

JOHN HENRY NEWMAN

CALLISTA

SZENT ISTVÁN - TÁRSULAT KIADÁSA

JOHN HENRY NEWMAN

CALLISTA

RAJZ A III. SZÁZADBÓL

SALACZ GÁBOR

FORDITÁSA

BUDAPEST

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

Nihil obstat. Dr. Nicolaus Tóttóssy, censor dioeceseanus. Nr. 8762/1947. Imprimatur. Strigoni, die
15. Dec. 1947. Dr. Joannes Drahos, vicarius generalis.

A kiadásért felelős: Dr. Takáts Ernő.
Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: Ketskés János.

I. FEJEZET.

A III. század közepén az óriási római birodalom egyetlen tartományában sem öltött a természet ünnepibb ruhát és sehol sem fejlődött ki vidámabb élet, mint a proconsuli Afrikában. Karthago volt a tartomány fővárosa, Sicca pedig a középpontja. Sicca római település székhelye volt és egy dombvonulatot lezáró, meredek magaslaton feküdt. A dombvonulat északi és keleti irányban húzódó hegyláncokhoz kapcsolódott. E vad és terméketlen magaslatokról a szem kellemesen meglepődve siklott át az ellenkező déli és nyugati tájra, hol erdős és ezer színben játszó, mosolygó rónaság terjedt mérföldekre s a kilátást a távolban csak az Atlasz egyre magasabbra kapaszkodó hegyláncja és a sötét, fantasztikus alakokat öltő numidiai hegység korlátozta. A város közvetlen közelében hol pompás fasorok, hol őserdők maradványai, hol gazdagság és bőség alkotta díszes parkok, kertek, szőlők, szántóföldek és mezők váltakoztak. Ez a tágas térség simának tűnt fel a város északi oldalának hegyeivel vagy a látókört délen és nyugaton határoló hegykupokkal és sziklacsúcsokkal összehasonlítva, de amint a nap folyamán fény és árnyék borította, mégis valami dombok és völgyek alkotta tarka szőnyegnek látszott. Lejtőin és a mélyebben fekvő részein, amint fekvésük arra alkalmassá tette, narancsligetek és gyümölcsöskertek, olajfa meg pálmaültetvények pompáztak. Nyugatról északra tekintve, az egyre sűrűbben és sötétebben egybefolyó zöld tájban két jól megépített, szétágazó hadiutat lehetett látni. Mindkettő egyenes irányban a Földközi-tenger felé futott, az egyik Róma régi vetélytársa, Karthago felé, a másik a numidiai Hippo Regius felé.

Az idegen utazónak hiányzott volna talán e tájképben a víz, de a bennszülött földműves felvilágosíthatta volna, hogy csak a szemnek van joga bizonyos mértékben a panaszra, hogy elrejtőzött előle. Lent a fák sűrűjében és a földfelület változatos kanyarulatai között ugyanis az anyaföld bőségesen rejtette az üdítő vizet. Az Atlasz hegység egyik utolsó nyúlványáról lezuhanó Bagradas folyó a mélységével pótolta szélességét, sebes folyással barázdálta át a szép, termékeny vidéket, és Sicca mellett elfolyva, Karthagótól nem messze torkolt a tengerbe. De a Bagradas csak a legjelentékenyebb volt a sok hasonló folyó közül, amely beléomlott, s medrét kimélyítette, de észrevehetően nem szélesítette. A vízben legbővebb folyókból a lakosok csatornákat vezettek a mezők öntözésére, a dombok kavicsaltajából előbugyogó patakocskákat pedig mestersegesen faragott kövekkel övezték vagy kavicsokkal rakták ki ágyukat. Ahol sem források, sem patakok nem voltak, ott kutakat fúrtak, gyakran több mint 200 fonálnyira roppant mélységbe és megtörtént, hogy egyes esetekben a forrást előcsaló szorgalmas munkásokat az első vízsugár a vízbe rántotta. Így gondoskodtak a kevésbé kedvező fekvésű helyekről a száraz évszakokban, mert az év egyik felén át gazdag eső öntözte az egész vidéket s a nyári éjszakák duzzadó harmatcseppjei bőven pótolták a növényvilágnak, amit az afrikai nap tüze elvett tőle.

A hullámos tájon egyenlőtlenül elszórva, — majd sűrűbben egymás mellett, majd távolabb egymástól, itt-ott az erdőségből kivillanva — tűntek fel ez áldott vidéken a mezei lakok és kunyhócskák. De büszke építészeti alkotásokra is kedvező kör volt ez az idő. Köz- és magánépületek, tekintélyes lakóházak és templomok emelkedtek minden városka vagy helység útjai mentén, sok közülök termésköböl vagy márványból, de legtöbbjük abból a finom, formákban megszilárdított földkeverékből építve, melynek készítésével később a mörök annyira kitűntek. E téglák napjainkra maradt darabjai még ma is oly kemény felületűek és oly éles szegletűek, mintha csak ma készültek volna. A dombok és sziklák távolabbi körében, mint napfényben ragyogó sugárkoronák, bazilikák, templomok és a tartomány vagy a szomszédos ország körülöttük fekvő városai: Thibursicumbur, Thugga, Laribus, Siguessa, Sufetula és mások voltak láthatók, a messzeségben pedig, az Atlasz előtt emelkedő fennsíkon, Colonia Scillitana látszott. Ennek nevét Speratusnak és társainak vértanusága tette híressé, akiket körülbelül ötven évvel azelőtt az idő előtt, amelyről szólnak, proconsul parancsra lefejeztek, mert vonakodtak Róma géniuszára és a császárra esküdni.

Ha nem magában Siccában, hanem mintegy ötpercenyi távolságban tőle délnyugat felé, egy kis magaslaton állapodunk meg, hol Agellius falusias lakása volt, teljes festői szépségében tárul fel előttünk a város. Ha a neve, Sicca Veneria visszavezethető Succoth benothra, (ami annyit jelent, mint «leányok sátra»), melyről a Szentírás a szamariai bálványimádás leírásával kapcsolatban tesz említést, akkor ez azt bizonyítaná, hogy e vidék gyarmatosítói, a föníciaiak alapították. Annyi bizonyos, hogy pün istenségek tiszteletét őrizték e helyen. A városra tekintve különösen szembeszökött a tyrusi Herkulesnek és Saturnusnak szentelt templom, hol évenként emberáldozatokat mutattak be a szíriai Astarte szennyes szolgálatára szentelt nagy és titokzatos régi szentély mellett. Nyilvános fürdők, színház, a római mintájára épült capitolium, egy gimnázium, egy hosszú oszlopcsarnok, Severus császár ércből öntött lovasszobra szorosan egymás mellett emelkedtek ki a városból. Szűk és szabálytalanul épült utcái fel- és aláfutottak a dombon. Központjában egy szokatlanul erős szökőkút minden percben szakadatlanul több tonna vizet árasztott; helyét a lakosság babonás hálája szentnek tartotta és oszlopcsarnokkal vette körül. A város túlsó oldalának legjobban északra húzódó része meredek sziklafalon épült. Fekvése, bizonyos távlatból a Földközi-tenger felől nézve, ugyanazt a merész jelleget kölcsönözte a városképnek, mint amellyel Szicília szívében Castro Giovanni, a régi Enna oly annyira megragad bennünket.

De hagyjuk most e képeket és fordítsuk tekintetünket arra a helyre, honét körülnéztünk. Sok mindent találunk itt is, ami a figyelmünket és csodálkozásunkat leköti. Egy jómódú birtokos földjének a közepén állunk, kaktusz- és aloe-ösvényekkel elválasztott szántóföldek és kertek sora között. A domb lábában, mely a Siccától legtávolabb eső oldalról az említett mély és sebes folyóba ömlő patakok egyikéig húzódik, egy nagy körülkerített szérú vagy inkább kert van. Vagy száz mesterséges folyócska szolgáltatja benne a vizet a szép és illatos khennah műveléséhez. Sűrű pálmaerdőske áll büszkén a víz közelében s frissességétől felüdítve hálásan emeli ágait az ég felé. A dombra felhúzódo mezőkön már túlvannak az árpa aratásán vagy legalább is a vége felé közelednek. A kalászkok körül folyt életből nem maradt már egyéb a kabócák egyhangú szakadatlan énekénél és enyészetnek átengedett, nádból és kákából összetakolt kunyhóknál. Ezekben találtak az előbbi hónapban védelemre a nappal szemben a parasztyerek, míg a gabonaföldek kis tolvajainak tízezeit, a kenderikéket, a citromsármányokat és a többi madarakat riasztgatták, melyek mint egybeült, itt is el szokták vitatni az ember birtokát.

A délnyugati domboldalon csinos, gondosan ápoltságú szőlő zöldelt; karói,

bár egészen rövidek, már hosszú árnyékokat vetnek kelet felé. Itt-ott feltűnik köztük egy rabszolga, széles karimájú *petasusszal* a fején : csak a csipői körül, övétől a térdéig takarja a *subligarium*, s öltözkéivel tesz bizonyosságot a nap égető sugarai által okozott, nyomasztó hősegről. A rabszolgák azzal foglalatoskodnak, hogy az utolsó tavaszi záporosók hatására kisarjadzott, felesleges szőlőhajtásokat levágják, a termést ígérő ágakat pedig úgy kössék meg, hogy a szél vagy a nap ne ártson nekik. Az egész természet a nyájas évszak bájos ruháját öltötte magára, mit a nagy latin költők, ha pogány szellemben is, de oly szépen énekeltek meg. Ez az az idő, amikor szakadó esőnek, nyomasztó ködnek, csipős szélnek és szeszélyes napsugaraknak hat hónapig tartó váltakozása után a föld megifjodva új életre kél s anyai ölének bőségéből minden lényt étellel és örömmel telít. Vagy egy modern költő szavaival élve, amikor :

„... a föld alig előbb
Oly pusztn, kopáran állt, fény s dísztelenül.
Aztán hirtelen varázsütésre kikél
A gyöngé fű, s zöld fátyollal vonja be testét
A földnek, s tarkán zománcozza tetejét.
A füvek, virágok, levelek mosolyognak,
Emelgeti keblét a föld. Alig hervad
Az első virág, hajt az illatos borág,
Kúszik, duzzadozik a tők, csoportban áll,
Mintegy hadirendben a sok gabonaszál,
Zöld fűrtökkel diszlenek cserjék és bokrok,
Virágruhát öltenek a nagy fák maguk,
Táncba indulnak, de édes terhük alatt
Ágaik hamarosan roskadni fognak.
Erdő díszíti a dombot, zeng a határ.
Örömtől mámoros forrás, folyam és völgy,
Mintha most vált volna el az égtől a föld.
Istenek laka lett, vígan járnak-kelnek
Üdítő árnyékiban szentelt berkeknek».

A város kapujától a folyócska felé ereszkedő nem nagyon széles mély utat a másik oldalról beárnyékoló sűrűből egy régi görög dal melankólikusan csengő dallama hangzott. Egy kinézésére a birtok felügyelőjének vagy *procurator*ának látszó ifjú tűnt elő gyors léptekkel a csalitból és átment a szőlőtőkéken dolgozó munkásokhoz. Szeme, haja és arcának metszése európaira vallott. Mozdulataiban volt valami bátortalanság és tartózkodás, de semmi parasztos ; egész ruházata csak egy felújjas vörös *tunica* volt, öv szorította a derekához s térdéig ért. Lábán a bokákon jóval felülérő saru volt. Az egyik rabszolga felé fordulva, barátságosan és tréfálkozva így szólt :

— Hé, Sansar! Nem tetszik nekem, ahogy a venyigékkel bánsz, én jobban tudom. De egy olyan öreg fiú, mint te, nehezen hagyja magát taníttatni. Egyáltalában nem kötöd egybe a késed elől megmenekült hajtásokat, vadul repdesnek szerteszt, letöri őket az első szántó ökor a jövő hónapban.

Latinult beszélt, a férfi megértette s ugyanezen a nyelven válaszolt, bár hangsúlyozása körülbelül oly tiszta és szörendje olyan szabályos volt, mint ahogyan a nyugatindiai néger töri az angolt.

— Úgy van, uram, úgy van — szólt —, de ebben egyedül a ti mihaszna ekétek a hibás. Minden jobban megy az irtókapával, azzal nem kerülünk a fűrtök közelébe. Nekem csak arra van gondom, hogy a fiatal hajtások védelmet találjanak a nap ellen a lomb alatt ; egyéb ellenségekkel mi nem törődünk.

— Hát igen, — válaszolta Agellius —, de az irtókapa nem kavart olyan sok port, mint az eke és az ekét vonó nehéz állatok; márpedig ez a por többet használt a gyöngé hajtásoknak, mint a lomb árnyéka.

— De ezek az óriás vadak — viszonzotta a rabszolga — oly mély barázdákat is vonnak, hogy tönkre teszik a kertet.

— Nem jó perlekedni egy öreg vincellérrel, akinek már azelőtt megvolt a maga elmélete, hogy én a világra jöttem — mondta Agellius nevetve és tovább ment, hogy a szomszédos kertbe lépjen.

Az esztendő megújulásának serkentő ereje itt is megmutatkozott. A kert, ha annak nevezhető, több holdnyi kiterjedésű, egyetlen nagy rózságy volt. Már az olaj kipréselésének az előkészületeivel foglalkoztak, melynek termeléséről e vidék különböző részei még ma is híresek. Az itt dolgozó emberekre egy középkorú férfi vigyázott, kényelmesen fel-alá sétálva. Szigorú és barátságtalan lénye elárulta, hogy ő maga a majoros vagy *villicus*.

— Mindig itt vagy barátom — szolt oda az egyik fiatalhoz —, mintha rabszolga volnál, nem pedig római. Pedig még a rabszolgáknak is megvannak a maguk *saturnáliák*. Te azonban szakadatlanul a munkád után jársz és megfeledkezel róla, hogy a jóságos áldásthozóknak is hódolj. Miért nem ünnepelsz ma inkább a városban?

— Miként tehetném ezt, uram? — kérdezte Agellius. — Nem gondolsz Hiempsal ősi mondására: «Egyik lábad papucsban, a másik csizmában». Semmi sem haladna itt annyira rendjén, ha szeretnék kőborolni a városban. Úgy gondolom azért alkalmaztál, hogy itt legyenek és ne ott.

— Nyilvánvalóan, — válaszolta amaz —, de ilyenkor a birodalomnak, Róma génuszának, az ország szokásainak, mindenekelőtt pedig a nagyzistennő, Astarte és vidám hónapjának vagy a lekötelezettje. Ismered a verset: «Parturit almus ager», — Vajudnak a kegyes mezők. Ne ellenkezzél a természettel és mondd le az olyan szeszélyekről, amikkel zavarólag hathatsz a nagy mindenségben uralkodó összhangra.

Mintha a megszegyenítés vagy a lehangoltság fellege vonult volna végig Agellius arckifejezésén. Látszott, hogy keresi a választ, de végül mégis csak ennyit mondott:

— Úgy gondolom, hogy egy alkalmazottban az ilyen hiba mégsem olyan nagyon rossz.

— Ertek valamit a magad fajta vágású emberekhez — válaszolt Vitricus —, korybantok, phrygiaiak, zsidók vagy miként is akarjátok magatokat tulajdonképpen nevezni? Oly sok fantasztikus vallás van manapság. Akaszd csak fel magad inkább mindjárt a ház kapujára, ha megelégtelted az életet, — akkor legalább megmutatod, hogy van eszed. Miként is tarthatja valaki, akinek a feje még a nyakán van, érdemesnek a további életet, ha nem tartja méltónak arra, hogy élvezze?

— Én a nyugalom barátja vagyok — válaszolta Agellius, — és szeretem a falusi életet, ami neked oly unalmasnak látszik. Az üres sürgés-forgás a városban kevéssé van az inyemre. Az izlések különbözők.

— A városban? — folytatta a majoros tovább. — Hiszen nem kell Siccába menned; egész Sicca künn van a kapukon kívül. Csak nyisd ki, derék fiam, a szemedet és a füledet, hadd áradjon be az öröm rajta. Csak ne menekülj el az istennő édes fuvallata elől s hamarosan elragadtatással tölt el.

Úgy volt, ahogy Vitricus mondta. Az Astartenek szentelt ünnepi napok megkezdődtek. Astarte jól ismert istenség volt Karthágóban és egykori területének városaiban. Heliogabalus nemrégiben ültette át tiszteletét Rómába, hol tisztelőinek, a bölcselőknek, államférfiaknak és a nagy tömegnek különböző felfogása szerint Uraniának, Junónak vagy Aphroditének tekintették, fennkölt-

nek és eszményinek, mint Uraniát, királyian parancsolónak, mint Junót, csábító-
nak, mint Aphroditét, az érzékiség és kicsapongás istennőjét.

— Hát ime, ilyen a fia az egyik legjobb, legbátrabb katonának, — mondta Vitricus magában. — Hogy lendítette az apja valamikor neki a pilumát, míg valami istenség a legsötétebb mélységből elborította elméjét s őt és övét ama torz babonáság szolgálatába állította, mely, miként a kigyó, most mindenfelé belopódzkodik. Ő maga már nagyon öreg volt ahhoz, hogy sok kárt okozhatott volna neki, de fiatal sarjaiban megmutatkozik már e tan romboló hatása. Ez az Agellius egészen használható ember volna, veleje azonban meg van mérgezve s el fog rothadni.

Egészen más gondolatokba mélyedt az ifjú. Bűnt, — kiáltott fel —, bűnt áraszt e napok fuvalma. Bárcsak ne kellene látnom a város szennyét az Isten művein! Ő jaj, az édes természetet, a Mindenható gyermekét a gonosz eszközévé teszik, még készebb szolgájává, mint a város. Ő, ti pompás fák és szépséges virágok, te ragyogó nap és balszamos levegő, mily szolgálatokat kell tennetek, pedig mint sóhajtoztok a megváltás után! Igen, ti lenyűgözött rabok vagytok, bár nem a magatok akaratából, miként az ember. Vajjon hogyan fogtok majd ismét nemesebb rendeltetéseknek szolgálni? Mikor ér véget a tévelygés ez évezredek óta lidércként rátok nehezedő nagy és erős nyomása? Nektek, nektek magatoknak kell előbb, kedveseim, tönkre mennetek. Az országot ma semmikép sem az én helyem. Nemsokára visszatérőben lesznek átkozott mulatozásukról.

Ének és kürtzú hallatszott időről-időre az erdőségben szétszóródott különböző társaságok felől. Amint a szürkület növekedett, fények csillogtak fel s lebegtek itt-ott a fák között. Agellius kis lakóháza a dombon átvivő kocsiút másik oldalán feküdt. Hogy hazajusson, egy kis darabon előbb ezen az úton kellett mennie. Alig lépett rá, máris a kicsapongó ünnepségről visszatérő duhaj csapatot látott maga előtt. Ünnepi öltözetben volt mindenki, amennyiben egyáltalában szükségét érezte, hogy ruhát vegyen magára. Mindenki a bálvány-tisztelet jelképét viselte homlokán vagy karján. Egyesek részekek voltak, a többségük pedig asszony volt.

— Barátocskám — kérdezte az egyik —, te miért nem vettél részt az ünnepen?

— Nem rossz ember — mondta egy másik —, de megszálltak a fúriák. Ismerem a fajtáját.

— Astartera! — kiáltotta a harmadik —, a gnosztikus alamuszik közül való! Láttam már egyszer korábban a kópé ábrázatát. Plutónak a kutya, Cerberus első unokafivére és Channibal a neve.

Mindnyájan hahotáztak és csúfolódtak erre. «Hé ide Channibal, Channibal, itt egy ifjú, aki ismer téged. Gyere barátunk, gyere csak velünk» — és a hangoskodó megkísérelte, hogy meglökje őt.

Agellius lassan ment idáig a meredek és göröngyös úton rézsút előttük, most azonban kettőt vagy hármat ugorva, az oldalt lévő emelkedésre ugrott és nyugodtan ment azután tovább. Egy asszony utána kiáltott: «Ó, a varangyos! Megismerem már, varázsló, kisgyermekeket zabál! Nem láttátok, hogy jelet csinált? Varázsjelet. A nővérem ugyanígy tett. Elhagyott a bolond, hogy olyan legyen, mint ezek. Így (és ekkor utánozta a keresztvetést), így tett mindig. Keresztény ez. Szálljon rá a dögvész! Allatokká akar bennünket változtatni».

— Marja meg Cerberus a vérszopót! — rikoltott egy másik asszony, s követ ragadott reá. A kő közvetlenül Agellius füle mellett zúgott el, Agellius azonban hamarosan eltűnt a szemük elől és már csak azt hallotta, amint zajongva szidták és átkozták: — Hol a számarfej? Fáklyákat, fáklyákat! Akasztófára vele! Miért nem volt a többi becsületes emberrel együtt lent a völgyben? — És ezután ocsmány dalba kezdtek.

II. FEJEZET.

A raj tovább vonult. Agellius is tovább haladt a maga útján s hamarosan alacsony, magános kunyhóhoz ért. Az idősebbik fia volt egy római legionáriusnak, a Secunda Italica egyik katonájának, ki Siccában telepedett meg, megnősült idős korában kereszténnyé lett és ott is halt meg. Megtéréséhez az első indítást a Severus idejében Karthagóban üldözést szenvedett néhány hitvalló állhatatossága adta. Örök volt és vértanúságuk színhelyére kísérte őket. Feladata azonban csupán a proconsuli területen a törvény végrehajtásával megbízott polgári hatalom megerősítése volt. Így szerencséjére nem adhattak neki parancsot az ítélet végrehajtásában való közvetlen részvételre, de ha ez lett volna a hivatása, aligha lett volna bátorsága hozzá, hogy megtagadja, bármennyire tiltakozott is ellene szívében. Pogány maradt, de nem tudott többé szabadulni a vértanura tett hatásától. Miután szolgálati idejét betöltötte, néhány befolyásos ismerőse támogatásával Siccában telepedett meg, ahol a fivére is élt. Itt a régi numidiaiak nemzetségből származott asszonyt vett magának és a császári kormánytól élethossziglan kapott szántóföldecske jövedelméből élt. Ha szüksége volt a szenvedésre, hogy a szívébe hullott jó mag életre keljen és kifejlődjék, akkor ennek soha el nem apadó forrására valóban rátalált öreg napjai társnőjében. Felesége ifjúsága vidám napjaiban alkalmas lehetett arra, hogy napfényt vagy talán inkább fáklyafényt sugározzon a harcosok lakomáin, de a béke és nyugalom után vágyódó mitsem sejtő szegény Strabot, amikor a hálójába került, ugyancsak megfosztotta szabadságától ez az inkább az alvilági gonosz szellemek, mint egy invalidus katona társaságába illő gonosz, elvetemült teremtmény. Az emberek idővel abban a hiedelemben voltak róla s az asszony maga is igyekezett őket ebben megerősíteni, hogy bizalmas érintkezésben van a láthatatlan alvilággal. Annyi bizonyos, hogy Isten és emberek iránti gyűlölet érlelődött meg benne, amint ennek egészen természetesen következnie is kellett ebből az ériatkezésből, melyre egyúttal bizonyoságul is szolgált. Mennél jobban érezte azután a férjével e »szeretetreméltó» tulajdonságainak fejlődését, annál inkább keresett az másfelé vigasztalást, és mennél inkább vált bűnössé vagy legalább is gyanússá tilalmas mesterkedésével az asszony, annál jobban vonzódott a férje ahhoz a valláshoz, melynek egyedül van az égbe, nem pedig a pokolba nyúló kapcsolata a szellemi világgal. Lehet, hogy ez a súlyos megpróbáltatás inkább emberi indítékaival irányította a figyelmét a kereszténység felé. A legtöbb emberről s bizonyosan egy római katonáról is fel lehet tételezni, hogy a legkülönbébb indítókokból cselekszik. Annyi tény, hogy Strabó, amikor utolsó éveiben kereszténnyé lett, nem kis mértékben megöregült keresett vagy nem keresett felfedezésének, hogy az Egyház nem kötelezi annak az életközösségnek a folytatására, amely egy ilyen szörnyeteghez láncolta és így a korábbi élete folyamán annyira megkívtat nyugalomban fejezheti be életét. Jámorul halt meg. Amikor utoljára volt alkalma a hívők *synaxisán* résztvenni, megengedték neki, hogy magával vihesse a szentséget és így, körülbelül hat hónappal a kimúlása előtt, megáldozott. Utolsó betegsége kezdetén meg is gyónt a papnak, ki az utolsó kenettel ellátta. Halálakor mindenkitől bocsánatot kért, kit valaha megsejtett és bőséges alamizsnát hagyott a szegényekre. Ez a 236. év körül történt, annak a hosszú békének az idején, melynek az Egyház a deciusi üldözésig örvendhetett.

Elmaradhatatlan volt azonban, hogy ez a majdnem ötven évi nyugalom a proconsulatus keresztényeire sajtáságos, mégpedig nem nagyon előnyös módon hasson. Számban növekedtek a nagyobb városokban és a tengerparti helyeken, s részint a kereskedelem révén, részint mint hivatalnokok tekintélyes

állásokhoz jutottak. Családi kapcsolataikat kiterjesztették és jó viszonyban voltak a pogányokkal. Bármennyire gyűlöletes maradt is még a keresztény név általánosságban, egyes keresztényeket személyükben mégis nagy tisztelettel öveztek és elismerték polgári jogait. Közben azonban, különösen a pogány ünnepek alkalmával, mindig félniök kellett, hogy a nagy tömeg rejtett ellen-szenvre valami véletlen következtében kitör ellenük. Az értelmesebb rómaiak kezdtek ugyan nemcsak az egyes keresztények iránt megértőbbek, hanem tanítá-suk tartalma iránt is méltányosabbak lenni. De amennyivel kevesebb meg-vetéssel tekintettek a kereszténységre, ugyanolyan mértékben növekedett a félelmük tőle. Már nem csupán a tömeg gúnyjának tárgyát látták benne, hanem ellenfélnek is tekintették, mellyel szemben a kormányzatnak komolyan és körültekintéssel fel kell lépnie. Az alsóbb társadalmi osztályokban általánosan elterjedt és egyre növekvő hitetlenség csak még inkább veszélyessé tette e vallást, mert a pogány államférfiak jól megérezték, hogy a buzgóságot és lelkesedést oly erővel és sikerrel tudja felkelteni, amilyenre a keleti vagy egyiptomi hierofantok legsikerültebb szemfényvesztése sem lett volna soha képes. Hasonló félelmek fogták el a bölcselők iskoláit is, akik egy fél évszázad óta legjobb erőiket felsorakoztatták, hogy a hagyományos, törvényesen elismert pogányságot szellemileg újra megalapozzák.

Az idők jelei tehát harc közeledésére mutattak az államvallás és az új hit képviselői között. Az új hit készült elfoglalni a régi helyét. Közben a kereszté-nyek, papok és világiak helyzete egyaránt javult a társadalom tagjaival vagy amint újabban mondják, a publikummal szemben. Ezáltal nem vesztették ugyan el a hitüket s szívükben még izzott, mintegy a hamu alatt a szeretetnek tüze, mi kedvezőbb körülmények között ismét gyorsan lángra volt éleszthető, mégsem tagadható azonban, hogy elernyedés köszöntött be. Sokan a szakadék szélén aludtak és nem ritkán súlyos vétkek közben bele is zuhantak. Akadtak olyanok is, akik nemtelen indítókokból csatlakoztak az Egyháznál, mihelyt e lépésük következtében semmiféle nagyobb világi hátránytól sem kellett tartaniok. Voltak keresztény szülők, akik elhanyagolták gyermekeik vallásos nevelését s e gyermekek gyakran nehezen tudták volna megmondani, miért nevezik őket az isteni vallás tagjainak. A vegyes házasságok is kétségtelenül nem kis mértékben járultak hozzá a botrányok és zavarok növeléséhez.

«A hosszú nyugalom, — mondja Szent Cyprian éppen erről az időről —, meglazította a hagyományos fegyelmet. Mindenki az arany után futott. Meg-feledkeztek a hívőknek az apostolok korabeli szokásairól, mire mindenkor gondolni kellene, s telhetetlen mohósággal csak a vagyon növelésére törekedtek. A papokban hiányzott az igazi jámborság, az alárendelt egyháziaknak még a hitük sem volt szilárd. Az irgalmasság cselekedeteit nem gyakorolták, a ruház-kodásban az illemre nem ügyeltek. A férfiak nyírott szakállt hordtak, az aszso-nyok festették arcukat. A szemüket mássá tették, mintahogy az Isten terem-tette, még hajuk színe is hazugsággá változott. A dőreszívűek hagyták, hogy árulók szédítsék el őket, még papok is belehulltak jólrejtett hurkokba. Hitetle-nekkel kötötték házasságot, engedték, hogy Krisztus tagjai pogányokká legye-nek. Nemcsak meggondolatlan, de hamis esküőről is lehetett hallani. Az előkelők felfuvalkodtak és pöffeszkedtek, mérges gáncoskodások hagyták el ajkukat, viszálykodva búcsúztak és békülésre nem gondoltak. Püspökök, kinek inte-lemmel és példaadással a jóra kellett volna másokat buzdítaniok, gyakran csekélyre becsülték magas hivatásukat, világi foglalkozásokkal töltötték idejü-ket, elhagyták székhelyüket, nem törődtek az elárult nyájjal, idegen tartomá-nyokban kóboroltak, jó üzleteket hajszoltak vásárról vásárra, kincsek halmo-zására törekedtek, miközben testvéreik az Egyházban sanyarogtak, tisztessé-gtelen eszközökkel földbirtokokat szereztek és uzsorakamattal növelték tőkeiket.»

Ez az elernyedés a nagyobb városokban megnövelte a magukat külsőleg keresztényeknek vallók számát, a kisebb, félreesőbb helyeken azonban szükség-szerűen az ellenkező hatást váltotta ki. Ezek egyideig színylődtek, aztán tönkrementek. A városiak nem nagyon buzgólkodtak azoknak az egyházaknak támogatásában, amelyeket bizonyos erőfeszítés nélkül, — melyet a világ veszteségnek nevez —, nem lehetett fenntartani. Arra, aki választthatott, sokkal nagyobb vonzóereje volt Karthagónak, Uticának, Hippónak, Milevisnek vagy Curubisnak, mint a zsinatok aktáiban előforduló különös, afrikai nevű városoknak. A papi hivatás megritkult, a püspöki székek üresen álltak, keresztény gyülekezetek kihaltak. Körülbelül ez volt a sorsa a siccai egyháznak és püspöki székek is. Abból az időből, melyről szólunk, nem tud a történelem semmit sem a város hívőit kormányzó püspökről. Nem is volt. Az utolsó püspök egy jólelkű öregember, az évek folyamán tekintélyes terjedelmű szántóföldet szerzett és majdnem kizárólag csak a gabonájára volt gondja, mit a vesződséggel járó aratás után a római piacra küldött. Diakonusa ifjabb éveiben merész vadászataival tűnt ki s számos oroszlánt és párdurcot fogott a római amphitheatrum számára, ami egyébként nagy jótétemény volt a Sicca körüli lakosokra. Más pap nem volt s így a püspök volt egyúttal haláláig a parochus is. Halála után a gyermekek és catechumenek, vagyis a hitújoncok keresztetletlenek maradtak. A szülők hitüket, vagy legalább is szeretetüket elvesztették. A bűnösöknek nem volt alkalmuk bűneik megvallására és megtérésre. Egy ideig tertullianista hitközség virágzott a városban, mely minden katolikust átkokkal sujtott s ezáltal elriasztotta a gyengébb lelkűeket az Egyháztól. Különféle gnosztikusok is követőkre találtak öntelt fiatalokban és nyugtalan töprengőkben. A többit elvégezte az idő, és az afrikai egyház virágkorát túlélő nemzedék lassankint kihalt. Így történt azután, hogy 250-ben már nehéz volt megmondani, hogy kik a siccai egyház tagjai. Nem volt sem püspöke, sem papja, sem diakonusa. Élt még ugyan egy öreg *mansionarius* (sekrestyés), ezenkívül pár jámbor nő, asszony vagy hajadon, ki jó anyjának köszönhette hűségét. Hozzájuk társult még néhány rabszolga, ki ragaszkodott hitéhez anélkül, hogy tudta volna miként és miért, s végül még egy csomó ember, kiknek katolikusoknak kellett volna lenniök, valóban azonban vagy eretnekek vagy teljesen közönyösek, illetőleg a pogányoknál csak kissé voltak jobbak s csak egy szóra volt szükségük, hogy teljesen pogányokká váljanak. Utoljára említjük Agelliust és öccsét Jubát, hogy mindjárt közelebbről megvizsgáljuk, mennyiben tarthattak igényt a keresztény névre.

Körülbelül hét vagy nyolc évesek voltak, amikor az apjuk meghalt. Nagybátyjuk lett a gyámjuk, ki már régebben Siccában lakott s részben az oka is volt, hogy Strabo is ott telepedett le. Meglehetősen anyágya volt s jövedelmező kereskedelmet űzött nagyobb és kisebb bálványképekkel, amulettekkel és más hasonló dolgokkal, mikre a nép babonáságának éppen szüksége volt. Atyja az akkori proconsul egyik ülnökének szolgálatában Karthagóba került. A fiúnak a nagy üzleti verseny miatt kevés reménye volt a fővárosban a boldogulásra és ezért Siccában nyitotta meg bálványüzletét. Az a modern gyártási mód, amely most egy angol várost képessé tesz rá, hogy nagy bőséggel lássa el hasonló árukkal a pogány kelet piacait, ismeretlen volt akkor. Jucundus boltja ellátásában néhány bevándorolt művész, különösen az egyik Kisázsia-menti szigetről jött görög testvérpár munkáira szorult. Jólelkű, önmagával meglegegedt, konzervatív ember volt, ragaszkodott a pogánysághoz, mert ez volt a törvényesen uralkodó vallás s az állam létalapja. Szerette árva unokaöccseit, kötelességének vélte azonban, hogy megvetéssel tekintsen arra a buta babonáságra és arcátlan személyrevesztésre, mellyel az ő csalhatatlan véleménye szerint a szegény öreg Strabo rossz útra vitte gyermekeit. Bizonyosan

újra rendes emberekké tette volna és vissza is térítette volna őket az állam isteneinek tiszteletére, ha nem lettek volna olyan makacsok, de ezek a semmirekellők, — csóválta a fejét, miközben ezt mondta —, mindketten nehezen voltak kezelhetők és még hozzá nagyon különbözőképen. Agellius felfogása egészen határozott volt vallási kérdésekben, ami azonban Jubát illeti, neki nyilván nem volt semmi véleménye, de mégis ugyanilyen határozottan ellenállt annak, hogy valami véleményt, legyen az akár a pogányság javára is, valaki más reakényszerítsen. Amikor felnőtt, hitújonc maradt azért, mert az volt egyszer, és bár semmi sem tudta őt arra indítani, hogy egy lépést előre tegyen a kereszténység nyílt megvallása felé, még sem volt semmi földi hatalom sem képes rá, hogy visszafelé irányítsa. Így mint valami csökönyös számár az Egyház küszöbén maradt és örömet lelte szellemi függetlenségében. Közben az idő folyamán ennek ellenére is mindjobban megmutatkozott, hogy az anyjára ütt. Apja halála után újra érintkezett vele és végül odáig jutott, hogy kijelentette, ha egyáltalában valamiben, akkor semmi másban sem hisz, csak az ördögben. Azt azonban mégsem állíthatnók biztosan, hogy e reményteljes ifjú ezzel a saját nézetét fejezte ki.

Agellius, vele ellentétben, már hatesztendő korában kívánta, hogy megkereszteljék. Buzgósága az apja előtt egészen idegenszerű volt és zavarba ejtette az öregembert. Mielőbbi oktatása iránti türelmetlensége okozta, hogy a jó püspök csak akkor lett készen gabonája aratásával, amikor a hajó, melynek Itáliába kellett volna azt szállítania, már elvitorlázott. Agellius tehát megkeresztelkedett, megbérmálkozott és meg is áldozott. A fiú természete azonban változik és mire Agellius ifjúvá növekedett, a szíve már csak gyenge utórezgéseit érezte a gyermekkorát boldogító kegyelmi állapotnak, bár a hite nem vesztett első erejéből és üdéséből. Senki sem oktatta kötelességteljesítésre, nem volt aki buzdítsa, például adjon neki és együttérezzen vele. Atyja barátai annyiban támogatták, hogy közbenjárásukra különös kegyből meghagyták neki a Strabónak, mint kiszolgált katonának a császári hatóságtól haszonélvezetre átengedett birtokoska pár évi további bérletét. Kis szántójáról való gondoskodásához hozzájárult még egy őt sokkal jobban igénybe vevő foglalkozása. A tartománynak hosszú idő óta szerencsés viszonyai jelentős jóléthez juttatták Siccát és megnövelték az előkelőbbek számát. Bírószági és közigazgatási tisztviselők megvagyonosodva a város környékén villákat építettek maguknak. A Rómából vagy a tartományban való valamilyen alkalmazásból visszatérő bennszülöttek arra fordították pénzüket, hogy állami vagy császári, a res privatahoz tartozó birtokokat hosszú időre bérbe vették s így szinte tulajdonosaivá lettek a gazdag földeknek és szép kerteknek, gyermekkori játékaik színhelyének. Egy ilyen kiszolgált *quaestori*, vagy amint ekkor nevezni kezdték, *procuratori* hivatalnok volt az is, aki Agelliust szolgálatába fogadta. Birtoka határos volt Agellius kis gazdaságával. Később ez ember a korábban csak az apja iránti tekintetből felfogadott ifjút, miután észrevette hogy van érzéke a gazdálkodáshoz, intézőjévé tette.

Ez volt Agellius helyzete huszonkét esztendő korában. Bármily megtisztelő is volt tisztsége önmagában és a mód, ahogyan kapta, mégsem gondolhatjuk, hogy alkalmas lehetett a rajta erőt vevő vallási lanyhaság és hűvösség megszüntetésére. Vallási felfogása csak annyiban volt tudatos, hogy hite szilárd maradt és ifjú éveitől kezdve borzalommal fordult el a Sicca légkörét megmetyélező erkölcstelenségtől. De azért lehetséges volt, hogy valami végzetes dolog hamarosan vagy a bűn karjaiba hajtja vagy öntudatra és jobb útra juttatja. Az, hogy keresztény, nem volt általánosan ismeretes, legalább is nem voltak benne bizonyosak, bár látták, hogy nem híve az államvallásnak. Nem mintha titkolta volna hitét, hiszen a világ nem törődött azzal. Egész csomó

különös vallás volt ekkor, mint vélték a búskomorság és embergyűlölet torzszülöttjei, melyeknek hívei nem vettek részt a nyilvános istentiszteleteken. Ezek közé sorolta a nagy tömeg a katolikusok hitét is. Csak azokban a válságos időkben tűnt ki a kereszténység sajátos természete, amikor a hatóságok bizonyos bálványimádó cselekményeket követeltek meg. Ilyenkor látták, hogy esztelen és dőre makacsságával, — másnak nem tudták mondani —, különbözik a kereszténység minden más vallástól, mert hívői inkább szenvedtek kint és halált, semhogy az államvallás százados hagyományok által megszentelt, akár érzékies, akár megkapó vagy akárcsak közömbös szertartására rászánták volna magukat.

III. FEJEZET.

Igénytelen házikó volt, amely felé Agellius igyekezett. Téglából épült, szobából, padlástérből és oldalt egy kis konyhából állott. Hasonlított a szent hajlékhoz, melyben egykor az Örök Ige emberi alakban a Szűzanyával és védelmezőjével, Józseffel lakott. A házikó domboldalon állott, előtte itáliai kertekhez nem hasonlítható, frissen zöldelő pázsitos terecske volt. Egyik oldalán a víz messzesége ellenére is sugárnövésű palma díszlett, a másikon egy csoport narancsfa alkotta az előterét a gazdag tájnak. Az ágyasokat buja virágok borították vagy szegélyezték: lilium, ámbra, biborszínű *bacchar*, aranyos *abrotomus*, vörös *chelidonium* és tarka iris. A ház körül gránátalmafák álltak őrt mélyvörös virágaikkal, mellettük a csillagformájú *pothos* vagy jázmin és a mélyértelmű golgothavirág, a keresztény ház oly annyira illő díszre virágozott.

Bent a lakásban, a szoba falára egyszerű vonásokkal galamboktól körülvett vörös kereszt volt festve, hasonló a keresztények legrégebbi szentélyeit díszítő képekhez. Oly hosszú időn át élvezte az Egyház a békét, hogy szinte már alig gondolt az üldözésekre. Ezért, bármily óvatosan jelenhettek is meg még a keresztények a nyilvános helyeken, otthon semmiképp sem rejtették el hitük jelképeit. Ott oly szabadok voltak, mint amelyenek mi most Angliában, hol templomainkban és lakásainkban aggodalom nélkül függesztjük ki a Megfeszített képét anélkül, hogy kimerészkednénk vele az utakra és utcákra, hol a kocsik és omnibuszok százaai száguldanak. A kereszt alatt még két vagy három kép vagy inkább vázlat volt látható. Középen karjait imára kiterjesztve a Szentszűz, jobbról és balról Szent Péter és Pál apostolok. A kép alatt ormótlan betűkkel az „*Advocata nostra*” szavak voltak a falba karcolva, az a cím, mellyel a legrégebbi időktől kezdve tisztelték Szűz Máriát. Egy könyvespolcon kis szekrényre volt látható, benne pár pergamentekercs és egyes lapok feküdtek. Látszott rajtuk, hogy sokat használták ugyan, de áhítatos kímélettel kezelték. A zsolttárok, Szent Lukács evangéliuma és Szent Pálnak a rómaiakhoz írt levele volt rájuk írva a régi latin fordításban. Az Evangélium szépen volt szegélyezve és arannyal díszítve.

A szoba berendezése egyébként olyan volt, amilyen a falusi ember egyszerű szállása. Egy-két szék és pad volt az ülőbűtor, volt továbbá egy asztal és az egyik sarokban éjjeli fekvőhelyül egy csomó káka és száraz lomb nagy világos vörös takaróval fedve. Ezenkívül a gabona őrlésére szolgáló szerszám: egy állvány két kövel, melyek közül a felsőnek a szélén fogantyú volt. Továbbá kerti eszközök, magvakkal telt skatulya s a skorpiócsipéseket gyógyító folyadékkal telt edény. A mennyezetről valamicske *asir-rese* vagy *anagallis* lógott, mi nagyon hatásos mérges növény és borral keverve ugyancsak a csípések ellen használták. Lógott egy nagy batyú *atsirtiphua*, egy kamillafajta is, mely apróbb

és illatosabb virágú, mint a mi kamillánk. Ezt a láz csillapítására használták. Nagymennyiségű aszaltszőlő is volt még felakasztva, az a fajta, amelyet *duracina*-nak neveznek, közvetlenül az ajtó mellett pedig egy nyaláb *bargut* vagy *psyllium* fityegett a kisebb rovarok elűzésére.

Szegény Agellius érezte a különbséget az istentelen tolongó sokaság között, amely elől megszökött, és a mély csend között, hová most belépett, de egyik sem nyugtatta meg teljesen. Kívül nem talált nyugalmat, belül nem lelt enyhülést. Magánosan volt otthon, magános volt a tömegben is. Együttérző szívre volt szüksége, hiányoztak a bánatát és örömét megosztó barátok, nem volt ki utat mutasson és tanácsot adjon neki, vele rokonérzésű, ki megértse, — más gondolkodású, ki segítse és kételyeit eloszlassa. Nagy megpróbáltatás, ha a lélek teljesen magára van utalva, veszélyekkel teljes különösen fiatalemberre, ki oly kevés támaszt talál még emlékeiben és tapasztalataiban, mikor pillanatnyi hangulata és felindult érzelmei oly sokra rávehetik. Nagy jótétemény lett volna Agellius számára, természetes szempontból is, a nagyobb áldásról nem is szólva, ha a szentségi gyónásban menedéket találhatott volna. De sohasem gyónt még, bár egy vagy két alkalommal részt vett már az Egyház nyilvános *homologesis*-én. Csodálhatni-e, hogy szegény ily megpróbáltatások között bátorságát és türelmét veszítette és ismerősei kicsiny világában nyugtalanul tekintett mindenfelé, talál-e valakit, kivel elfogulatlanul érintkezhetnék és kicserélheti gondolatait, véleményeit, törekvéseit és érzéseit?

«Senki sem törődik velem» — mondta magában, miközben a faragatlan számolymra leült. — «Senkinek sem jelentek semmit, remete vagyok, akárcsak Illés vagy János, de mégsincs hivatásom, hogy az legyek. Még Illés is érezte, mily nehéz egyedül állni sok ellenében és a várakozásba beleunva János is megkérdezte: «Te vagy-e az eljövendő?» Elégedjem meg örökké csak az igazság ismeretével, de semmi vigaszában se részesüljek? Tartozzak hozzá egy nagy isteni közösséghez anélkül, hogy csak egy tagját is valaha lássam?»

Egy pillanatra megállt, mint aki egy keserű pohár utolsó cseppjeit lassan szörpölgeti. De csakhamar felelszémű és hirtelen felkiáltott: «Miért is nem megyek el Siccából? Mi köt engem atyám bérletéhez? Fiatal vagyok és hamarosan semmi sem fog e földdarabhoz kötni. Mi akadályoz benne, hogy Karthágóba, Hippóba vagy Cirtába költözzem, hol oly sok keresztlénny él?» De nekilendülését ugyanily hirtelenséggel követte újabb kétségkedés. Valami különös érzés járta át a szívét, ijedt aggodalom, vagy mintha megszárták volna. Nem tudta gondolatait továbbfűzni, és válaszolni a magának feltett kérdésre. Csendes, szorongó tépelődésbe hanyatlott.

Légy bátor szegény remete, ha nem is vagy most még hős! Van valaki, aki gondoskodik rólad és jobban szeret, mint ahogy te magadat szeretni tudod, magadnál érezni vagy magadról gondoskodni tudsz. Bíz rá minden aggodalmaidat. Ő lát és őrököl feletted, s megértő mosollyal nézi bánatod. Angyala a te angyalod, jó gondolatokat sugall neked. Ismeri gyarlóságodat. Előre látja, hogy tévelyegni fogsz még, de jobbával megfog és hordoz téged, ne téj ki, nem ténetsz ki az útjából. Hited érdeméül, mert egyszerű lélekkel ragaszkodtál hozzá, amikor mindenki a bálványok elé térdelt, szived tisztasága jutalmául, mert szép virágként szeretettel ápoltad és megőrizted a fertő közepette, megemlékezik rólad nehéz óráidban és a kísértő nem győzedelmeskedik rajtad.

Mit jelez a mosoly Agellius arcán? A gyermek válasza az a szerető szülőnek. Nem tudja, miként történt vele, de a felleg eltűnt. Megjelöli magát a szent kereszt jelével és étellel teljesen felderül. Kimondja a szentséges nevet és mintha balzsam áradna lelkébe. Felemelkedik helyéről, hogy térdre hulljon üdvössége fájdalmas jelképe előtt, s elmondja esti imáját.

IV. FEJEZET.

Agellius hosszú idő óta nem imádkozott annyira a szívéből, annyira megerőltetés, és megszokottság nélkül, mint ez estén. Aztán felállt, tüzet csiholt és meggyújtotta a kis agyaglámpást. A halvány fény csak gyengén világította meg a szobát s rávetődött a másik végén Jubára, ki az ajtót szótlanul kinyitva a közelében foglalt helyet, míg testvére áhitatba mélyedve térdelt. Agellius arckifejezése újra elkomorult, hogy nem mehet a szívéen pár pillanattal előbb átáradt megnyugvással és békével aludni. De panaszkozhatunk-e? Vigasztalásban e földön csak azért részesülünk, hogy előkészüljünk az eljövendő nyugtalan-ságra. Juba markos, barna legény volt, vadul forgó szemekkel. Félrehajtott fejjel felfelé nézett; megvetően bölintott, összehúzta szemöldökét, felbiggyesz-tette ajkait, keresztbe fonta karját és ijesztő vihongásban tört ki.

— He, he, he! — kiáltott —, hiszen te térdeltél, Agellius.

— Miért ne, — válaszolt Agellius —, miért éppen most ne, mielőtt aludni megyek?

— Ó, természetesen, mindenki a maga módja szerint, — mondta Juba —, azonban egy elfogulatlan szellemű ember számára mégis valami megalázó van az ilyen cselekedetben.

— De Juba, — mondta keserűen a fivére —, te nem hiszel egy vallás-ban sem?

— Talán igen, talán nem, — hangzott a válasz —, de olyanban bizonyo-san nem, mely a nyakunkat görnyesztí, csúszás-mászásra és megalázkodásra tanít. Erre esküdhetem.

— Mi lelt téged, hogy ily későn jössz hozzám, — kérdezte Agellius —, ki hívott?

— Akkor jövök amikor tetszik és akkor megyek, amikor tetszik, — viszo-nozta a másik. — Nem vagyok hozzászokva, hogy számadást adjak valakinek tetteimről; se Isten, se ember, se ördög, se pap ne kérdezze ezt tőlem és te a legkevésbé. Mi jogod van kérdezni?

— Igen, — mondta Agellius —, de akkor biztos lehetsz, hogy sohasem lesz az életben vigaszod és békéd, a jövődő életéről nem is szólva.

Juba hallgatott egy ideig, nevetésre torzult arckifejezéssel rágta a körmeit és a földre nézett.

— Nem kívánok többet, mint amim van, — mondta azután —, nagyon megleégedett vagyok.

— Megeleégedett önmagaddal — vágott vissza Agellius.

— Természetesen, — viszonozta Juba —, hát kivel kellene inkább béké-ben lennünk?

— Úgy gondolom a Teremtővel.

— A Teremtő! — válaszolt Juba, miközben fölényes arckifejezéssel hátra-vetette a fejét. — A Teremtő, azt hiszem, hogy az csak a képzelet szüleménye.

— Ó, kedves testvérem, — kiáltott fel Agellius —, ne folytasd e rettenetes beszédet!

— Ne folytassam? Ki kezdte? Csak az egyiknek van joga törvényt hozni és a másinak nem? Hát oly általános a Teremtőben való hit? Ki találta ki? A keresztények. Igen, a keresztények kezdtek beszélni róla. A világ egészen jól megvolt nélküle a keresztények előtt. Most, is ki kezdte a vitát?

— Nos, — válaszolta Agellius —, nem én kezdtem. Te kezdted a vitát azzal, hogy ide jöttél. Az ég szerelmére, miért jöttél ide? Mi jogon zavarsz ily későn?

Jubán a bosszúságnak semmi nyoma sem mutatkozott s annyira érzeket-

lennek látszott, annyira mentesnek mindattól, amit szívnek neveznek, mint egy kődarab. Testvére kérdésére egészen nyugodtan válaszolt :

— Ott voltam lent — és az erdőre mutatott.

Kínos fájdalom borult bátyja arcára. Egy pillanatig hallgatott, majd megszólalt :

— Csak nem azt akarod mondani, hogy szerencsétlen anyáknál voltál?

— De igen, — mondta Juba.

Egy ideig mindketten újra hallgattak, majd Agellius törte meg a csendet :

— Aggasztó úton jársz, Juba, különösen az utóbbi években.

Juba megcsóválta a fejét és keresztbe rakta a lábát.

— Volt idő, mikor azt gondoltam, hogy megkeresztelkedel, — folytatta fivére.

— Gyengességem jele volt, — válaszolta Juba. — Igen, volt egy gyenge pillanatom, közvetlenül az öreg püspök halála után. Oly barátságosan bánt velem, míg gyermek voltam és oly anyáskodva szólt hozzám, hogy méltán segítségemmel szolgálhat.

— Ó, bárcsak követted volna szíved szavát ! — kiáltott fel Agellius.

— A felleg elvonult — mondta Juba büszke önelégültséggel —, most mindent tisztább megvilágításban látok. Nem mindenki ilyen erős szívé. Úgy vélem, hogy egy gondolkodó fej egészen más eredményekre jut mint te, — és jobbra-balra mozgatta a magáét, mint amelynek értékeben egyáltalában nem lehet kételkedni.

— Lehetséges ! — és ásitással adta tudtul Agellius, hogy szeretné végét vetni a perlekedésnek. — De mi hozott ide ily későn?

— Útban voltam Jucundushoz — hangzott a válasz —, és a Succoth-ben ott a berekben, túl a folyón, feltartóztatott.

Ezzel aztán újra megindult a vita. Agellius elsápadt.

— Szerencsétlen — így szólt —, mit kerestél te ott?

— A világot akartam látni — válaszolta Juba —, férfinak illik látni. Miért ne nézném meg? Nagyszerű moka volt. Megvetem mindnyájukat, bolondok és hülyék. Körbe ugráltak, vagy mint a fatuskók heverték, mindnyájan részegen. Majmok és disznók ! És mégis épügy fogok tenni mint ők, ha kedvem kerekedik. Leiszom magam én is, mint ők, mielőtt jónak látom. A magam ura vagyok és semmit sem ártana.

— Nem ártana? Hogyan, hát semmi rossz sem lenne, ha majommá vagy disznóvá válnál?

— Neked nincs helyes nézeted az emberi természetről, — folytatta Juba önelégült arckifejezéssel. — Első kötelességünk, hogy boldogságra törekedjünk. Ha azt gondolja valaki, hogy jobb neki, ha disznó lesz, hát hagyd, hadd legyen — és nevetett egyet. — Te nagyon szűkkeblű vagy. Keresem a boldogságom és ezen az úton is keresem, ha kedvem lesz rá.

— Boldogság ! — kiáltott fel Agellius. — Honnét veszed ezt a sok bölcse-séget? És a sárban fetrengést te boldogságnak nevezed?

— Értesz te ezekhez valamit? — kérdezte Juba. — Láttad-e valaha? Megpróbáltad-e valamikor? Ha megtetted volna, kétszeresen értékesebb férfi lennél. Nem is leszél férfi addig, míg meg nem teszed. Te mindig csak a magad szűk kerékvágásában haladsz. Szívesebben lerészegedem inkább minden nap, semhogy mindenfelé leboruljak, mint te teszed, és mint egy féreg, hasoncsússzak, és üvöltsek, mint a kutya, ha verik.

— Most, úgy éljek, egy pillanattal sem maradsz tovább itt ! — kiáltott Agellius és felugrott. — Takarodjál ! Távozzál ! Miért jöttél ide? Gyalázkodni? Kinek hiányoztál? Ki kívánt? Menj, menj, mondom ! Kotródj el ! Keres más hallgatóságot aljas fecsegésednek.

— Na, én még mindig vagyok olyan jó, mint te — mondta Juba.

— Nem akarom magam dicsérni — viszonzotta Agellius —, de hogy keresztényt és hitetlent egy kalap alá vegyek, mint te, azt mégsem tartom helyesnek.

— Keresztény és hitetlen! — mondta Juba nyujtottan. — Úgy gondolom, ha udvarolnak egymásnak, akkor az egyik éppen olyan, mint a másik, — s merően ránézett Agelliusra, mintha azt gondolta volna, hogy ezzel rápirított. Azután így folytatta: — Ha keresztény lennék, akkor komolyan lennék, különben inkább becsületes pogány vagyok.

Agellius egy küss elpirult és leült, mintha zavarát akarná titkolni.

— Megvetlek — mondta Juba. — Nincs bátorságod, hogy keresztény légy. Légy határozott, áld meg bátran a helyedet; de te nem olyan anyagból vagy gyúrva. Még a nagybácsitól is félsz. Sőt lebilincsel néha még az a tarka holmi is, amelyhez, ha éppen alkalmasnak gondolod, oly komor arcot vágasz. Megvetlek, hallod, megvetlek és megvetem egész fajzatodat is. Mi a különbség köztük és mások között? A ti embereitek ezt mondják: «Minden földi hiú, az élet álom, az arany csalárd, a gyönyör ámitás. *Fratres charissimi*, az idő rövid!» De ki szereti jobban a földet és az életet, a gazdagságot és élvezeteket, mint ti? Ti mindnyájan époly világiasak vagytok, époly bolondjai az aranynak, époly sóvárok hírnév, hatalom után, és becsvágyóbbak vagytok, mint a vidám öreg pogány, ki szerintetek a romlás útján jár.

— Más dolog a lelkiismeret és más dolog lelkiismeret szerint cselekedni, — válaszolta Agellius. — Ennek a szegény népnek a lelkiismerete elhomályosodott. De neked is volt egykor lelkiismereted.

— Lelkiismeret, lelkiismeret! — mondta Juba. — Igen, bizonyos, volt egykor lelkiismeretem. Igen, és volt egykor kínzó lázam és vacogtak a fogaim és remegtek a tagjaim, és egykor béna is volt a lábam és sántitanom kellett. Igen, igen, már volt néhány lelkiismeretem idáig, fehér, fekete, sárga, zöld, valamennyi rossz volt. Mind elmúlt és most nincs egy se.

Agellius hallgatott; egyedüli kívánsága az volt, hogy megszabaduljon hivatlan látogatójától.

— Az igazság — folytatta Juba szónoki hangon —, az igazság az, hogy a vallás csak külsőség volt a számomra, ami most már lekopott rólam. Az életem egy szakán volt bennem valami jámboros hangulat. Nem voltam tőle sem jobb, sem rosszabb. Valami véletlen volt ez, mint arcom píra, ami — és e szavaknál végigsimította tenyerével piszkos, szürkés arcát — hamarosan el fog tűnni. Eszerint az érzés szerint cselekedtem, amíg tartott, de époly kevéssé varázsolhatom vissza, mint első fogaimat, vagy a pihét az államra. Ezek elmúlt dolgok.

Mivel Agellius továbbra is türelmetlenül és haragosan hallgatott, Juba szűró tekintetét vetett rá és vontatottan így szólt:

— Látom, hogy te is miként vagy most. Elég eszes vagyok hozzá, hogy lássam, nem hiszel te vallási dolgokban egy sziporkával sem többet, mint én. Ez olyan vád volt, hogy Agellius úgy érezte, nem hagyhatja ellenmondás nélkül.

— Hogy mersz ilyet mondani a házamban! — kiáltott. — Sok a bűnöm, de hitetlen nem vagyok.

Juba rázta a fejét.

— Azt hiszem — mondotta —, keresztül látok a szitán épügy, mint más. Úgy van, ahogy mondtam, de te büszkébb vagy annál, hogy beismerd. Ez is hozzátartozik a képmutatásokhoz.

— Igen — mondta Agellius hidegen —, de most aztán elég is. Késő lett Juba, keresni fognak otthon. Jucundus kérdezősködni fog utánad és egyik vagy másik odaát tivornyázó barátod útközben még bántalmazhat. Ej kedvesem, —

folytatta meglepődve, — úgy látom nincs saru rajtad. A sötétben biztosan megcsipnek a skorpiók. Engedd meg, hogy egy kis szalmát kössek a lábad alá.

— Ne félt engem a skorpióktól — válaszolta Juba —, egy pár igazán jó amulett van nálam erre az esetre: *boola-kog* és *uffah* is tiszteletben fogják tartani.

E szavakkal, amint jött, kilépett az ajtón s megindult a város irányában. Hol magában beszélt, hol egy szilaj nóta egyes szavait dúdolta, majd hátravetette vagy ide-oda ringatta a fejét s végül félig elfojtott gúnyos nevetésben tört ki. A rendes utat megvetve mélyen belegázolt a sűrű, nedves fűbe és felkapaszkodott az országutat keresztező szakadékon. Hogy meggyorsítsa lépteit, vidám dalba kezdett:

A fekete emberkém ott marad,
Sötét éjjel, mikor a föld szabad,
A nagy ternyófa ágai alatt.

A vén Cham apó ültette a fát,
S keze, ha törzsén fattyút nőni lát,
Nyesei, hogy ágán vér szivárog át.

Büszkén jár, táncol alatta éjjel,
Haja tűz, sarka szikrát szór széjjel,
Mecs nem kell, láng dől lehelletével.

Hirtelen félbeszakította Juba az éneket. Valami surranás hallatszott majdnem a lába alatt. Egyáltalában nem lepődött meg. Elővett egy kis fém bálványképet s miközben pár szót mormolt hozzá, az állat elé tartotta. Végre feljutott a szakadékon s megérkezett a város kapujához, honnét nagybátyjának Astarte temploma mellett fekvő lakása felé indult.

V. FEJEZET.

Jucundus háza, mikor Juba odaért, zárva volt már az éjtszakára. Különben Sicca egyik legmutatósabb boltjában találnók magunkat. A helység bálványkereskedése volt s a szobrokon kívül fém és mozaik munkákat, valamint ékszereket is árult, mindent, ami a pogány istentisztelethez hozzátartozott. Tarka színpompában ragyogtak benne a bálványok s ezüst és arany, érc és elefántcsont, alabástrom, gipsz, zsírkő és üveg tükrözték vissza különféle képen a rájuk eső fényt. Párkányzatai és szekrényei telve voltak drága anyagból készült, finom munkájú tetszetős dolgokkal. Minden ízlést kielégített, a nagy tömegett és a finomabb világét, a napi divatot és a régiségeket kedvelőket, a klasszikus és a barbár áhítatott. Árúsította láthatatlan hatalmaknak a művészet gyermekkorában keletkezett, de a mult iránti tiszteletből az idők folyamán is ugyanolyannak maradt kezdetleges jelképeit, az arabok titokzatos szent márványkőbét, Mercurt vagy Bacchust jelképező oszlopokat, Heliogabalus széles talapzatú kúpját, paphosi pyramist és Junónak szentelt téglát. Voltak az üzletben semmitmondó kötömbök is emberfejekkel, melyeket pompás ruhákkal díszítve embereknek szoktak öltöztetni. E nehéz dolgok mellett könnyű, nyakon vagy övön hordható kis Junók, Mercurok, Dianák és Fortunák is. Kaphatók voltak továbbá házi istenségek és személyes tiszteleti tárgyak, Minerva vagy Vesta,

hozzájuk illő fülkéikkel vagy szekrénykéikkel, amelyekben elhelyezték őket. Voltak fémkoronák vagy nimbuszok is, hogy az istenségek fejét denevérek és madarak ellen megvédjék. Ha pogány volnál, vásárolhatnál magadnak Jupiter vagy Mars, a Nap, Serapis, különösen pedig Astarte képeivel díszített gyűrűt, találhatnál basilidianus gyűrűket és pecsétnyomókat, fa és elefántcsont amuletteket, természetellenes, visszaszító démontorzképeket, apró csontvázakat és egyéb babonás találmányokat. Aligha távozhatnál kielégítetlenül, bármily vallást követnél is, ha csak különbség nélkül vissza nem utasítanád a bálványimádás minden tárgyát és eszközét. Ebben az esetben azonban örülnél, hogy éppen éjszaka léptél be a házba, és még jobban örülnél a homálynak, ha a pogány istentiszteletnek még inkább a sötétség birodalmába tartozó egyéb eszközeiről és tárgyairól is hallanál, melyekre csak hadd boruljon rá az éj, míg elérkezik a nap, mikor minden jó és rossz napfényre kerül.

Az áruház, mint említettük, zárva volt. A járókelők tekintete elől vastag falemezek védtek és bejáratát nehéz reteszek torlaszolták el. Így jobbról, a nyitott *vestibulumon* át kellett belépni, onnan az ajtó a nem nagyon tágas *atriumba* vezetett, mely az áruház hátában egyik oldalon az *impluviummal*, a másikon pedig a *tricliniummal* vagy ebédlővel volt szomszédos. Jucundus éppen egy kis estebéd gyönyöreit élvezte s megtartva a szabályt, hogy nem vehetnek részt egy *symposiumon* kevesebben, mint ahány grácia, sem többen, mint ahány műzsa volt, két vendéget hívott, az egyik legjobb művészt, Aristot, a fiatal görögöt és Cornelius, egy nagyon előkelő római házból szabadon bocsátott embernek a fiát. Cornelius nemrégiben a proconsuli *officium* (hivatal) egyik *scrini*umában (irodájában) kapott állást és pár napja érkezett a tartományba a császárvárosból, hol legszebb napjait töltötte.

A lakoma nem felelt meg minden tekintetben a mi fogalmaink szerinti jó vacsorának. A tacapei szőlő és a tritonisi tó mellékéről való datolya, a fehér- és feketefüge, az őszi- és sárgabarack, valamint a görögdiinnye az angol embernek mindenesetre épügy izlettek volna, mint a III. századbeli afrikainak. Hasonlóképen a getuliai palma nedvéből vagy mézéből készített ital és a *melilotus*nak nevezett édes bor is, melyet a költők szerint a Syrtis partjain termelt szőlőből préseltek. Jól esett volna neki az édes ürühús is, de a juh farkakhoz már aligha mert volna hozzányúlni s csak azután kóstolta volna meg, hogy megkérdezte, mi az és megtudta volna, hogy velőhöz hasonló az íze. A mauretaniai túskeparáshal sajtot és szárított ikráit nyilván rendkívül izletesnek találta volna, de már kétszer is meggondolta volna, hogy hozzányúljon az oroszlánszelethez, bár illata és íze a borjúsültéhez hasonlított és azértis ingerlő volt, mert az oroszlan császári tulajdon volt és az egyik császári vadászterületen lőtték orozva. De ha ezután meglátta volna a nemzeti eledelt, az afrikai konyha fősemegejét (bocsánat érte, de el kell mondanom), a paradicsommal tálat csinos kis kutyácskát, első lábai közé dugott fejével, úgy gondolom, hogy otthagytá volna a hátborzongató asztalt és talán a közeli erdő varázslónője vendégének képzelte volna magát. De britünk szerencsére nem volt az ünnepi lakoma vendége, de akadályozva is volt ez estén, mert vagy festőfűvel mázolta magát vagy nyakig merült kényszerűségből a mocsárba. Így senki sem zavarta a hármas együttlétet, a vidám hangulatot és a társalgásnak a nagyszerű vendéglátás keltette könnyed menetét.

Cornelius az előző évben, a századévi ünnepélyek idején Rómában volt s még most is el volt telve velük s az örök várossal és a maga hozzá való kapcsolatával, mi természetes is volt egy a császárok korabeli városi embernél. Elmerült a nagyszerű ünnepek által felszított magasztos, hazafias érzéseiben. «Ó, nagy Róma! — mondta — te vagy az első és nincs párod. A szemem előtt egy esztendeje lejátszódott csodálatos színjátékban az örökkévalóság ígérétevel

jelent meg fenséged. Mi meghalunk, Róma él. Sőt azt mondom akár meg is halhat az ember, mérget ihat vagy erét vághatja, ha a századévi ünnepségeket látta. Miértis lenne érdemes tovább élnie? Úgy éreztem, hogy vége az életnek, mert legnagyobb adományai is unalmasakká és izetlenné válnak e nagy nap után. Felséges ez a bor — tauromeniumi, ha nem csalódom! Ismerjük Rómában. Tölts a serlegembe! A császár géniuszára iszom.»

Corneliust ez a téma sokkal jobban lekötötte, semhogy rögtön vissza ne tért volna rá: — Képzeljétek el a Campust Martiust, amint az egyik végétől a másikig fényözönben úszik. Nem lehet szebb látvány a földön. Tágas, nem utakkal átszelt erdős térség, s büszke paloták tartják a ligeteket, fasorokat és zöld pázsitot le egészen a víz partjáig. Nincs, amit itt meg nem találnál. A világ legnagyobb templomait, legfényesebb oszlopcsarnokait, leghosszabb verseny pályáját keresed? Megtalálod. Gymnasiumokat akarsz? Ott vannak. Diadal-kapukat, szobrokat, obeliszkeket kívánsz látni? Előtted állnak. Egyik végén ott ragyog fehér márványburkolatával Augustus mauzoleuma és közelében a folyó másik partján Hadrián óriási síremléke. A másik végében Agrippa nemes pantheonját látod pompás syracusai oszlopaival, cserép helyett sugárzó ezüst fedő a kupoláját. Közvetlen szomszédságában Alexander fürdői területnek el szép ligeteivel. Ó, barátaim! Nem jutnék az iváshoz, ha mindent el akarnék nektek mondani. Azután a capitoliumi domb lábát szegélyező sok kis templom és szentély, Antoninus karcsú oszlopa a közeli bazilikával, melyben a birodalom összes tartományainak és királyi hatalommal és felségjogokkal rendelkező helytartóinak hírelel jegyzékét őrzik. De még csak most kezdem a dolgot. Képzeljétek el most mára e nagyszerű térséget köröskörül kivilágítva, minden templom a közelben és távolban, minden fürdő és minden fa lámpa- és fáklyafényben úszik. Nem, még maguknak az olympusi isteneknek sorában sincs ehhez csak megközelítően is hasonlítható. Róma a legnagyobb az összes istenségek között. Minden eleven volt az éj sötétjében. Mikor a természet még kimerülten aludt, Róma már megkezdte ezredéves születésnapja ünnepi áldozatát. A Tiberis partjain, melyek Aeneast kikötni és Romulust az istenekhez felszállni látták, magasra lobogott az áldozati tűz világos vörös lángja. Ezer kürt és fuvola zenéje hangzott fel egyszerre és kezdődött a szent tánc a zöld gyepon. Öreg vagyok a táncra, de igazán mondom, magam is felugrottam és velük száguldottam. Három éjen át táncoltunk, táncolva fejeztük be az elmúlt évezredet és táncolva kezdtük az újat. Rómaiak voltunk mindnyájan, nem volt idegen, nem volt rabszolga közöttünk. Családi ünnep volt ez, az összes rómaiak ünnepe.

— Akkor mi is az ünneplőkhöz számítottunk, — szóló Aristo —, mert Caracalla minden szabadnak megadta a birodalomban a római polgárjogot. Ezek szerint rómaiak vagyunk mindnyájan, ezt el ne feledd, Cornelius.

— Ah, ez más dolog, ez kegyes leereszkedés volt — válaszolta Cornelius —, igen, bizonyos értelemben magam is elismerem, de ez politikai tett volt.

— Igen, ez biztos — viszonáz Aristo —, politikai tett volt a javából. Meg akartak nyüzni bennünket, érted? A császári kormány azért tett bennünket rómaiakká, hogy eddigi adóinkon felül fizessük a rómaiakét is. Kettős terhet raktatok a vállunkra és ami a polgári előjogokat illeti, Herculesre mondom, nem sokat jelent, ha minden léhűtő, ki *pileust* hord és rövidre nyíratja a haját, rómainak nevezheti magát.

— De a Capitoliumról kiindult ünnepi menet — folytatta Cornelius —, ezt kellett volna látnotok. Azt hiszem a második napon volt. A Capitoliumtól le a Via Sacrán a *circusig*. Voltak idegenek is, a tartományokból, a világ minden tájáról emberek, de nem magában a menetben. Egy szempillantással végig lehetett tekinteni az igazi, valódi római vért, az ifjú nemzedéket, a jövő reménységét, patriciusok, consuli családok, császárok, szónokok, hódítók, államférfiak fiait.

A menet élén hatosával lovagoltak előkelő úrfiak és még többen voltak közülök gyalog. Utánuk jöttek a versenyző lovak és kocsik, az ökölvívók, birkózók és a többi versenyzők, bátrán vonulva a viadalra. Hozzájuk csatlakozott az egész gladiátoriskola, fiatalemberek mestereikkel, egyformán vörös tunicába öltözve, ragyogó fegyverekkel kezükben. Három csoportra osztva vonultak, vidáman lépkedve a pyrrhichát táncolták és énekeltek. Volt vagy ezer gladiátor pár, higyjétek el, ki a játék folyamán fellépett, teljes ezer pár ragyogó, széptermetű legény! És mily bátrán támadtak egymásra! Látnotok kellett volna; én nem beszélhetek el mindent. Utánuk satyrok vidám csapata következett, kik az előbbiek harci táncait bakugrásokkal majmolták. Ezután egy csoport trombitás és kürtös jött, utánuk az áldozati szolgák állataikkal, ünnepélyesen feldíszített bikákkal és kosokkal, hajcsárok, mészárosok, haruspexek és heroldok. Az istenek képmásait elefántcsont vagy ezüst kocsikon szelíd oroszlánok és elefántok húzták. Hogy mily rendben, nem tudok rá már emlékezni. Ő, de a legfelségesebb mindenekfölött a *carmen* volt. A legelőkelőbb családok soraiból kiválasztott huszonhét nemes ifjú és ugyanennyi nemes leány énekelt, hogy Róma isteneinek kegýt kiesdje. Ezután *flamenek*, *augurok*, papi testületek következtek végtelen sorban. Legutoljára jött maga a császár.

— Ez az elhunyt Fülöp volt, — jegyezte meg Jucundus. — Nem különös vesztesség a halála, ha minden igaz, amit beszélnek róla.

— Minden császár jó a maga idejében és a maga módján, — oktatta őt ki Cornelius. — Akkor Fülöp volt a jó, most meg Decius a jó — éltessek őt az istenek!

— Helyes — mondta Aristo —, értelek, egy császár nem tehet rosszat, kivéve, amikor meghal. És ezután minden rák módjára jár vele. Halála az első vétke, szégyenkeznie kellene miatta. Azután valahogyan minden erénye bűnné változik.

— Ah, jobb császáruk sohasem volt, mint Gordianus — mondta Jucundus —, valóban fejedelmi úr volt életében és halálában. A kereskedelem és a művészetek pátrónusa. Micsoda villák! Mérhetetlen jóvedelmei voltak. Szegény nemes aggastyán! És a fiai is! Sohasem felejttem el a napot, mikor híre jött, hogy nem él többé. Ha nem csalódom, kevéssel az öreg hóbortos Strabónak, akarom mondani a fivérémnak a halála után volt. Jó tizenhárom esztendeje. Egész Afrika könnyezett; nem, Gordianusnak nem volt párja.

— Elavult bölcsesség — mondta Aristo —, Jucundus, neked még iskolába kell járnod. Hát nem fogod fel, hogy minden, ami van, az jó, s minden, ami volt az rossz? «Te nos facimus, Fortuna, deam». — Téged mi magunk teszünk istennőnké, Fortuna — mondja a költők. Igen, Róma szerencséjére iszom, amíg fennáll.

— Te fiatalember vagy még — válaszolta Cornelius —, nagyon fiatal és hozzá még görög. A görögök sohasem értették meg Rómát. Igen, minket nagyon nehéz is megérteni. Külön tudomány. Tekintsd meg ezt az emlékérmét, ifjú uram, az egyik azok közül, melyeket az ünnepek alkalmából vertek. Nem nagyszerű? «*Novum saeculum* — az új évszázad» és a másik oldalán: «*Aeternitati* — az örökkévalóságnak». Mindig változik és mindig maradandó! Császárok emelkednek és buknak, Róma marad. Az örök város! Nem jó bölcsélet ez?

— Valóban, nagyon szép érem — mondta Aristo, miután alaposan megnézte és a házigazdának nyújtotta —, amulettet csináltathatnál belőle, Jucundus. Ami azonban az örökkévalóságot illeti, ez már valóban nagy szó, mert ha nem tévedek, már más államok is voltak örökkévalók Róma előtt. Tíz évszázad nagyon tiszteltetreméltó örökkévalóság. Légy megnyugodva, Róma már örök és meghalhat az érem sérelme nélkül.

— Ne káromkodjál, — viszonozta Cornelius. — Róma egészségesebb,

életteljesebb és többet ígérő, mint bármikor a korábbi időkben; efelől nyugodt lehetsz. «*Novum saeculum*!» Vén, mint a sas és csak a tollazata újul meg, hogy egy újabb évezredet átrepüljön.

— De Egyiptomnak, — vetette közbe Aristo —, aligha volt kezdete, ha az öreg Herodotosnak hihetünk. Mert ahogy a történelmében visszafelé megyünk, egyre több királyi nemzetséggel találkozunk a Nilus mentén. És csodálatos dolgokat hallunk a távoli keleti népekről, a Gangesen túlról.

— De, mondom neked, ember — kezdte újból Cornelius —, Róma a királyok városa. Ez egyetlen városnak több királya van egyetlen egy évben, mintha az összes egyiptomi dinasztiák összes királyait összeszámitanánk. Sesostris és a többiek, mik ők a mi császárainkkal, *praefectus*ainkkal, *proconsul*ainkkal, *vicarius*ainkkal és *rationalis*ainkkal összehasonlítva? Gondolj csak Lucullusra, Caesarra, Pompeiusra, Syllara, Titusra, Traianusra. Mi az öreg Cheops pyramis a flaviusi *amphitheatrum* mellett? Mi volt a százkapujú Theba Nero aranyháza mellett, amíg ez megvolt? Sesostris vagy a Ptolomeusok legnagyobb palotája sem különb, mint a felső tíezerhez tartozó bármelyik római polgár másodrangú villája. Házaink több holdnyi területen épülnek s a babyloni toronyhoz hasonlóan a felhőkig érnek. Oszloperdőben járkálunk, szobrok és festmények áradata vesz körül bennünket. Falak, padlózat és mennyezet vakítóan sugárzanak a legritkább vörös és sárga, zöld és tarka márványoktól. Illatos vízű kutak szökelnek a padozathoz a magasba és sziklás folyókák futnak ide-oda, nyüzsgőnek bennük a halak s csak arra várnak, hogy megfogják és feltálalják őket. Étkezünk: struccfejet, pávakakas agyvelejét, dévérkeszeg máját, angolnatejet, flamingónyelvet tálalnak fel elébünk. Egy tányér erőleveshez egy egész raj galambra, fülemlére és cinégére van szükségünk. Különleges alkalmakkor phoenixet eszünk. Táljaink ezüsből, tányéraink aranyból, edényeink onyxból, poharaink drágakövekből vannak. Tyrusi bíborból készülnek függőyeink és szőnyegeink, elefántcsontlábuak nyugágyaink. Görögország és Itália legválogatottabb borai gyöngyöznek serlegeinkben, exotikus virágok koszorúzzák fejünket. Lydiai táncosok lejtének körtáncot termeinkben s alexandriai nématáncosokban gyönyörködünk. Előkelő asszonyaink és leányaink ülnek asztalunkhoz. Szamártéjben fürdenek, kis halastónak beillő nagy tükrök előtt díszítik magukat, fejuktól lábukig csillognak rajtuk fésük, tűk, fülbevalók, nyakékek, láncocskák, zsinórok, csatok, karkötők, gyűrűk, pántok, lábszinórok, mind csupa gyémánt és smaragd. Rabszolgáink ezerszáma van s a világ minden részéből valók. Mindent Rómába hoznak, mi ritka és drága: gumit Arábiából, nárduszt Asszyriából, papyrust Egyiptomból, citromfát Mauretaniából, bronzot Aeginából, gyöngyöt Britaniából, aranszöveteket Phrygiából, finom szőttéseket Kosból, hímzéseket Babylóniából, selyemárukat Perzsiából, oroszlánbőr Getuliából, gyapjút Miletosból, tarka szöveteket Galliából. Így élünk mi, a császári nép, s nincs egyéb tennivalónk, minthogy élvezzük az életet s egész éven át ünnepelünk. És végül meghalunk — és elégetnek bennünket: fahéj- és kassziamáglyán hamvadunk el, aszbeszt ruhában, szépen fejezzük be életünket. Ilyenek vagyunk mi rómaiak, nagy nép. Igen, tisztelnek bennünket, bárhová megyünk. Csak tekintetek főnökömre, nézzetek engem. Amikor Itáliából idejöttünk, mintha félistenek volnánk, úgy hódoltak előttünk.

— És egy szép reggelen — mondta Aristo —, bizonyára maga Róma is fahéjon és kasszián fog égni és az idős anya a korinthusi érc és skarlát minden pompájával követni fogja gyermekeit a máglyán. Egy régi monda járja Babylonról és kiszáradt folyamággyairól és a perzsa hegyek harcosairól.

A társalgás elakadt egy pillanatra. Jucundus egyik rabszolgája új bort, nagyobb serlegeket és atlaszi hóval telt edényt hozott.

VI. FEJEZET.

Cornelius sokkal jobban el volt telve gondolataival, semhogy a görög megjegyzésére felfigyelt volna.

— A vadállatok felbőszítése — folytatta tovább —, a vadászatok az ünnepek során, valóban isteneknek való színjátékok voltak, Aristo! Huszonkét elefánt, tíz párdúc, tíz hiéna (ez egészen új állat, bár nektek itt, gondolom, nem ismeretlen), tíz zsiráf, egy viziló, egy orrszarvú, — el sem tudom sorolni mind. Képzeljétek még hozzá a *circust* ez alkalomra fákkal beültetve, parkká alakítva és azután a vadászatokra, törbe ejtésükre, megölésükre vagy a saját maguk megöletésére ellenük küldött másfajta vadállatokat, a gétákat és szarmatákat, keltákat és gótokat.

— Ah, a gótok — szól közbe Aristo —, ezek a fickók mégis gondot okoznak nektek itt-ott! Talán még többet is okoznak idővel. Ma azt beszéltek a *praetoriumban*, hogy átkeltek a Dunán.

— Igen, nyugtalanítani fognak bennünket — mondta Cornelius szárazon —, nyugtalanítottak már és még többet fognak nyugtalanítani. Nyugtalanítottak a szamnitok és itteni karthagói barátaink, Jugurtha és Mithridates is. Nyugtalanság, igen, ez az egész, nyugtalaniságot fognak kelteni. Hát valami új dolog a gond Rómában? — kérdezte és kiterjesztette karját, mint az asztali szóznokok pohárköszöntő előtt.

— A gótok zavarognak és azután ajándékot fogadnak el — viszonoztta Aristo — s ez teszi különös jellegűvé a gondot. Olyanok, mint a türelmetlen hitelező, ki addig kopog az ajtókon, míg ki nem egyenlítettük a számlát. Gondot okoz a lekenyerezésükre szükséges értékek előkerítése. És e nyugtalaniságot keltő vadak példája kísértő. Legutóbb híre járt, hogy a kárpok is ugyancsak jutalmat követelnek, hogy nyugton maradjanak.

— Nem illene Róma fenségéhez, hogy ilyen férgek vérével szennyezze be a kezét — mondta Cornelius —, nem méltatja őket rá.

— És ezért — válaszolta Aristo —, a legkegyelmesebben a mi vérünket szívja, hogy a kincsekkel kielégíthesse őket. Mi nem szerzünk oly sok gondot, mint ezek, s ezért vagyunk szájalomra méltók. De nem akarlak megsérteni, Cornelius, sem téged, sem a császárt, sem a nagy Rómát. Most poharazgatunk, de közben bizonyára megengedsz egy kis politizálást, mintha sakkot vagy *cottabust* játszanánk. Maro int titeket: *«parcere subiectis et debellare superbos»* — kimélni a legyőzötteket és hatalommal legyűrni a büszkéket». Most azonban más szokásaik vannak. Círogatjátok a gótokat és végig korbácsoltok a szegény afrikaiakon.

— Afrika is kivonhatja a kardját — vetette közbe az eddig nyugodtan hallgató és borát szörpölgető Jucundus —, megmutatta ezt Thysdrus. Jó lecke volt minden kapzsi *quaestornak*, hogyha túlfeszíti a húrt, tört kap a kívánt erszény helyett.

Jucundus ezzel arra az afrikai lázadásra célzott, mely a zsarnok Maximianust megdöntötte és a Gordianusokat ültette a trónra, mikor a bennszülött földbirtokosok felfegyverezték munkásaikat, megölték a császári hivatalnokokat és a szomszédos városokban kitűzték a lázadás zászlaját, mert nem akarták tovább tűrni a nyomasztó terheket.

— Nem sértem meg, Cornelius, nem akarom megsérteni az örök Rómát — szól Aristo —, de te magad magyaráztad meg, miért szipolyoztok ki bennünket annyira. Mindig hallottam, hogy megalapíthatja Rómában a szerencsését, aki új adónemet talál ki. Vespasianus megtette már a javából, most pedig meg-

adóztatjátok tűzhelyeink füstjét, sőt még az árnyékunkat is. És Pescennius azzal fenyegetőzött, hogy megadóztatja a levegőt, mit szívunk. Beszéljünk talányokban. Mondjátok meg mi ez: felfalja saját tagjait és örökkévaló lesz általa? A gótok határt szabnak majd ez örökkévalóságnak!

— A gótok — mondta Jucundus, s kezdett a nyelve megoldódni —, a gótok! Ne féljünk a gótoktól. De — és jelentősen bólintott hozzá —, nézetek körül otthón. A saját otthonunkban több a félni való, mint a távolban.

— A *praetorianusokra* gondol, — mondta Cornelius leereszkedő hangon Aristónak. — Meg kell vallanom, hogy néha meglehetősen önféjűen viselkedtek. Súlyos probléma volt, de most már elmúlt és nem ismétlődhet meg többé. Fogadni mernék, hogy vége van a *praetorianusok* hatalmának. A két császár megölése a napjainkban volt a leggonoszabb tettük, amire valaha csak vete-medtek. Az egész világ közvéleményét maguk ellen lázították vele. Nem félek többé a *praetorianusoktól*.

— Én époly kevéssé félek a *praetorianusoktól*, mint a gótoktól — mondta Jucundus. — Adjátok csak vissza az ősi fegyvereket, Róma ősi alapelveit és szembezállók Saturnus kaszájával. Az ősi zászlók alatt vonulnak még a katonák? Az ősi istenekre esküsznek még? Megvannak az ősi jelvényeik és jelzavaik? Tisztelik még Róma boldogságát? Ha igen, akkor nincs mitől félnünk. De ha új utakra térünk, ha játékokat üzünk a vallással, ha megvetjük Jupitert, Marsot, Romulust, az *augurokat* s az égből hullott pajzsokat, akkor, ezt állítom, összes látványosságaink és játékaink, elefántjaink, hiénáink és vizilovaink sem használnak nekünk. Nem volt a leghelyesebb dolog, nem, egyáltalában nem volt helyes a katonáktól, hogy Fülöpöt a bíborral ruházták. De ő már halott s vége. — És felemelkedett és a könyökére dült.

— És most majd mégis minden újra a helyes vágányba tér — mondta Cornelius — meglátjátok.

— Ez a Fülöp reformátor akart lenni — folytatta Jucundus —, és véget akart vetni egy undorító dolognak. Nos, undorítónak mondják: igen, lehet hogy undorító. Meg akarta szüntetni, de miért? Itt a bökkenő. Miért? Egyáltalában nem titok — és bosszúsabb lett a hangja —, hogy az őszfejú ateista Fabianus rejtett mögötte. Fabianus, a keresztény. Gyűlölöm a reformokat.

— Igen, mi már régen kívántuk ezt — válaszolta Cornelius —, de nem tudtuk a módját. Alexander már majdnem húsz évvel korábban meg is kísérelte. A filozófusok mindig törekedtek rá.

— Pusztítsák el az istenek a filozófusokat a keresztényekkel együtt — mondta áhítatosan Jucundus. — Nagy különbség nincs közöttük, csak a keresztények még rondább állatok nálunknál. Mindketten a legfelségesebb államszervezet rombadöntésére törekednek, mit a világ valaha csak látott. Alexandertől sem vagyok túlságosan elragadtatva.

— Köszönöm a bölcelet nevében — mondta a görög.

— Én pedig köszönöm a keresztények nevében — csatlakozott hozzá Juba.

— Ez aztán jó — kiáltott Jucundus. — Ez az első szó, mit e reményteljes ifjú bejövetele óta mondott, és az ötlik az eszébe, hogy kereszténynek nevezze magát.

— Jogom van hozzá, ha tetszik — mondta Juba. — Jogom van kereszténynek lenni.

— Joga! Ó, igen, joga! Ha, ha — válaszolta Jucundus. — Jupiter segítse az ifjút! Minden körülmények között. Természetesen, jogod van rá, hogy *in malam rem* — a hóhérhoz menj, teljesen úgy, miként neked tetszik.

— A magam ura vagyok — mondta Juba —, apám keresztény volt. Azt hiszem, tőlem függ, hogy kövessem-e őt vagy ne, amikor az eszembe jut és ameddig jónak látom.

— Lázálom! Ameddig tetszik! — válaszolta Jucundus. — Pompás kis öszvér vagy! Igen, menj és légy keresztény, miként gyermekeddé vált apád volt. Eredj, mint ő, titkaik papjához. Köpesd le, vetkőztesd le, meríttess vízalá magad. Táplálkozzál gyöngye gyermekek velőjével és agyával. Imádj szamarat és tanul meg a szekta minden mocskos bűvészkedését. És azután jelentess fel, zárasd le magad, tépesd magad cafatokra a kőpadon vagy dobattasd magad az oroszlánok elé, és így menj a Tartarusba, ha van ugyan Tartarus, úgy ahogy jónak látod. Egyedül csak magadnak fogsz ártani vele, fiam. Olyanok miatt, mint te, nem aggódom, csak inkább az okosabbak miatt.

Juba felállt és sértett méltóságot jelentő tekintettel megcsóválta a fejét, melyet ez utolsó szavak oly kevésre értékelték és így szólt: — megvetlek.

— Te azonban elkeseredett is vagy a keresztényekkel szemben — szólt Aristo. — Nekem azt állították, hogyha babonájukat elfogadják, megmentenék vele Rómát. Azt mondják, hogy az ősi vallásnak vége, vagy legalább is a végét járja, hogy újra van szükség, mi a birodalmat egybetartsa és az övéké éppen megfelel a kor követelményeinek.

— En pedig csak ennyit mondok e viperafajzatnak — válaszolta Jucundus: — hagyjatok bennünket békében! Megvoltunk nélkületek, elég jól voltunk, míg fel nem tűntetek. A dögvész szálljon arcátlanságukra! Mintha zsidók és egyiptomiak bármit is segíthetnének rajtunk, ha Numa és a Sibyllák csódot mondtak. Én csak annyit mondok, maradjon Róma hű önmagához és akkor semmi sem árthat neki. Ha megrendülnek az alapjai, még ezt a dinnyét sem éri meg — és megnevésítette ajkát a levélvel. — Egyedül Róma maga árthat Rómának. Gondoljatok az öreg Horatius szavaira: «*Suis et ipsa Roma viribus ruil* — ereje túlbőségébe belepusztul Róma is». Horatius próféta volt. Ha elbukik Róma, a saját keze által bukik el.

— Egy véleményen vagyunk — mondta Cornelius. — Bizonyosan áruulás az istentisztelet új módját bevezetni. Ez nem kétséges. Óvjanak meg az istenek az ily halátlanságtól! Általuk nőttünk nagygyá, szervesen hozzátartoznak Róma törvényeihez. De nem is nagyon valószínű, hogy megfelelkezzünk erről. Decius nem fogja elfelejteni, ez tény. Látni fogjátok. Megmutatja az idő; talán holnap, talán pár nap múlva — fejezte be titokzatos arkifejezéssel.

— De miért ez a kétségbeesett ijedelem ezektől a szegény madárijesztő keresztényektől? — mondta Aristo. — Csak azért, mert valami véleményük van? Miért nem remegtek a vakondoktól és a denevérektől is? Egy vélemény jelentenek és semmi többet. Voltak előttük is más vélemények és lesznek utánuk is más vélemények. Hagyjátok őket nyugton és elenyésznek. Ha ráüttök a porra, szétterjed.

— Szétterjednek? — kiáltott Jucundus a bortól és bosszúságtól felhevülve. — Szétterjednek? Igen, szét terjednek. Úgy szaporodnak, mint a skorpiók, huszat találni egy dobásra. Nyüzsögnek már az egész országban. Oly sokan vannak, mint a békák vagy a szöcskék. Ahol legkevesebb sejtend, beléjük botlasz. A levegőben teremnek, mint a szünnyogok, a szél viszi őket, mint a sáskákat. Senki sem biztos, hogy nem lesz keresztény: ragály ez. Nagy Jupiter! Én magam is kereszténnyé lehetek s azt sem fogom tudni, hogyan. Ég és föld! Nem őrijtó ez? — folytatta fokozódó elkeseredéssel. — Igen, te szegény Jucundus, felébredsz talán holnap és azon veszed észre magad, hogy keresztény vagy, anélkül, hogy tudnád, miként és akartad volna. Ah, barátaim, legyetek részvétellel irántam! Hirtelenül vadállattá leszek talán, vért kell szívnom és sirok között laknom, mintha kedvem telne benne s anélkül, hogy csak meg tudnám mondani is, mennyire undorodom tőle. S mindez a varázslatok által. Róma géniuszára, kell valaminek történnie. Mondom, senki sincs biztonságban. Beszölsz egy barátodhoz, ott ül sötétben, mosdatlanul, fésületlenül,

öltözetlenül. Mi az oka? Ah, a fia keresztény lett. Ki van tűzve az esküvő napja, várod a menyasszonyod, nem jön. Miért? Nem akar a tiéd lenni, keresztény lett. Hol van az ifjú Nomentanus? Ki látta Nomentanust? A *forumon*, a *campuson*, a *circusban*, a fürdőben? Beteg lett hirtelen, vagy napszúrást kapott? Egyik sem. A keresztények zsákmányává lett. Fiatal és öreg, gazdag és szegény, a gyaloghíntós hölgy és rabszolgája, a szemérmes szűz és a thermák Lydiája, mind jó nekik. Minden bizalomnak vége, nincs akiben biztosak lehetnének. A szabómhoz megyek. Nergal, mondom neki, Nergal, új *tunicára* van szükségem. A képmutató gaz görnyedezik, rohan ide-oda, összekotorássa szöveteit és ruháit, mintha olyan ember volna, mint más. Füledbe súgják: ez az ember keresztény, csak úgy öltözködik, mint a szabók. Nincs külön ruhájuk. Ha császár lennék, külön ismertetőjelet függesztetnék a gazfickókra: nyakörvet, róka-farkat vagy egy pár számárfület akasztatnék rájuk. Akkor legalább meg tudnánk különböztetni a barátot az ellenségtől, ha találkozunk velük.

— Mi veszélyesnek tartanók ezt — mondta Cornelius. — Te nagyon a szívedre veszed a dolgot, túlságosan nagyra értékeled őket, kedves barátom. Alig küzdötték ki a létüket a jelenben és máris nekik itéled a jövőt. Éppen ez az, amit kívánnak.

— Ha Jucundus hallgat rám — mondta Aristo —, megnyugtathatom, hogy a keresztények most már kihalóban vannak. Egykor sokan voltak ebben a városban is, most alig találni egyet is. Az utolsó ötven évben állandóan fogyatkoztak, a veszély tehát elmúlt. Akarjátok tudni, hogyan lehetne új életet önteni beléjük? Adassatok ki egy császári ediktumot ellenük, üldözzétek, vádoljátok be őket. Azt akarjátok azonban, hogy enyésszenek el, akárcsak az őszi falevelek: akkor tegyetek úgy, mintha nem is volnának.

— Nem tagadhatom, hogy Itáliában növekedőben voltak — szólt Cornelius. — Sokan lettek, jómódúak, és most családi kapcsolatokba lépnek velünk. Ezáltal megfertőződnek bizonyos mértékben a magasabb társadalmi osztályok. Szükséges ezért, hogy eltíporjuk őket, de csak úgy, mint a férgeket, anélkül, hogy félnénk tőlük.

— Az istenek tisztelői többségben vannak — fűzte tovább Aristo —, a keresztények viszonylagosan kevesebben. Ha kapcsolatba kerül a két fél vegyesházasságok útján, a gyengébb alul marad. Látni fogod, hogy az istenek képmásai lassanként belopódkodnak a keresztények kápolnáiba. És azt, aki a bálványainkat veszi, mégis csak tiszteletreméltó embernek kell tartanod, nemde Jucundus?

— Nos hát, Aristo — mondta a paterfamilias, kinek izgatottsága, mint rendesen, hamarosan lecsitult —, ha a nővéred ragyogó szemei visszatérítik szegény Agelliusomat, akkor, mondhatom, hogy alaposabb lenne a véleményed, mint most.

— Ej, derengeni kezd már előttem — jegyezte meg Cornelius jelentős arckifejezéssel. — Nem tudtam megérteni, honnét ered jó gazdánk nagy félelme Róma fennmaradásáért. De ilyen dolgokban sok évi tapasztalat van a segítségemre, magában a császárvárosban gyakran láttam ilyesféléit. Szokatlan hévvel hallotok egy férfit ezek ellen a fanatikuskok ellen kikelni, bizonyos, hogy valami személyes dolog húzódik meg a háttérben. Ismerek egy valóban nagy férfit, a mostani *flamen Dialist*, kit végtelenül tiszttelek. Sokáig talány volt előttem, miként félhet oly kegyetlenül egy ilyen tekintélyes, világos értelmű, egészséges ítéletű ember a keresztényektől. Egy nap a szenátusban beszélt ellenük, azt akarta, hogy vonják mindnyájukat kínpadra. A titok azonban kiderült, a jó ember maga feküdt a kínpadon a leánya révén, ki a fejébe vette, hogy kereszténynek nevezzék és vonakodott az arcát festeni s az *amphitheatrumba* menni. Ez az öreg úr számára kínos dolog volt. A tiszteletreméltó

pater patrat is — milyen lakomákat adott, igazi Lucullus típusú római! — mindig csak *lictor* és *commentariensis* után kiáltott a keresztények ellen. Nem csoda; felesége és fia neveltségessé tették őt az egész világ előtt a keresztények összefüvetelén való részvételük által. Egy véleményen vagyok Deciuossal, meg kell törni őket. Nem félelmetesek, de sértik a szemet.

A közeli piacon megállt a vizóra locsogása. Ez azt jelentette, hogy éjfél van. Juba visszavonult már a hálólhelyül szolgáló sötét rekeszbe, levette saruit, leoldotta derékövét, letekerte a nyaka körül hordott kígyót és mélyen elaludt. Jucundus italáldozattal véget vetett a lakomának és Cornelius elbűsűzött. Aristo is felállt. Jucundus az ajtóig kísérte őket, de érezte a poharazgatás következményét. A bor a fejébe szállt. Visszatért a terembe és újból elfoglalta fekvőhelyét abban a hitben, hogy Aristo még mindig az asztalnál van.

— Kedves fiam — így szólt. — Ágellius kereszténysége nem valami mély, éppen csakhogy érintette. Nem olyan csökönyös, mint ez a testvére. Az apja a vétkes benne; neki már vége, annál jobb, mentől kevesebbet beszélünk róla. A furiák készítsenek neki fekvőhelyet! Undorító fajzat! A papjaik kis csunya emberkéek. Mint fiú láttam egyet Karthagóban. Mennyire különbözött a római *sallii* papok nemes alakjaitól vagy a tekintélyes külsejű, fehérbe öltözött csinos Isisaptól, ki mint a tavaszi virág, úgy áradozik az illatoktól. Ezek az életnek örülő emberek, nem olyan sanyarú alakok, mint ez a képmutató volt. Fekete volt, mint egy aethiopiai és kiaszott, mint egy szaracén, sohasem nézett egyenesen a szemembe. És a végén meg kellett hálnia a szegény kópénak a vallásáért, mert nem akart pár szemecske aranyos tömjént hinteni a nagy Jupiter oltárára. Jupiter az én istenem, ez a dicső, szép, csinos isten. De az istenek mind jók, minden isten jó. Itt van Bacchus, jó, vidám isten ez. Igaz, hogy kicsit ravasz, álnok, alattomos barát. Itt vannak azután Ceres, Pomona és a müzsák. És Astarte is, amint itt nevezik. Mindnyájan jók. És Apolló. Ez egy kissé forró ebben az évben és túlságosan szeszélyesen bánik az ijával. Nagyon rossz látat küldött rám egyszer. Ah, az élet drága, nagyon drága, éreztem ezt akkor, amikor oly közel voltam ahhoz, hogy Plutóhoz menjek. Az élet sohasem tér vissza; miként a kiöntött vizet nem lehet egybegyűjteni többé. Szétporlik elemekre, elszáll a négy világtáj felé. Ah, valami többet jelent, mint amit mondani tudok, többet, mint ahogy összes bölcselőitek értelmezik.

Egy ideig, mintha gondolataiba mélyedt volna, azután újra kezdte — Élvezd az életet, ez minden bölcsesség foglalatja. Kérdezd meg magadtól: Igazában kihasználtad-e az életedet? Ezt kiáltom a jövő nemzedéknek. Sok-sok időt nem használtam fel a legjobban. Ó, ha újra kezdhethném az életet, mennyi mindent helyesebben tennék! Ma este is okosabbnak kellett volna lennem. Ezek az átkozott körték! Tudnom kellett volna, hogy nem érdemes őket megennem. Az ürösült az egészen jó volt, a galamb ugyancsak jó, a daru és gödölye szintén. Most azután már nem tudom, hogyan vigyázhattam volna jobban.

Pár perc múlva álmosan felkelt, kioltott minden világosságot, egy kis lámpa kivételével, mellyel a hálólhelyébe indult. — Minden hiúság — folytatta lassú, ünnepies hangon —, minden hiúság az evést és ivást kivéve. Egyedül ezért érdemes tisztelni az isteneket. Mi a hírnév? Mi a dicsőség? Mi a hatalom? Füst. Gyakran gondoltam, mégis csak a sertés az egyedüli valóban értelmes állat. Boldogabbak lennének, ha mindnyájan sertések lennének. A sertések állandóan a szemük előtt tartják az élet célját. Ez az oka annak is, amiért ezek a keresztény varangyok nem akarnak enni belőle félnék, hogy hasonlókká lesznek hozzájuk. Nyugalom, tisztességes, okos élvezet; semmit mértéktelenül, semmi vad tivornya, kicsapongás és veszekedés. Az élet rövid. — És ezzel az ellentmondást nem tűrő mondattal álomba merült.

VII. FEJEZET.

Másnap reggel Jucundus éppen a szobrok és más divatos és ájtatossági tárgyak leporolásával és kifényesítésével, a házagok kitöltésével és a művészei által legutóbb szállított több új dolognak a megfelelő rendbe való sorolásával foglalatoskodott áruházában, amikor Juba kevélykedve belépett és időnként hunyorgatva és kuncogva mulatott a reá minden oldalról vigyorogva vagy komoran, nevetve vagy epekedve néző különféle fajta bálványokon.

— Ne gúnyolódj ezen az Anubison — szólalt meg nagybátyja —, ez az isteni Callista műve.

— Bizonyára azért készít oly sok ördögöcskét, mert isteni — válaszolta Juba — az isteni körében nem lehet semmi magasabbrendűt elérni. Úgy van vele, mint az a királynő, aki egy páviánba szeretett bele.

— Most jövök rá — vágott vissza Jucundus —, hogy ez az ő kezéből kikerült isten itt hasonlít hozzád egy kissé. Szerelmesnek kell beléd lennie, Juba.

Az ifjú megcsóválta a maga szokott, sértett büszkeséget kifejező arc-kifejezésével a fejét, majd így szólt:

— És ugyan miért nem szerethetne belém?

— Miért? Mert nagyon jó vagy nagyon rossz vagy ahhoz, hogy művész kezére kerülj. Semmit sem tudna veled kezdeni. «*Non ex quovis ligno*». Jó munkát végezne azonban, ha a bátyádat visszatértené hozzánk.

— Neki — mondta Juba — époly kevésbé van szüksége a visszatérésre, mint nekem. Állítom, hogy nem keresztény.

— Mi az, — mondta a nagybácsi kerekre tárgult meglepődött szemekkel —, Agellius nem keresztény?

— Egy cseppnyit sem — válaszolta Juba. — Megnyugodhatsz. Tegnap éjjel bosszantottam őt fel ezzel. Hagyjátok békében és magához tér. Büszkébb annál, hogy köpönyeget cseréljen, ez az egész. Prédikálj neki, kérleld, kinozd, ostorozd, verd: megmakacsodik, megugrik vagy elfut. De hagyd nyugodtan, tégy úgy, mintha nem látnál semmit, mintha semmivel sem törődnél és akkor nyugodtan a bálványaid közé ül. Callistának könnyű a dolga. Pórázon vezeti majd oda, ahová magától ment volna.

— Ez a legjobb újság, amit együgyű öreg apád halála óta hallottam, — kiáltott fel Jucundus —, valóban a legjobb, — ha igaz. Valami csinos dolgot ajándékozok majd neked Juba, amikor a bátyád az első kocát viszi Ceresnek áldozatul. Ha, ha, mily pompás dolog lesz a fiatal gazdát a *nundinán* a mulatózók között látni! Megtaníthatnám a fiút pár mesterfogásra. Ha, ha, nem keresztény, brávó Juba! Megajándékozlak majd egy Apollóval, ki megtanít az illemre, vagy egy Mercuriusszal, ki elcsepp tesz.

— Egészen bizonyosan igaz — mondta Juba —, nem gondolna Callistára, ha a szentjeire és angyalaira gondolna.

— Ha, ha, persze, persze — viszonzotta Jucundus —, de miért ne imádná egy csinos görög leányt is éppen olyan szívesen, mint a múmiáit, koponyáit és egyéb ocsmány holmijait, amelyeket én itt egy Anubis vagy egy scarabaeus mellé is szégyelnék állítani.

— Anyámnak azonban az a véleménye, hogy a leány nem egészen olyan, mint amilyennek te tartod — mondta az unokaöccs.

— Nem tesz semmit, egyáltalában nem tesz semmit — válaszolta Jucundus. — Én miattam akár Lais vagy Phryne is lehet. Annál biztosabban fogja őt férfivé tenni.

— Igen — mondta Juba —, de anyám inkább azt hiszi, hogy a fejecskéje

az ellenkező oldalra hajlik. Érted? Ugye különös? — és bosszankodott, amíg mondta, de egyszersmind örült is, hogy egyúttal a nagybátyját is bosszanthatja.

— Hm! — dübnyögött Jucundus s az arca szinte kérdőjellé változott, mintha azt akarta volna mondani: —A világ szerelmére, mi fog most még kiderülni?

— Az igazat megvallva — folytatta Juba bosszús hangon —, én magam is gondoltam rá egyszer. Nem látom be, miért ne lenne épp annyi jogom rágon-
dolni, mint Agelliusnak, ha éppen úgy tetszik. Így gondoltam aztán rá, hogy öreganyám bizonyára tehetne valamit értem és kértem tőle valami bűvös szert vagy szerelmi bájitalt, mely a fivérétől elvezetné őt, oda, le az erdőbe. Gurta örömmel ráállott, mert halálosan gyűlöli Callistát, részben azért, bár ezt nem fogja bevallani, mert nagyon szép, részben azért, mert görög. És nyilván teszegett a gondolatban, hogy megalázhathja a büszke leányt. Meg is kezdte egyik legfélelmetesebb boszorkányságát — hangos hahotában tört ki Juba ekkor —, nem igen készült a katlanában máskor ilyen ijesztő varázsfőzet. Minden a leg-
pontosabb lelkiismeretességgel készült. Bor, tej, vér, liszt, viasz, régi rongyok, numidai és pún istenek — kicsoda nevek voltak, nemcsak barbárnak, de igazi boszorkánynak is kell annak lennie, aki ki akarja mondani —, és még egy csomó egyéb dolog került az üstbe. És láttad volna még hozzá az öregasszonyt kócos ősz hajával, pislogó szemével, bős arc kifejezéssel, egy ünnepi lakoma fuvalás-
nőjéhez hasonlóan. Elég lett volna ahhoz, hogy ne csak a holdat, de az egész tejutat is letáncolja az égből. De aki nem táncolt le, az Callista volt. Ez meg-
vádította anyámat és erősítette, hogy Callista keresztény.

Jucundust mintha leforrázták volna. «*Medius jidius!* — kiáltott fel —, ha nem vigyázunk jól, még az ellenkező irányba viszi» — és nagy léptekkel járt a kis helyiségben fel s alá.

Juba pedig elkezdett énekelni:

Ha Gurtát, az öregasszonyt a vad játék hívta,
Bénaságát elfeledte s a mankóját kapta,
S boszorkányos sebességgel repült el a célba.

Sötét éjjel száguldva zúg a levegőégben,
Haja lángol, sarka izzik a sivító szélben,
Ruhái vad jelek, baljósan lengenek röptében.

Jucundus közben magához tért a rémülethől, mibe Juba híre ejtette s rákiáltott:

— Hallgass el e badarsággal. Féltékeny a vén Gurta. Ismerem a gyűlö-
letét. «Keresztény», ez a legrosszabb csúfnév a szótárában. Barbár nyelven annyit jelent, mint varangy vagy kígyó. Látok én mindent. Callistának, az isteni Callistának kell ezt a viaszdarabot a kezébe vennie, varázsdalt énekelnie hozzá és Vertumnust csinálnia belőle. Meg fogja mutatni, hogy hatalmasabb, mint a másik boszorkány. Az új császár is segít majd a varázslatnál.

— Mi az, közeledik valami? — kérdezte Juba vigyorogva.

— Közeledik-e, fiam? Jót állok, hogy igen — válaszolta a nagybácsi. — Megtanítjuk őket visítani. Ha szelíd eszközök nem segítenek, találunk majd hozzá más módot: kardot, vadmacskát vagy tüzes úszköt.

— Jól fontold meg azonban, hogy mit csinálsz Agelliusszal — mondta Juba. — Ő ostoba, de nem kell nagyon a sarokba szorítanod. Ne fenyegezd, inkább ellenkezőleg tégy, mert a szíve lágy.

— Csak a hátteret kell sötétben festeni, hogy a kép annál jobban kiemel-
kedjék, mint egy fényben úszó, daloló múzsa sardix vagy sepia alapon. Így sikerülnie kell; de talán engedékeny is lesz Agellius.

Valóban úgy volt, ahogy Jucundus mondotta. Az új császárral új politika, új korszak kezdődött a keresztényekkel szemben. A keresztények idáig inkább a nép dühétől, mint a császár bizalmatlansága következtében szenvedtek. Nero ugyan pusztá vérengző hajlamából kedvét lelte megkínzásukban, de az államférfiak és az életbölcsek általánosságban inkább csak megvetették őket, bár sokszor zavarba és önmagukkal ellentmondásba is kerültek ezáltal. A hit legrettenesebb ellensége mindig a papság és a babonás nép volt, ők ordították: «*Christianos ad leones* — oroszlanok elé a keresztényeket». Bármily kegyetlen is volt tehát az üldözés, mégsem volt határozottan tervszerű. Mindig csak helyi jellegű volt és szeszélytől függött. Sőt az utolsó harminc vagy ötven évben, ritka megszakításokat nem számítva, az üldözésnek még ez a módja is megszűnt. A dolgok e kedvező alakulása a keresztényekkel szemben a többé vagy kevésbé jóindulatú császároknak volt köszönhető. Az öt úgynevezett jó császár erőteljes uralma ugyan nem egy tekintetben ellenséges volt velük szemben, de az utánuk következők a régi Róma hagyományait nem ismerték, idegen szelleműek, külföldiek, kalandorok vagy élvhajász emberek voltak s védelmükbe vették az új vallást. Commodus legkedvesebb felesége állítólag keresztény volt, ugyanígy Caracalla dajkája is. A szerencsétlen Heliogabalusnak a keleti babonaságok iránt táplált előszeretete nemcsak a törvényes renddel egybeforrt papság befolyását rendítette meg, hanem növelte a türelmet is a Palesztinából jött vallással szemben. Utóda, az erényes Alexander, inkább bölcselő, mint államférfi volt; szinkretizmusa következtében mindenből elfogadott valamit s helyet adott magánképzelmében áhitata tárgyai között Ábrahám és az Üdvözítő képének is. Még nagyobb jelentőségű, amit Fülöp császárról mondanak. Súlyos bizonyítékok szólnak a mellett, hogy valóban keresztény volt. Az bizonyos, hogy a keresztények hitték s e hitük csak azzal magyarázható, hogy uralma különösen kedvező volt rájuk. Ennek következtében félelem nélkül mutatkoztak, előjöttek a katakombákból és a nép szeme láttára építették templomaikat. És ambar a világgal való érintkezésüket némely helyen, így Afrikában is, megkönnyítették, mégis messze földre elterjedtek és a hit a politikai hatalom hatékony tényezőjévé fejlődött ott is, hol szeretet híján volt vagy gyávaságból átmenetileg megtagadták. Egy szóval, bár Celsus száz évvel korábban kijelentette, hogy «bárgyú, aki azt hiszi, hogy valamikor is sikerülni fog a három földrészt közös vallásban egyesíteni», a katolikus hit mégis mindent egybefogó kapocsá vált és a világbirodalomnak is korábban nem ismert alapot adott. E jelenség félreismerhetetlen volt és a római államférfi látta, hogy vetélytárssal kell megküzdenie. Ha a történelem látszólagosan a császári hatalom visztonagságos változásairól vagy egyes császárok személyes elvetemültségéről ad is hírt, semmiesetre sem szabad ebből azt következtetnünk, mintha az állam épületének nem lettek volna még mindig támaszai a régi, szigorú hagyományok és a mélyebben gondolkozó hivatalnokok. A jogtudósok és politikusok kora volt ez s ezek előtt napról-napra világosabb lett, ha nem akarják, hogy a kereszténység teljesen átalakítsa a birodalmat, akkor a Traianus és Antoninus által megkezdett úton kell tovább menniök.

Ennek folytán alig öltötte Decius magára a bíbort, máris érvényesült az Egyházzal szemben az az új politika, amit Diocletianus ötven évvel később egészen az önpusztításig a végetekbe hajtott. A 249. év vége felé lépett Decius a trónra és a következő év január 20-án, azon a napon, melyen az Egyház ez esemény emléket még mindig megünnepli, elnyerte már Szent Fábán, Róma püspöke a vértanuk koronáját. Fábán szokatlanul hosszú ideig, tizennégy évig ült a pápai trónon, választásakor az isteni Gondviselés csodálatos módon lépett közbe, miként az Egyház első évszázadaiból több hasonló esetről is értesülünk. Vidékről érkezett Rómába, hogy jelen legyen Anterus pápa utódjának meg-

választásán. Ez alkalommal galambot láttak a fejére szállni, a gyülekezet felállt és legnagyobb meglepetésére erőszakkal a püspöki székbe ültette. Miután egyik vértanúságot szenvedett elődjének, Szent Pontianusnak a hamvait Szardíniából visszahozatta és Gallia nagy részét a kereszténységre térítette, úgy látszott, mintha úgy fejezhetné be napjait, miként élt, boldog elrejtettségben és nyugalomban. De ez első idők pápáihoz nem illett, hogy ágyban haljanak meg és így Fábiánnak is csak azért adatott a földi léte, hogy a mártírok új serege vele, az Egyház legfőbb pásztorával, lássa diadalmenete megindulását.

Hirtelenül rendelet jelent meg, mely a keresztény név és vallás kiírtását parancsolta meg. A tartományok proconsulaihoz és kormányzóikhoz volt intézve és úgy szólt, hogy a császár, Decius, és fia elhatározták, hogy békét szereznek alattvalóiknak és csakis a keresztények akadályozzák őket e szándékuk végrehajtásában. Ezek a szektáriusok ugyanis ellenséges érületűek Róma isteneivel szemben, s ellenségeskedésük különféle szerencsétlenségeket von a világra. Mivel pedig a császárok legforróbb kívánsága, hogy az istenek haragját kiengeszteljék, ezennel visszavonhatatlanul elrendelik, hogy minden keresztényt, bármily rangú, nemű és korú legyen, áldozat bemutatására kell kötelezni. Aki vonakodik, börtönbe kell vetni és először nem túlságosan kemény büntetéssel sújtani. Ha meghódol az állam vallásának, akkor meg kell jutalmazni, ha nem, akkor vízbe kell fojtani, elevenen megegetni, vadállatok elé vetni, fára felakasztani vagy valami más módon megölni. E rendeletet felolvasták a *praetoriumusok* táborában, kiszeggették a Capitoliumra s állami futókkal szétküldték a birodalom minden részébe. Magukat az egyes tartományok hatóságait is súlyos büntetésekkel fenyegették, ha nem sikerül nekik a keresztényeket megfélemlítéssel vagy kínzással rávenniük a pogányságha való visszatérésre.

Szent Fábián lett, mint mondtuk, az első áldozata ennek az üldözésnek és másfél év telt bele, míg utódot adhattak neki. A legközelebbi két hónapon belül elevenen égették el Smyrnában Szent Pioniuszt, és keresztire feszítették Szent Nesztort Pamphyliában. Karthagóban a *proconsul* távolléte bizonyos zavart és halasztást okozott. A város püspöke, Szent Cyprián ezt felhasználta és elrejtőzött. A csöcselék a császári hatóságokkal karöltve halálát követelte s a *circusban* örvöngő lármát csapva kiáltozta: *ad leonem*, — az oroszlánok elé vele. Szörnyű ijedelem fogta el a keresztényeket s egy ideig többen tagadták meg közülök hitüket, mint amennyien megvallották. Úgy látszott, mintha igaznak bizonyulna Aristo véleménye, hogy a kereszténység elvesztette hívei fölött hatalmát és azoknak, kik féltek tőle, semmi egyebet sem kell tenniük, mint csak a halálára várniok. Siccában a római hivatalnokok, amennyire csak merhették, ehhez az alapelvhez igazodtak eljárásukban. A keresztények itt senkit sem bántottak meg semmivel, alig lehetett a létezésükről hallani s alig volt valami vagy talán semmi sem, ami a csöcselékét felizgathatta vagy a hatóságokat közbelépésre kényszeríthette volna ellenük. A *proconsul* távolléte Karthagóból bátorításul s mentségül szolgált a halogatásra. Így történt, hogy a 250. évnek, melynek első heteiben a rendeletet Rómában kiadták, a közepe felé a jó siccaik még csak keveset hallottak arról, ami a világot megmozgatta s csak suttoztak mindenfelét a viharjelekről, mintha még csak közelednék a felhő, melyből pedig a villám több helyen már hónapok óta csapdosott. Az érintkezés a kormány székhelyével ezekben az időkben nem volt különösen gyors és gyakori, a nép pedig nem volt oly kíváncsi, mint máshol, mert kevesebb módja volt kíváncsisága kielégítésére. Ezzel kell magyaráznunk a siccai állapotokat a 250. év kora nyarán, s mi ezt ténynek vesszük, bár a látszat e feltételezés ellen szólhat és a történelem az *Acta Diurna* ellenére sem tud róla semmit.

A mi időkben természetesen másként van a dolog. Ujságok, vasút és táviratok függetlenítenek a kormány futáraitól. A Rómában meghezott ren-

delkezések pár percen belül mindenhol pontosan ismereteseek lennének s azután a karthágói parlamentben Sicca, Laribus, Thugga vagy valamelyik távolabbi városának vagy falunak a kiküldöttje felállana s meginterpellálna a kormány képviselőit afelől, igaz-e a nép közt elterjedt hír, hogy rendeletet bocsátottak ki Rómában a keresztények ellen s mily rendszabályokat szándékoznak tenni a helyi hatóságok a *proconsulatusban* a rendelet határozatainak végrehajtására? És *Colonia Siccensis* megkísérelné ezután valamilyen jó vagy rossz érveléssel késedelmeskedésének okát adni, hivatkozna a *proconsulnak* a kormány székhelyétől való távollétére vagy arra, hogy a távirat útközben a tengerparttól Siccaig megfoghatatlan módon eltűnt. Vagy az államtitkár, pártja eljenzésétől többszörösen félbeszakítva, döntő bizonyítékokat is szolgáltatna talán, hogy a rendeletet Siccában kihirdették s meg is kezdték végrehajtását s a keresztények oly tömegesen tolongtak az istenek oltáraihoz, hogy senki sem maradt, akit megbüntethetnének. Állításait a tények pillanatnyilag nagyon is igazolhatták volna.

A hatóságoknak, a római és bennszülött hivatalnokoknak valóban sok okuk volt a habozásra. Kétségtelenül megvetették a kereszténységet mindnyájan és amennyiben rajtuk mulott, szívesen eltiporták volna, amint azonban hozzá akartak volna kezdeni, mindjárt felmerült volna a kérdés, kit is tiporjanak el tulajdonképen. A főkolomposokat, az Egyház püspökeit, ha kézre keríthették volna őket, bizonyára *con amore* elcsípték és összezüztek volna, akárcsak a darazsat, és annál nagyobb élvezettel és belső elégtétellel, minél nehezebb volt hozzájuk férközni. De ezek a püspökök nemcsak elvetemültek, de gyávák is voltak. Jól óvakodtak hőhéraik szeme elé kerülni. visszavonultak inkább a sivatagba vagy álruhát öltöttek. Miként lehetett azonban hivatalukra és méltóságukra tartó jómódú és kényelmes férfiaktól kívánni, hogy vonuljanak ki megfojtani egy maroknyi szegény ördögöt, aggastyánokat, koldusokat, fiúkat, asszonyokat, ismeretlen, talán egészen szeretetreméltó és jóakarátú embereket, egy elmúlt nemzedék maradványait, akiknek Karthágó, Alexandria vagy Róma fanatikusaival alig volt kapcsolatuk. Természetesen titkos társaság és törvényellenes vallás volt a kereszténység, de megszűnnék-e, ha Sicca ártalmatlan vagy tiszteletreméltó polgárait kintpadra vonnák vagy bitófára húznák?

Ezenfelül szerfölött veszélyes dolog is volt a népszenvedély felszabadítása, — ki fekézze meg újra? Jaj a városnak, ha a csöcselék egyszer megmozdult! Tagadhatatlan, hogy nemcsak az egyszerű nép, hanem a magasabb társadalmi osztályok tudatlan és babonás többsége is keserű előítéletekkel és mély gyűlölettel volt eltelve a kereszténység iránt ott is, ahol nem nyilvánult ez meg külsőleg. A pogányok és keresztények oly ellentétes szemszögből tekintették az életet és kötelességeit, hogy a pogány szívekben egészen természetesen elevenen kellett élnie a vágnak ellenlábasaik üldözésére. Sok minden elő is segített ezt. Sokan voltak, akik a római kormány kegyeibe kívántak jutni s valamilyen előléptetés vagy jutalom után vágyakoztak. A pogány érdekek ezernyi szállal egybefonódtak azoknak az érdekeivel, akik állásuk, foglalkozásuk vagy előmenetelre való kilátásuk következtében a törvényes államvalláshoz ragaszkodtak. A nagy birodalmi vagy helyi közintézmények, a törvényszékek, a nyelv- és szónoklattani iskolák, a bölcséleti *exedrák* és olvasótermek, a színház, az *amphitheatrum*, a piac, ha különböző okokból is, mind ellenségesek voltak a kereszténységgel szemben. De ha egyszer mozgásba hozzák őket, ki mondja meg, hol fognak megállni? *«Quieta non movenda — ne izgasd fel, ami nyugodt»* — ez volt a jelszava a honi és császári helyi hatóságoknak, annál is inkább, mert forradalmi időben éltek és a hatóságoknak a mozgalom esetleges iránya a legkellemetlenebb zavarokat okozhatta volna. Ezenfelül Decius sem volt halhatatlan. Az utolsó tizenkét évben nyolc császár tűnt el a színterről, hatan közülök pár hónapi uralom után és ki tudja, hogy utódja nem tér-e vissza Fülöp politi-

kájához s nem fog-e visszafizetni azoknak, akik túlzott sietséggel csatlakoznak az új véres irányzathoz?

Ezeket az elővigyázatosságra intő okokat még sok mindenféle személyes megfontolás is erőteljesen támogatja. A római *officiumok*, a városi hatóságok, az államvallás képviselői, a jogtudósok és a bölcselők egységesen kívánták, hogy a keresztényeket, hacsak lehet, büntessék meg, de nem voltak már egységesek a megbüntetendő személyeket illetőleg. Nagyon szívesen megegyeztek volna abban, hogy amint mondtuk, a szekta vezetőit halálbüntetéssel sujtsák, s ha már egyszer történnie kellett valaminek, bizonyára senki sem tiltakozott volna sokat, ha pár idegent vagy rabszolgát bűnbak gyanánt feláldoznak. De ha egyszer megkezdődött az üldözés, lehetetlen volt különbségeket tenniök. Sokan voltak közülök rokonságban is a keresztényekkel vagy legalább is olyanokkal, kik közel állottak hozzájuk s kiket a nagy tömeg az Egyház alattvalóinak tartott, mint amilyenek a marcioniták, tertullianisták, montanisták és gnosztikusok voltak. Ha egyszer felharsant a kiáltás: «Róma istenei», akkor ezt époly könnyen lehetett alkalmazni a túrt, mint a tiltott vallások ellen, és talán Isis vagy Mithras egy szerencsétlen tisztelőjének kellett volna bűnhődnie csak azért, mert kevés keresztény akart a bíró elé állni. A helység egyik *duumvirjének* a leánya keresztény lett s a szülői házból előzve Vaccába menekült. Hasonló nehézségekkel küzdöttek a családjukban többen a *decuriók* közül, a kerület *tabulariusa*, a *scriba*, az egyik Siccában élő *exactor*, sok Siccába visszavonult előkelő ember s páran a *praetor* környezetéből is. Még Aesculap papját is sakkban tartotta gyöngéden szeretett felesége, mert megígérte ugyan neki, hogy nyugodtan viselkedik, míg minden a régiben marad, de azt az örült fogadalmat tette, hogy ha valami szigorú rendszabályt kezdenek alkalmazni hittestvéreivel szemben, a nyilvánosság előtt kereszténynek vallja magát és a helyett, hogy tömjént hintene, vizet fog önteni az áldozati lágra. Nem szólva a bűntudatreméltó férfi felesége iránti szerelméről, ez a botrány nagyon veszélyeztette volna tekintélyt is, és mivel gyengélkedő és szélütött volt, nagyon kérdéses volt, meg tudja-e vajjon Aesculap védelmezni őt az ijedelem rossz következményeivel szemben.

Hasonló körülmények között volt Jucundus is. Adott valamit az unokaöccsére, de egy kisse még többet adott a saját jó hírnevére. Bármily komoly fájdalmat szerzett is volna neki, ha látnia kellett volna, amint Agelliust a közeli erdőből való egyik párdúc elé vetik, vagy mint a kutyaakat és gödölyéket a vásáron, orrán-száján vérezve, a lábainál fogva felakasztják, mégis még jobban irtózott a feltűnéstől. A legközelebbi jövő e kilátásai kedvetlenséggel és aggodalommal töltötték el. Beismerte, hogy nem tud Agelliuson eléggé kiokosodni, nem tudja, hogy hányadán áll vele. Azt sejtette, hogy nagy tapintatosságra van szüksége, ha eredményt akar elérni vele és ösztönösen igazat adott Jubának, hogy nem fog segíteni, ha a törvény szigorával fenyegeti meg őt. Callista hatásától remélt még a legtöbbet s azért azt határozta el, hogy maga a lehető legkevesebbet teszi, de Agellius figyelmét, amennyire csak lehetséges, állandóan e leányra irányítja. Juba állítása, hogy Agellius nem a szíve mélyéből keresztény, túlságosan jó újság volt ahhoz, hogy elhiggye, de mégis biztató előjelül tekintette arra, hogy mit remélhet tőle, ha Görögország napjának a sugarai megérintik és a keleti babonáság lomha kódét eloszlatják benne.

Ebben a lelki állapotban határozta el az öreg úr egy délután, hogy üzlete gondját rábizzá egy rabszolgára és kimegy a kapun túlra az unokaöccséhez, hogy tisztába jöjjön érzelmeivel. Callistát akarta horga csalétkéül felhasználni s kíváncsi volt, hogy megfogja-e vele Agelliust. Nem volt veszítegetni való ideje, mert a rendeletet bármely nap kihirdethették, s akkor oly nehézségek támadhatnak, melyeken minden bölcsesség hajótörést szenved.

VIII. FEJEZET.

Igy kerekedett fel Jucundus, hogy kipuhatolja unokaöccse felfogását s amennyire csak lehet, előkészítse a talajt tervei számára. Útja Mercur temploma mellett vezetett el, melyben ekkor egy fiúiskola volt és hátul a város egy akadémiai tanintézetének az épületei csatlakoztak hozzá. Nem mondható, hogy barátunk nagy tisztelője lett volna a tudományoknak és a nevelésnek, bár nem mulasztotta el, hogy unokaöccseit kellőképp oktattassa. A sok tanulás szerint csak tompította a szellemet és sok jó sohasem származott belőle. Hiszen a rhetorok és bölcselek nem tudták, hogy hányadán vannak s tulajdonképpen mit is akarnak, nem tudták megmondani, hogy mit hisznek és mit nem hisznek. Ő ellenben a maga állásfoglalásával teljesen tisztában volt és bár semmi sem volt található «hitről» és «tudományról» vallási szótárában, mégis pillanatnyi gondolkodás nélkül meg tudta mondani, hogy mit hisz és miért kész helytállani. Állásfoglalását a dolgok fennálló rendje, Róma hagyományai és a birodalom törvényei határozták meg; a görög szofistákról és szögyártókról azonban körülbelül ugyanazon a véleményen volt, mint az öreg Cato. A görögöt igen sokoldalú népnek tartotta, utolérhetetlennek a szépművészetek terén, ehhez az erős oldalukhoz kell tehát szerinte nekik ragaszkodniok. Vésőjükkel, ecsetükkel, vakolókanalukkal és ujjakkal senki sem versenyezhetett, de a *calamusukról* vagy a *stylusukról* a költészet kivételével nem sok jót tudott már Jucundus mondani. Hiszen mindig csak az elfogadott alapigazságok aláásására törekedtek anélkül, hogy újjakkal pótolták volna őket, és mindent kicsavartak az értelméből. Nem lehetett bennük sohasem bízni. Mi egyéb volt az ösatyjuk, Sokrates, mint bebizonyítottan államellenes gonosztevő, aki méregpohárra ítélve az igazságszolgáltatás kezében végezte be életét? Dicsérendő halál volt ez, tiszteltetreméltó kezdete a filozófusok családjának? Az nagyon szép volt Plátótól és Xenophontól, hogy regényes fátyolba burkolták a dolgot, a pusztá tény azonban nem változott meg ezáltal. Anaxagorast forradalmi tanái miatt száműzték Athénből, Diogenest pedig, akárcsak a keresztényeket, ateizmussal vádolták. Nem volt ez másképp velük a későbbi évszázadokban sem. Ekkor a hőbortos Apollonius kóborolt szerte a világban, ötven évvel ezelőtt pedig híve, a tekintélyes állású és igazi úri Apuleius, ki ennek ellenére a görög bölcsélet barátja és kontár varázsló volt s csodatevőnek adta ki magát. Mások a kereszténységhez tántorodtak át, mint itt, ebben az országban is Apuleius kortársa, Minucius. Ugyanezt tette a barátja, Octavius, s azután Caecilius is, aki még hozzá a szekta papja is lett s másokat is az ősi vallás elhagyására csábított. Egyikükről évekkel ezelőtt sokat beszéltek, ez is rhetor volt eredetileg. A karthagói Thascius Cyprianus volt ez. Csak egy dolog nem tetszett tehát igazában Jucundusnak a kis Callistán: görög származása.

Amikor a templom mellett elhaladt, megkondult a fémlemez, jelezve, hogy vége van a tanításnak. Miközben rosszkedvű kíváncsisággal nézett a kapucsnak felé, egy mintegy húsz éves ismerős fiatalembert látott kijönni, amint egy talán feleannyi korú fiút vezetett a kezén, kinek könyvtáska lógott a vállán.

— Nézd csak, Arnobius* — kiáltott rá —, hogy megy a retorika? Jogtudós akarsz lenni vagy professzor? Ki a kicsi, az öcséd talán?

— Megszántam a szegény kópét — válaszolta Arnobius. — Ijesztő fajták itt az iskolamesterek. Magam is eleget szenvedtem tőlük, ezért «miseris

* Ez anachronizmus, mert Arnobius mintegy húsz vagy harminc évvel később élt. (A szerző jegyzete.)

succurrere disco — szívesen könyörülök a szegényen.) Így vettem őt magamhoz Rupilius barátunktól és most az én felügyeiletem alatt áll. Mondd csak el, fiam, hogy bánt veled?

— Úgy bánt velem, mintha rabszolga vagy keresztény lennék — válaszolt ez.

— Fogadok, hogy rászolgált, — mondta Jucundus —, talpraesett, kotnyeleskedő gézengúz ez! Géta brit ellenében! Szép gyümölcse az iskolai nevelésnek. Már is locsogó. Ő, ez az új nemzedék! Nem is tudom, mi lesz ebből a világból?

— Beszéld el, fiam, az úrnak — mondta Arnobius —, mit csinált veled először!

— Amint a jó úr mondotta — válaszolta a fiú —, először én csináltam neki valamit, azután meg ő csinált nekem valamit.

— Nem mondtam? — nevetett Jucundus. — Értelmes gyerek valóban, de fogadok, hogy mégis a tanítónak volt igaza.

— Én először a szemébe vigyorgtam — szólt a fiú —, mire ő előszedte a fapapucsát és kiverte egy fogamat.

— Nagyszerű — mondta Jucundus — pythagorasi igazságszolgáltatás. Zaleucus sem tehetett volna különben. Aki szájával vétkezik, szájával bűnhődik.

— Azután — folytatta a kicsi — fecsegtem a tanítás alatt a pajtásommal, s Rupilius erre felpackolta a számát s így hagyta egy óra hosszat.

— Valódi Rhadamanthusa az iskolamestereknek! — kiáltott fel Jucundus. — És te rázendítettél ezután egy dalocskára, ha érthetetlen zengzetűre is, akárcsak Memnon szobra.

— Azután nem tudtam felmondani Virgiliust — mondta a fiú —, és ő feltúrte hátamról az ujjasomat és szíjjal vert rá.

— Bizonyosan ráírta az *arma virumque*-t az írhádra — válaszolt Jucundus.

— Azután megettem az ebédjét — folytatta a fiú —, és ő szorítóba tette a fejemet és két napig böjtöltetett.

— A torkodat akard mondani — szólt Jucundus —, óvatos egy ember! Így legalább még jó friss levegőt sem lophattál.

— És végül elmulasztottam a pénzt elhozni, ő pedig egy magas állványhoz kötötte a kezemet és lögni hagyott *in terrorem* — elrettentő példaul.

— Éppen ekkor toppantam be — szólt Arnobius —, megtetszett a fiú, leoldottam, megfizettem helyette az *aerat* és hazavittem magammal.

— És most a te növendéked lesz? — kérdezte Jucundus.

— Nem egészen — válaszolta Arnobius. — Naponkint idejön még az öreg vérszopó iskolájába. Az egyik olyan, mint a másik. Nem tudnék jobbat találni. De most egészen a védelmembe veszem. Elmés fickó. Nem igaz, Firmius? — fordult a fiúhoz. — Éveihez képest szép feladatokat ír már. Jobban kezeli a tollat, mint én, mert az én latinom sohasem nagyon ékes. De mit tegyek? Kénytelen leszek tanárukodni. Jogás számára csak Rómában van megfelelő hely. És ezek a városi tanszékek itt egyáltalában nem megvetendőek.

— Kit hallgatsz itt? — kérdezte Jucundus szárazon.

— Te vagy az egyedüli ember Siccában, akinek ezt még kérdeznie kell. Hogyan, hát nem ismered a nagy rhodosi Polemót, Plotinus barátját, Theagenes növendékét, Thrasyllus tanítványát, Nicomachus hallgatóját, ki Secundus iskolájába járt és az új pythagoreusi mesterek egyike? Nem érzed, hogy Polemo a leghíresebb, a legkiálthatatlanabb ember Siccában van? De nem ez az ő címe, inkább az *«isteninek»*, az *«orakulumnak»*, a *«csodálatosnak»* vagy valami más kifejező, hasonló néven nevezik. Mindenki utána fut. Ő a nap hőse. Semmi reményem sem lenne sikerre, ha nem mondhatnám, hogy hallgattam előadásait, bár jótállok érte, hogy a mi kis Firmiusunk is époly jól megtarthatná őket. Ő valóságos *cariophyllusa*, legnagyobb kegyeltje az emberi nemnek. Előadásaira ezüsttel veretett cédrus gyaloghintóban jön, oroszlánbőrön ül, rabszolgák hordozzák, számtalan tisztelőjének kísérete oly pompával övezi, mintha pro-

consul volna. Öltözete rendkívül választékos, bíborral átszótt fehér palliuma a legfinomabb gyapjúból készült. Hajfűrtjei csöpögnek a kenőcstől, ujjain gyűrűk ragyognak, illatos, akár az *idalium*. Amint a lába a földet éri, üdvözlése viharos hódolatban tör ki. Úgy tesz, mintha észre sem venné. Kedvenc tanítványai körülveszik és az egyik *exedra*-ba vezetik, hogy ott várjanak, míg a napóra az előadás kezdetét jelzi. Ő némán ül, a levegőbe vagy a szemben lévő falra néz, majd önmagával beszél és csodálkozó suttogás járja át a termet. Majd az egyik növendéke, mintha *duumvir* hírnöke lenne, hangosan kiált: «Csendet, uraim, csendet, az isteni», — nem, nem így hívják, nem emlékszem jól, mi is a neve? — «a kimeríthetetlen» — igen, az az, — «a kimeríthetetlen szó». Hirtelen halálos csend. A csengő hang, a kimért szavak biztosan jelzik, hogy az orákulum ajkai megnyíltak. «Kérdem — mondja a kis ember —, kérdem, mi volt előbb, a tojás-e vagy a tyúk? A tyúk tojt-e előbb tojást, vagy a tojás-e a tyúk létének az oka?» Most suttognak mindenfelé és vitatkoznak, majd egyideig újra siri csend következik. Egy negyedóra vagy körülbelül ennyi idő után hírnökünk újból hallatja hangját, most magához az orákulumhoz fordul: «Kimeríthetetlen férfiú — így szól —, jelentem, hogy a jelenlévők közül senki sem tud megfelelni a kérdésre, mit megfontolásunkra feltenni kegyeskédél». Újabb várakozásteljes hallgatás és végül a *hierophant* újabb *effatum*, megnyilatkozása: «Mi jött előbb létre, a tyúk-e vagy a tojás? A tojás, ha a tyúkot tekintjük okozatnak, s a tyúk, ha a tojás okát keressük». Óriási taps következik. Áttörik az imádók gyűrűjét a tanulni vágyó ifjúság vállaira és karjára kapva az előadó terembe viszi székére a szabadkozó professzort.

Bármily sokban kedvező volt is Arnobius jellemzése Jucundus előitélete szempontjából, mégsem tetszett neki, mit fiatal barátja mondott és egyáltalában nem volt olyan kedvében, hogy fenntartás nélkül tűrte volna, hogy valaki valami törvényesen fennálló vagy a kormány által intézményesített dolgot eltorzítva nevétségessé tegyen. Az évszázadok bölcseségéről, Róma tekintélyéről, intézményeiről és a siccai hatóságokkal szemben kötelező tiszteletéről mondott néhány szó után így szólt Arnobiushoz:

— Ne fuss az újságok után, áldozz naponta az őrző Jupiternek és a császár géniuszának, s a többi dolgot hagyd a maga útján.

— De — kiáltott Arnobius —, csak nem gondold tán, hogy hinne kellene mindent, amit ez az ember mond, csak azért, mert a *decurio* odaültetted? Azt tanítja ez a Polemo, hogy Proteuson az anyagot kell értenünk s az ásvány- és növényvilág a nyája. Proserpina az éltető erő és Ceres az égitestek befolyása. Azt mondja, hogy vannak a világban s a világ fölött lakozó szellemek s tanít még az égitestek progresszióiról, triászokról, monászokról is!

— Hm — szólt Jucundus —, amikor én jártam iskolába, akkor nem így tanítottak, de kövesd a tanácsom, fiam, és esküdj Róma géniuszára és a császárra.

— Isten vagy istennő, császár vagy Róma, bölcsélet és vallás mindegy, egyáltalában nem hiszek bennük — mondta Arnobius.

— Mi az — kiáltott Jucundus —, tán csak nem akarod őseid vallását megtagadni?

— Ősök? — mondta Arnobius. — Nekem nincsenek őseim. Biztos, hogy nem vagyok afrikai, sem pún, sem libofóníciai, sem kanaanita, sem numidiai, sem gaetuliai. Félig görög vagyok, de hogy mi a másik felem, azt nem tudom. Te, kedves bátyám, még a régi világból való vagy. Én nem hiszek semmit. De ki is hihetne? Oly vallási zűrzavart látok magam körül, hogy émélyedem tőle.

— Ó, az új nemzedék — sóhajtott Jucundus —, ti fiatal emberek! Nem is tudom, mi lesz belőletek, ha mi vének leléptünk majd a színpadról. Keresztény vagy talán?...

Arnobius nevetett.

— E tekintetben gondtalan lehetsz miattam, öreg nagytata. Szép keresztény lenne belőlem valóban! Szellemeket lássak és örüljek a börtönnek és kinpadnak? Nem, én az életnek akarok örülni! Jólét, hatalom, tekintély és élvezet, ezekért érdemes élni és semmi másért.

— Jól mondd, fiam — kiáltott Jucundus —, helyesen mondd. Ehhez ragaszkodjál. Megvallom, hogy megijedtem. Hagyj fel minden látomással, tündöccsel, sejdítéssel, ábránddal és új felfedezéssel. Csak zavar származik belőlük.

— Nem, nem — válaszolt az ifjú —, nem vagyok olyan vad alak, Jucundus, mintahogy gondoltad. Nem hiszek ugyan egyetlen szót sem az istenekről, de az ő szolgálatukban születtem és az ő szolgálatukban akarok meghalni is.

— Nagyszerű — kiáltott Jucundus elragadtatva. — Valóban bámulatba ejtssz, egészen megleptél. Derék ifjú vagy, a szívem szerinti fiú. Kedvem lenne örökre fogadni téged.

— Látod, nem tudok az egész papi dőreségből egy betűt sem hinni — mondta Arnobius. — Ki is hiszi? Ők maguk sem. Nem hiszek sem Jupiterben, sem Junóban, sem Astarteben, sem Isisben. De hová menjek, hogy valami jobbat találjak? De mi szükség van rá, hogy e tekintetben egyáltalában valamit is keressek. Senki sem tud biztosat s eliramlanék az élet, míg a lehetetlent megkísérlem. Nem, jobb ott maradni, ahol vagyok. Ha tovább mennék, kárba veszett fáradság lehetne. Amint tehát látod, önmagam és Róma géniuszának a pártján állok.

— Ez az igazi életbölcseiség — válaszolta nagyboldogan Jucundus —, és hogy ez egy ilyen fiatalemberben megtalálható, az meglep. Honnét ez a józan világnézeted, drága fiam? Idáig csak kevésé ismertelek. Igen, nagyon érett-eszű ifjú vagy, be kell vallanom. Valóban! Ritkák manapság az ilyen fiatal emberek. Teljes szívemből szerencsét kívánok világos szellemedhez és csodálatos bölcseségedhez. Ki gondolta volna ezt? Felülmúlhatatlan! Nem kívánom tőled, hogy higgy az istenekben, ha nem tudsz; de kötelességed, kedves fiam, kötelességed Rómával szemben, hogy tiszteletben tartsd őket és erőteljesen a védelmükre kelj, ha megtámadják őket. — Majd megváltozott hangon hozzátette: — Ó, bárcsak így gondolkozna a dolgokról egyik rokonom is, mint te! — és megijedt, hogy sokat mondott és hirtelen félbeszakította.

— Agelliusra gondolsz — mondta Arnobius. — Bizonyára hallottad — tette hozzá halkabban —, a *capitoliumon* beszélik, hogy Rómában nagyon eredményes új eljárásra határozták el magukat a keresztények ellen. Nem ölik meg, legalábbis nem mindjárt, hanem bezárják és kinpaddal fenyegetik meg őket. El sem képzeled, mily sokan térnek vissza.

— A furiák ragadják el őket — kiáltott Jucundus —, megérdemlik a legrosszabbat. De így megfosztják a hőhért jutalmától, ha ateizmusukat feladva engednek a fenyegetésnek, a nyomorult férgek. Ó, bárcsak használna — folytatta komolyabb hangon —, Agelliusnál is a fenyegetés. De nagyon félek, hogy ennél jobban fenyegetik, annál makacsabb lesz. Ez a keresztény makacsság! Ó, Arnobius — mondta lecsüggesztett fejjel és ünnepélyes tekintettel —, az istenek csapása ez, egyfajta *nympholepsia*.

— Vége lesz — mondta Arnobius —, figyelj csak, kihál e téboly. Csak az a csodálatos, hogy már a harmadik százada tart e betegség. Mondják, hogy egyes helyeken, amint a rendeletet kihirdették, nem vártak rá a keresztények, hogy megidézzék őket, hanem csapatostul rajzottak a templomokhoz, mint a halak, hogy áldozzanak. A hatóságok arra kényszerültek, hogy naponként csak bizonyos számban engedjék sorba őket és hamarosan senki sem buzgólkodott annyira a többiek visszatérítésén, mint azok, akik már tisztességes emberek

lettek. Sőt nem kevesen alkalmazkodnak a titkok ismerői, az *esoreticusok* közül is.

— Ha így van — mondta Jucundus —, akkor vigyázzon Agellius, különben a szekta hamarabb hagyja őt ott, mint ő a szektát. Előbb tér vissza a kereszténység, mint ő maga.

— Ó, ne féltsd őt — mondta Arnobius —, ismerem őt az iskolából. Különbözők a fiúk. Némelyek nyíltak és vakmerőek. Férfiasak és férfi módjára akarnak merni és cselekedni, szabadosan beszélnek s nem tartóztatják magukat fényes nappal sem. Mások bátortalanok, hallgatók, szegénylősek és félnek megtenni azt, amit époly örömet megtennének, mint a többiek. Ettől az álszegyentől sohasem tudott Agellius szabadulni s ez most ebben az irányban érvényesül. Pár év még és biztosan kinő belőle. És ha egyszer legyűrte, nem csodálkoznék rajta, ha az ellenkező hibába esnék. Pár év s egy iszákos, dőzsölő, tékozló emberrel lesz dolgod.

— Ezek azután jó ujságok — mondta Jucundus. — Örülök, hogy azt hiszed, hogy el fogja hagyni rögeszméit. Magam sem hiszem, hogy mélyen gyökereznének benne.

Egy darabig némán ment tovább, azután megszólalt :

— Arnobius, ez a gyermek eszesnek látszik. Tehetne, ha szükségem lesz reá, valami szolgálatot? Ismeri Agelliust?

— Ismeri-e? — válaszolta Arnobius. — Még a gazdaságát is tudja, hogy hol van. Mérföldnyi távolságokat kóborol be Sicca környékén. Ismer minden zugot, minden zsákutcát és minden rejtékutat.

— Mi a neve a fiúnak? — kérdezte Jucundus.

— Firmius — válaszolta Arnobius. — Firmius Lactantius.

— Halld csak, Firmius — szólott Jucundus hozzá. — Hol vagy te, fiam, rendesen található?

— Reggel és délután az iskolában vagyok — válaszolta Firmius —, délből alszom az egyik oszlopsorban, este seholsem vagyok található, éjszaka pedig Arnobiusnál nyugszom.

— Tudnál, ha kell, hallgatni is, és egy üzenetet átadni, ha megbíználak vele? — kérdezte Jucundus.

— Szörnyebbul megverem, mint Rupilius, ha nem teszi meg! — mondta Arnobius.

— Számítok rá! — kiáltotta Jucundus és miközben kezével búcsút intett nekik, elindult ki a városkapu felé, ők pedig ketten visszatértek délutáni örömeikhez.

IX. FEJEZET.

Agellius szorgalmasan munkálkodik gazdaságában. Míg hite ellenségei hálóiát szövik ellene és hittestvérei ellen a császárvárosban, a *proconsuli officiumban* és Sicca tanácsában, s míg Jucundus más módon és más szándékokkal kovácsol ellene terveket, addig a gyanútlan, célba vett áldozat gazdája földjén dolgozik, magtárba vagy vermekbe gyűjti a gabonát, sajtolja a rózsát, öntözi a *khennahot*, kötözi és nyesegeti a szőlőt. És ezt nemcsak kötelességből teszi, hanem a rendesnél nagyobb szorgalommal is, mert a szakadatlan foglalkozásban védelmet talál önmaga ellen, a henye gondolatok, hiú kívánságok, elégedetlensége és kedvetlensége ellen. Az olvasót kétségtelenül meglepheti, hogy egy teljes komolysággal a kereszténységet valló embert most mégis azzal vádolunk, hogy reményeivel és szívével pogány dolgokon tűnődik. Nem látom be

azonban, miért ne lehetne Agellius egy irányban következetlen, mikor a mostani keresztények is azok más tekintetben. Neki talán még több is a mentsége. Ők nem érzik az egyedüllét gyötrelmeit s nincs ennek következtében az a kísértésük sem, mint Agelliusnak, hogy a saját gondolataik elől hitetlenek társaságába meneküljenek. Mint fiú a Mercur templom iskolájában kapta nevelését és bár sikerült ugyan elkerülnie, hogy bálványimádás és bűn által beszennyeződjék, de épp ennek érdekében egyetlen iskolatársával sem kötött különösebb barátságot. Hogy voltak-e közöttük rajta kívül keresztények, nem tudta. A legrosszabbak olyanok voltak, mint általában a pogány fiúk, mindnyájan rászolgáltak azonban legalább is arra a szemrehányásra, hogy önzők, veszekedők vagy más módon szeretetlenek. Eleget tanult itt, mi az elméjét élesítette, különféle dolgokon elgondolkoztatta és módot nyújtott rá, hogy a saját hitével tisztába jöjjön és gondolatai szilárd alakot öltsenek. Kimondottan olyan nevelésben részesült, mi az egyedüllétet az öregeknek kellemessé, az ifjúságnak pedig majdnem elviselhetetlenné teszi. Ezer kérdés várakozott benne feleletre, ezernyi érzelem kiáltott hasonló érzelmű szív után. Szerette volna tudni, hogy kétségei és levertsége, bensejének forrongása egyéni sajátsága-e, vagy osztoznak-e benne mások is s mit tartson rólok. Voltak benne képességek szellemi élvezetek iránt anélkül, hogy felhasználhatta volna őket, vágyak ismeretek után anélkül, hogy kielégíthette volna. És a természetfeletti segítség csatornáit elérhetetlenek voltak a számára épp abban a korban, amikor a természet a legféltkenőbbül és a leghangosabban követelődzik.

Ily körülmények között élt, amikor két fiatal görög, fivér és húga, az előbbi idősebb, az utóbbi fiatalabb, mint Agellius, Jucundus hívására Siccába jöttek, mert áruházának szüksége volt rájuk. Az unokaöccs hamarosan megismerkedett velük és megtalálta bennük, mit máshol hiába keresett. Nem mintha a bölcsesség orákulumai vagy a bölcséleti tudás letéteményesei lettek volna, az ilyenkorú és hivatású emberektől ez nem is volt várható, s nem is ezt kereste Agellius náluk. Orákulum után természetesen másfelé fordult volna, de ő azután vágyakozott, ami inkább egyszínvonalú vele s erre talált rá bőségesen bennük. A velük való beszélgetések során megtudta, hogy a neki nehézségeket okozó kérdések nagy részét Görögország iskoláiban már többszörösen megtárgyalták. Megtudta, hogy milyen megoldási módok lehetségesek, mi a sarkpontja ennek vagy annak a kérdésnek, mily eredményekre vezet s mily alapelveken nyugszik. Tisztábban kezdte látni a kereszténység helyzetét az eszmévilágban és a vele szembenálló más vallási és filozófiai irányok védelmezőinek felfogását. Némi betekintést nyert logikájába és anélkül, hogy észrevette volna, előrehaladt bizonyítékai megvizsgálásában. S ez még nem volt minden. Új barátaival való érintkezése révén nemcsak filozófiai, hanem némi egyéb ismeretekre is szert tett. Többfelét tanult más országok, különösen Görögország történetéről, hőseiről és mondáiról, költőiről és államférfiairól, Nagy Sándorról, a szír-macedóniai birodalomról, a zsidókról és a Rómát világaluralomhoz juttató hódítások soráról.

Ismereteket époly kellemes közölni, mint kapni, és Agelliusban mindkettőre megvolt a vágy. Nem árult el ugyan a két testvér valami sok vallásos komolyságot, de kíváncsiak voltak mégis a kereszténységre s türelmesen figyeltek, mert nem voltak valami más vallásnak sem különösebben hívei. Feleletet kérdés követett s ha nem is jutottak egy véleményre, e társalgások mégis előnyösen és serkentőleg hatottak szellemükre. Agellius elég mondanivalót talált a szent titkok érintése nélkül is és amíg sohasem érezte e fesztelen társalgások által a maga személyes hitét veszélyben, addig szeretete vagy legalább is jóakarata és hálája hajlamossá tette, hogy reménykedjék benne, sőt higgye is, hogy ők viszont útban vannak a kereszténység felé. Megerősítette őt hitében

ártatlansága és egyszerűsége és csak később, amikor visszatekintett ez eseménydús időre, jutott az eszébe több, akkor jelentéktelennek látszó körülmény, amiről később már felismerte, hogy nagyobb óvatosságra kellett volna őt intenie. Most azonban még sejtelve sem volt, hogy ugyanazok, akik oly kedvesen beszélgettek vele s gondolataikat és érzelmeiket oly igézően és ügyesen tudták kicserélni, szívükben és gondolkozásuk egész irányában az övével a legszögesebb ellentétben állottak.

De nem csupán a komolyabb dolgokkal, hanem sokkal inkább könnyebb társalgási témákkal is magukhoz láncolták Aristo és Callista a magános Agelliust. Callistának kedves, csengő hangja volt s lanttal kísérté énekét. Értett a rögtönzéshez és állandóan kifejezésteljes arcjátékkal kísérte az előadott ódák és elbeszélő költemények váltakozó értelmét, napsugaras és árnyékos részeit. Értelmezni tudta a szentségtörő Pentheusnak és a dicsekvő Hippolytusnak tanítását, hogy gyengének bizonyul az emberi erő, ha az istenek hatalmával szembe szállni merészel. Megérezte, hogy mit jelent az, hogy a szüzi Diana az egyszerű pásztorhoz, Endymionhoz, nem pedig egy hatalmashoz vagy tudóshoz ereszkedett le, s miként jelképezi a Hajnalpír férje, Tithonus, azoknak a sorsát, kik fiatalságukban, mintha örökké tartana, csak dőzsölnek s azután, amikor megöregedtek, egyebet sem tesznek, mint csak ifjúságuk napjairól fecsegni és kizoznak másokat «az erejüket csak cirpelésükkel bizonyító tücskökhöz hasonlóan, szerelmi kalandjaikkal vagy hőstetteikkel.» A szegény Agellius szíve húrjait éppen azok az allegóriák rezzengették meg a legmélyebben, ha a szép görög leány ajkáról elröppentek, amelyeket Arnobius az iskolában, Polemonál annyira utált és megvetett.

Értett Callista a drámai előadáshoz is. Ha a társalgás ellankadt vagy éppen úgy kívánta, akkor hirtelen Medea vagy Antigone szerepét öltötte magára és oly erővel és hűséggel játszott, hogy messze felülmúlta e jellemek színházi alakításait. A fivér és húga volt Oedipus és Antigone, Electra és Orestes, Cassandra és a felelő kar. Egyszer vagy kétszer megpróbálkoztak Menanderből is egy-egy jelenettel, de a vígjátékban mindig visszatétlőleg hatott valami Agelliusra, bármily szép volt is s bármily ügyesen adták is elő. Callista époly hűen tudta Thaist, mint Iphigeniát alakítani, de Agellius nem tudott rá nyugodtan figyelni. Bizonyos finom ösztön és érzés lakozik bennünk, ami biztonsággal irányítja ítéletünket, s ha egyszer eltompult, soha többé vissza nem tér, legfeljebb csak természetfölötti úton. Természetes állapotában vétkszik az ember ellene és így sokszor nagyon hamar eltűnik, oly korán, hogy az ember talán nem is emlékezik rá, meg volt-e benne valaha. És mivel, mint a legtöbb alapigazságot, csak nagyon nehezen lehet bizonyítékokkal kimutatni, még létezését és megbízhatóságát is általánosan kétségbe vonják. A görögökből, részint élénk szellemi tevékenységük, részint a szép iránti szenvedélyes szeretetük következtében hamarabb veszett ki az égi fénynek ez a halvány sugara, mint más népekből. Midőn egyszer Agellius és barátja vitázott ezekről a dolgokról, Callista csendben maradt, Aristo azonban aggálytalanul kifejezte csodálkozását, hogy a fiatal keresztény rossznak tart olyan szokásokat és cselekedeteket, melyek az ő szemében époly ártatlanok és természeteseek voltak, mint az evés, ivás vagy alvás. Tekintete csaknem gúnyossá lett, mikor Agellius elkomorult. De sokkal jobb modorú és jobb lelkű volt, hogysem arra kényszerített volna mást, hogy az ő módján érezze magát boldognak, és barátja vallása furcsaságának tudta be mindazt, amit minden nem kereszténynél mogorvaságnak és embergyűlöletnek tekintett volna. És megkérte hűgát, hagyja abba ezeket az előadásokat, melyek az idő kellemes töltése helyett csak kínos zavart okoznak.

Ez a baráti érintkezés pár hónapja tartott már, amennyiben idejük volt rá. Egy-két alkalommal a festvérpár ment ki a külvárosi gazdaságba. A leg-

többször azonban Agellius győzte le a kedvükért a város iránt érzett határozott ellenszenvét és ő vergődött át a szűk átjárókban a tömegen és ment át a nyílt tereken, hogy lakásuk elé jusson. És megütközhetünk-e rajta, hogy a világgal teljesen ismeretlen és a rosszal szemben gyanutlan ifjú nem figyelt a benső intő hangra, hogy óvakodjék a pogányságtól, bármily kellemesnek látszik is. Csodálkozhatunk-e azon, hogy az ifjúságot jellemző vérmes reménység Agelliust is megtévesztette, és az akadályokat nem látva abba a gondolatba ringatta, hogy Callistát még megtérítheti és jó keresztény feleséggé teheti. De semmit sem mondunk további védelmére és ha nem sikerült hibáit enyhíteni, akkor csak a könyörületre vagy szigorú bírái igazságérzetére hivatkozunk.

Közben azonban Jucundus már régen beszélget vele s ha nem igyekszünk figyelni rá, nem tudunk meg különböző körülményeket, amelyek föltétlenül szükségesek az események további megértéséhez. A nagybácsi már látogatása kényes céljáiig jutott. Nagyobb tapintattal és nagyobb költői találékonysággal tért át, mint sem gondolhattuk volna róla, a táj nyújtotta kilátásról az erkölcsi és társadalmi nézetekre, melyeknek hamarosan az ő kedves Agelliusának gondolatait is foglalkoztatniuk kell. Beszélt a szőlőről és műveléséről s hogy mily észrevétlenül sarjadnak ki a csak ribizlibokor nagyságú törpe szőlőtőkék. Áttért ezután a közönségesebb afrikai venyigére, mely a földön kigyóзва a közvetlenül előtte lévő tőkére tekerődik. És mivel már egyszer benne volt, megemlékezett a vékony farácsokra felkapaszkodó magasnövésű itáliai szőlőkről is. Idézte itt Horatiust a szilfa és a szőlővessző nászáról. Így jutott *in medias res* és Agelliusnak megdobogott a szíve, amikor nagybátyja, mintha csak a saját gondolata volna, azt tanácsolta neki, amit szíve legrejtettebb titkának vélt, bár úgy látszott, hogy Juba sejt már belőle valamit.

— Kedves Agelliusom — mondta Jucundus —, nagyon helyes dolog lenne ez. Én ugyan nem nősültem meg soha, nem volt nekem való, nem volt kedvem rá. Atyád példája nem tudott bátorítani rá. De te annyira különleges módon egyedül élsz, hogy ehhez senkinek sem lehet kedve. Idővel talán Siccába költözköddél. Találunk majd valamilyen állást a számodra s mily öröm lesz, ha öreg napjaimban a közelemben tudhatlak. Bár úgy gondolom, eltarthat még egy ideig, míg Charon martalékává leszek. Nem gondolom egyébként, hogy többet hiszek ebből a badar meséből, mint te, Agellius. Ez bizonyos.

— Félek — kezdte Agellius —, hogy talán következetlennek gondolhatsz, ha rászáonom magam e lépésre, de...

— Ej, ej, itt a bökkendő — gondolta Jucundus, majd hangosan így szólt:

— Következetlennek, fiam? Ki beszél következetlenségről? Milyen kifinomult vizslaorrok merhetnek itt következetlenséget szimatolni? Láthatólag egymásnak vagytok ti teremtvé Agellius. Ő városi, te falusi vagy. Ő eszes, vonzó és a világra termett, te pedig olyan vagy, mint egy viruló árkádiai pásztor. Az egész város beszélni fog rólatok.

— Éppen ezt akarom elkerülni — mondta Agellius. — Azt akartam mondani, ha azt hinném, hogy ellentétbe kerülök a vallással, ha Callistára gondolok...

— Természetesen, természetesen — szakította félbe a nagybátyja, ki ügyelt Juba intelmére és nagyon óvakodott tőle, hogy Agellius órázatát megsértse —, de ki tudja, hogy te keresztény vagy? Senki sem tud róla. Kezeskedem érte, hogy mindenki époly rendes embernek tart téged, mint önmagát, épúgy tiszteli az isteneket, mint a többiek és semmiféle furcsasága és bogara sincs. Sohasem sejtettem senkivel sem az ellenkezőt. Véleményem szerint senki sem találna benne semmi különösét, ha holnap reggel áldozatot mutatnál be Jupiternek és tömjént hintenél a császár oltárára. Mindenki biztosan azt mondaná, ki tudja hányszor látott már. Ne képzeld kedves Agelliusom egy pillanatra sem, hogy rá akarnálak valamire beszélni.

Agellius, amint ez könnyen el is képzelhető, kellemetlenül érezte magát és lehangolt lett. Jucundus észrevette, de okát adni nem tudta.

— Kedves nagybácsim — mondta az ifjú —, te szemrehányásokat teszel nekem.

— Szó sincs róla — mondta Jucundus bizakodóan —, nyoma sincs szemrehányásnak. Miért is korholnálak? Senki sem lehet egyszerre bölcsész. Nekem is megvoltak valamikor a magam bolondságai, miért ne lehetnének most neked? Természetesen az idő múlásával te is egyre jobban fogsz ragaszkodni a dolgokhoz, ahogy vannak — úgy, ahogy vannak —, érted? A házasság és a házassági előkészületek észretérítik az embert. Nem tagadhatom, hogy egy kissé önféjű voltál, megvoltak a különös szeszélyeid, de *nuces pueris* — játékszereket a gyermekeknek, ezt fogod majd nemsokára magad is mondani, egy bizonyos alkalommal. A legelső teendőd most annak a megfontolása, hogy milyen házasságkötési módot javasolj. Úgy gondolom, hogy a római, de még ebben is nagy a választék.

Közmondás, hogy elméletben sok minden másként fest, mint gyakorlatban. Agellius inkább csak a dolog végére gondolt s nem arra, hogy hogyan jut odaig. Látomásában Callista már keresztény volt s így a szertartás és a forma kérdéséről már az Egyház döntött volna az ő fejtörése nélkül. Ez a kérdés most némiképp mindenesetre kijózanította őt, de egészen másként, mint ahogy nagybátyja kívánta és gondolta.

Jucundus tovább beszélt: — Itt van legelőször is a *matrimonium confarreatio*. Ezzel nincs mit kezdened. Szigorúan véve idejét is múltá már. Kiment a divatból, az ősi patriciusok elzárkózásával. Úgy mondtam, hogy «szigorúan véve», mert a szertartás rendje még ma is megvan, csak megingott a formális vallásos jellege. Ezt a szertartást, kedves Agelliusom, nem ajánlom. Malacot kellene ölnöd, kivenni a belső részeit, eldobnod az epéjét és azután így Juno Pronubának felajánlani. És azután még tűz, víz, tömjén és több hasonló dolog is van, amik után nem kíváncszom. Bizonyára te sem. Ebben a tekintetben biztosan egy véleményen vagyunk. A vallásos jellegű házasságkötést tehát mellőzzük. Utána a sorban az *ex coemptione* kötött házasság következik, ami kereskedelmi ügylet félének tekinthető. Ennél a felek kölcsönösen eladják magukat egymásnak és egymás tulajdonaivá válnak. Igen, mindenki a saját ízlése szerint cselekszik, de ami engem illet, nem szeretném magamat megvételni és eladni. Szeretek a magam ura lenni és bizalmatlan vagyok mindennel szemben, ami visszavonhatatlan. Miértis kellene magadat örökre — érted —, örökre odaadnod egy alig ismert leánynak? Ne nézz olyan csodálkozva, ez a közzelfogás. Ha te megveszed őt, az rendjén van, de hogy eladd magad neki, az már más dolog. És azt sem tudom, hogy megtehetnéd-e? Mint római polgár csak polgárnővel köthetsz házasságot, felmerül tehát mindennekelőtt a kérdés, hogy Callista polgárnő-e? Jól ismerem a rendeletet, mely által Caracalla néhány év előtt az egész birodalomban minden szabadot római polgárrá tett, csakhogy e rendeletet ténylegesen sohasem hajtották végre. Sok nehézség akadna a törvényt és a tartomány szokásaival, és ha el is hárulnának végül az akadályok, hogyan tudnád bizonyítani, hogy ő szabad nő? Nyíltan kell beszélnem a te érdekében, kedves fiam, ha meg is ütköznék rajta. Szeretném, ha Callista a tiéd lenne, kívánom is, de lehetetlent nem tehetsz, a tényeken nem változtathatsz. A birodalmi törvények csak egy bizonyos meghatározott módon teszik lehetővé, hogy feleségül vedd őt. És a törvényt nem tudod megkerülni, amíg fennáll. Én feltételezem, hogy Callista szabad, lehetséges azonban, hogy a törvény előtt rabszolga. Ne döbbenj meg azért, a csinos kicsi sem jobb, sem rosszabb nem lesz azért, amin nem tud változtatni. Ezt a te érdekében mondom. És most térek át a legfontosabbra. Van egy harmadik fajtája is a házasságkötésnek, amit ajánlok neked.

Ez a *matrimonium ex usu* vagy *consuetudine*. Nagy előnye, hogy semmiféle szertartással sincs dolgod, semmi sincs benne, mi érzékenységedet bántathatná. A férfi és nő nem egyszerre, hanem *praescriptione*, elévülés útján válnak házassokká. Ez esetben egyáltalában nem okozol feltűnést Siccában. Egyszerűen ide veszed őt magadhoz s ha egy idő multával úgy látjátok, hogy összeillettek, akkor megtörtént a házasság, ha pedig nem — és vont egyet a vállán —, akkor sem történt sérelem, mindketten szabadok vagytok.

Agellius az egyik szőlőskert kapujában ült. Most hirtelen felugrott s hangosan kiáltva kitárta a karjait.

— Hallgass, hallgass, kedves fiam — kiáltotta Jucundus, miközben igyekezett magának megmagyarázni a kitérés okát. — Hallgass, csak egy pillanatra, Agellius. Kedvesem, kedvesem, nagyon szeretném magam megértetni veled! Miről is van szó? Nem akarok rosszul bántani vele, igazán nem. Eszembe sem ötlött, távolról sem akartam rá célozni, hogy elhagyhatnád, hacsak nem kívánnátok mindketten a szerződés felbontását. Nem, de ő nagy előnyben van ennél. Te római vagy, birtokos, állásod van e helyen; ő idegen, hozománya nincs, senki sem tudja honnét jött, semmit nem tudnak felőle. Neki tehát semmi nehézsége sem lehet e tekintetben és bizonyos vagyok, hogy nem is lesz.

— Ó, én kedves, jó nagybátyám! Ó, Jucundus, Jucundus! — kiáltott Agellius —, lehetséges ez? Jól hallották füleim? Mit kívánsz tőlem? — és könynyekre fakadt. — Elképzelhető az — mondta erőlyesen —, hogy komolyan ajánlj, s tanácsolj nekem egy olyan házasságot, ami valójában nem lenne házasság?

— Igazán nagyon félreértesz, Agellius — mondta komolyan Jucundus. — Ez onnét van, hogy nem ismered a világot. Úgy látszik, azt gondolod, hogy pusztán *contuberniumot* ajánlok neked, amint ezt a jogtudósok nevezik. Igen, megvallom, gondoltam egy pillanatig erre, eszembe ötlött. Meg is szerettem volna említeni, de egy szót sem szoltam róla, mert tudtam, mily rendkívül érzékeny és féltékeny vagy oly dolgokban, mikről azt hiszed, hogy a becsületet, az érzelmeket, az ábrándokat vagy más hasonló kifejezhetetlen dolgokat érintenek. Csak a te javadra akartam tanácsot adni, a jelen és a jövő szempontjából. Nem vagy igazságos velem, Agellius. Csak az utadat szerettem volna egyengetni. Alkalmazkodnod kell a társadalmi szokásokhoz, nem alkothatsz magadnak új világot. Három vagy négy lehetőségre mutattam rá, de neked egyik sem tetszik. Mit akarsz hát? Azt hittem, nem szereted a szertartásokat, azt hittem, nem szereted a megállapított formaságokat. Menj tehát és csináld a régi módon. Őld le a juhod, dagaszd meg a kenyered, gyűjtsd meg a fákylád, énekelj el a dalodat, s hívjad meg a *flamen*edet, ha ugyan eljön. Akárhogy is, válassz valahogy, vallással vagy vallás nélkül.

— Ó, Jucundus — mondta a szegény ifjú —, hát ennyire jutottam? — Nem tudott egyebet mondani.

Nagyon szenvedett, de nagybátyja is nagyon bosszús, zavart és csalódott lett. Hiszen mindenben csak könnyíteni akarta Agellius dolgát s most ennek ellenére, bármerre is nézett, titkos, megmagyarázhatatlan akadályokba ütközött. Egyre bosszúsabb lett, mentől többet gondolt rá. Az esztelen, kiszámíthatatlan bolondját! Nagyon sokat hallott már a keresztények hihetetlen makacsságáról, s ezt most a valóságban is tapasztalta. Láta, hogy a verében van neki, kellemetlen, komor kedélyű tetőtől talpig. Mást érdemelt volna tőle. Tiszta, önzetlen érzelmek irányították az útját hozzá. Semmi más indítóoka nem volt, csak az, hogy boldoggá tegye unokaöccsét. Mit is akarhatott volna egyebet? «Vessen el hát Agellius, ha akar — gondolta, — mit bánom, ha elfogják is mint keresztényt, felakasztják mint egy kutyát, vagy mint valami döglött patkányt a tömlőc *cloacájába* vetik? Mit törődöm vele, ha egész Sicca

szeme láttára hiéna falja őt fel reggelire, vagy az ajtóm előtt keresztrefeszítik a madarak étkéül. Hálátlan kölyök, egyáltalában nem érint, hogy mi lesz belőled. Én nem leszek e miatt sem jobb, sem rosszabb. Senki sem fog emiatt Jucundus ellen egy szót sem szólni. Egyetlen egy vevőjét sem fogja elveszíteni, egyetlen vig cimborája sem fogja elkerülni azért, mert az unokaöccse szegyenbe hozta. Senkit sem lehet az akarata ellenére megmenteni. Itt állok, hogy szóval és tettel a segítségére legyek s ő hideg vizet zúdít a nyakamba, felforgat mindent, nehézségeket csinál, mintha csak kedvét lelné benne. Az utálatos gögje, az rejlik mögötte. Nem lehetett volna velem gorombább akkor sem, ha úgy rontok rá, mint valami bika s szemére hányom kereszténységét. De tudatosan kerültem mindent, amivel ingerelhettem volna. Büszke, mint Typhon vagy Enceladus. Szívesen levágná a füleit, ha megszabadulna ezzel a kereszténységtől, bírní akarja Callistát, odaadná a vallását is érte, de inkább elégettetni magát, semhogy azt mondja: Megváltoztam! Arasson hát, ahogy vetett; miért könyörögjek neki, hogy szánja meg önmagát? Jól van, Agellius — mondta fennhangon, — megyek.»

Agellius is a maga gondolataiba mélyedt. Pillanatnyilag az volt a legnagyobb bánata, hogy megsérthette nagybátyját. Őszintén ragaszkodott hozzá, mert hűséges gyámja volt, számtalan jelét adta jóindulatának, gyermekkori emlékei miatt, de azért is, mert szerette jelleme jó tulajdonságait. Neki köszönhette neveltetését és megtisztelő állását. Nem tudta a haragját elviselni és tisztelte atyai tekintélyét. De mit tegyen most? Jucundus nem értette meg a keresztények ösztönös cselekedeteit és a magatartásukat irányító alapelveket, s így a nélkül, hogy akarta volna, mélyen megsértette Agelliust, szerelmét és szerelme tárgyát. A nagybácsi és unokaöccse kölcsönösen megbántották egymást s mindketten ijedve visszahúzódtak. Mint fiatalabbhoz, Agelliushoz illet, hogy az első lépést megtegye az egyenletlenség elsimítására s ő kereste is az útját ennek. Más is ösztönözte erre, nemcsak a Jucundus iránti gyermeki szeretete. Callistának óriási hatalma volt fölötte. A most lefolyt beszélgetés felnyithatta volna a szemét és megértethette volna vele, hogy Callista őszinte megtérése az első feltétele minden további kapcsolatuknak. Az nyilvánvaló volt, hogy mint pogányt nem veheti el, ez a szó szoros értelmében lehetetlen volt. Rómaiak rómaiakat feleségül vehettek, de mindkét részre lealázó volt az az egyetlen mód, amelyen római görög nővel egyfajta házassági kapcsolatra léphetett. Ha keresztény lesz Callista, akkor mindketten a katolikus egyház joghatósága alá kerülnek. De volt-e kilátása erre a szerencsés fordulatra? Elhagyta-e az ajkát valaha egyetlen szó, mi erre utalt volna? Nem játszhatta-e egy ügyes leány Alcestis szerepét, nem énekelhette-e Cleanthes fenséges verseit, nem rögtönzhetett-e himnuszot a tavaszról, nem adhatott-e elő a *pulchrum*ról — a szépről és az *utilior*ról — a hasznosról a nélkül, hogy a kereszténység felé hajlanék? A meleg, kedves hang, a nemes magatartás, a kifejezésteljes tekintet, a finom és illedelmes modor, a biztos ismertető jelei voltak-e a mennyei kegyelemnek? Szegény Agellius teljesen a leány igézete alatt állott és ezért gondolkozott valami közbüleső megoldáson, mellyel nagybátyját megengesztelhetné. Ezért kezdte így újra:

— Látom, Jucundus, a hallgatásodból, hogy méltatlankodol, mert különben mindig nagyon barátságos voltál velem. Bocsánatodat kérem mindazért, ami a viselkedésemben hálátlanságnak tűnhetett fel. Nem vagyok hálátlan. Túlságosan gyermek vagyok még ahhoz, hogy a dolgokat mindjárt minden oldalról lássam. Megleptél, hogy szóba hoztad ez a dolgot, mi félreértésünket okozta. Egy pillanatig sem akarom titkolni, hogy Callistát igazán szeretem és mentől többet látom, annál jobban szeretem. Úgy gondolnám, ha szólnál róla Aristónak, megbeszélhetném vele és megértenők egymást.

Jucundus indultas, de könnyen békülő ember volt és őszintén kívánt e válságos időben jó egyetértésben lenni unokaöccsével. Elfogadta ezért védekezését. «Most úgy beszélsz, Agellius — válaszolta neki, — amint az okos ifjúhoz illik. Mindenesetre beszélek Aristóval, ahogy kívánod, a *consuetudo*, az elévülés kérdéséről is. Na, ne nézz megint olyan különösen. Azt akarom mondani, hogy megbeszélem vele az egész kérdést összes részleteivel. Tárgyalunk majd egymással, mint a védelmezőitek. Kezessek róla, hogy mi hamarosan megegyezünk és aztán beszélhetsz vele. Gyere — folytatta, — hadd nézzek körül a földeden, hogy meglássam, mit adhatsz a menyasszonyodnak. Igazán csinos birtok ez. Én voltam az, aki figyelmeztettem az apádat rá.

Karthagóban volt abban az időben és nem tudta, hogy mihez kezdjen. Éppen akkor adták el Julia Clara birtokait. Óriási, váratlan szerencse volt ez. Kevéssel azelőtt az öreg Didius volt a császár, s amint a bibort magára vette, összes birtokait a leányának adta. A szegény nő! Nem sokáig örült neki. Severus az egészet elkobozta, de nem az állam javára, hanem saját magának, *res privata*-nak. Oly nagyok ezek a birtokok magában Afrikában, hogy mint tudod, külön *procurator* áll az élükön. Nem verték dobra egyszerre az egészet, a meglévő bérlőket meghagyták. Egy igen tekintélyes részét Marcus Juventius bérelte. Ezek a földek határosak voltak az ő földeivel és beleszőgéltek birtokaiiba. Amikor azután pénzzavarba került és kénytelen volt bérletét másoknak átengedni úgy határoztak, hogy itt, Sicca körül, egyes birtokokat darabonként adnak bérbe. A munkaadód, Varius, szép összeget akart érte adni, de én megelőzttem őt. Hirtelen rácsaptam a dologra. Ő a *proconsul* ügyében Adrumentumban járt. Amint értesültem a dologról, Hispát haladéktalanul Strabohoz küldtem. Az árverés Karthagóban volt. Strabo elment régi parancsnokához s az ő közbenjárásával a dolog elintéződött.

Nem túlzok, ha azt mondom, hogy egész Afrikában alig van még egy ilyen szép kis birtok s nagyon remélem, hogy sikerülni fog ismét kibérelni, bár Varius mindent megtesz, hogy kibillentse bennünket. Ő, kedves Agelliusom, mi lenne, ha csak gyanítaná is, hogy nem vagy kifogástalan római! Gyere csak, segíts át az ajtón Agellius. Nem is tudom, mi történt az ajtóval azóta, hogy utoljára itt voltam. Igazán nagyon szépen megjavíttattad. Ez a kis lugas gyönyörű. Csak egy szobor kellene belé, egy Apollo vagy Diana. Állj csak meg egy pillanatra! Mért sietsz annyira? Adok neked egy szobrot, olyat, ami igazán tetszeni fog. Mi az, nem kívánod? Ezer bocsánat érte. Ha, ha! Nem akartam semmi rosszat. Ha, ha, ha! Mily furcsa ez a világ. Ha, ha, ha, ha, ha! De feltartóztatlak a munkádban. Ha, ha, ha!

És miután háborgó kedélyét így lecsillapította és Agelliust, mint gondolta, a helyes irányba terelte, elindult az öreg pogány hazafelé.

X. FEJEZET.

Közeledett a nap, melyen Agelliusnak az ígért látogatást Aristónál meg kellett tennie. Bizonyos, hogy a dolog nehézségei időközben növezték aggodalmát e látogatással kapcsolatban. Callista még nem volt keresztény és semmi sem sejtette, hogy a házassági ajánlat azzá teszi. Ez különben is nagyon különös megtérés lett volna. De nem akarta magát feleslegesen kizozni olyan nehézségekkel, melyekről biztos volt, hogy nem következhetnek be. Viszont pogány nőt semmi körülmények között sem kívánt feleségül venni, Callistának azonban nem lehetett pogánynak maradnia. Még nem tudta, hogy miként fog történni, de

meg volt róla győződve, hogy Callista keresztény lesz. Ha sikerült is gondolatait látszólagos érvekkel megnyugtanni, lelkiismerete mégsem csillapodott le teljesen. Minden reggel elégedetlenebb lett önmagával és egyre jobban kezdte bánni, hogy megbízta nagybátyját, hogy tárgyaljon a dolgról Aristóval. De ez már megtörtént s így már csak a felszeg visszahúzódás vagy a további lépések között választhatott. És mégis kívánhatta-e, hogy ne történt volna meg e lépés? Ha ki kellene a szívéből tépnie Callistát, nem kellene-e akkor nyilvánvalóan kerülnie is? Térjen vissza a komor magányba és mondjon le gondolatai kicseréléséről és kedélye felvidámításáról, mit az utóbbi időben görög barátai társaságában élvezett?

Nem volt tehát nagyon nyugodt azon a reggelen, amikor Aristóhoz útnak indult, de mégsem akarta magának bevallani, hogy helytelenül cselekszik. Abban a kellemes gondolatban ringatta magát, hogy Callista biztosan keresztény lesz és görcsösen ragaszkodott ehhez. Nem tudta megmondani, hogy mire alapozza ezt, de eléggé ismerte a hitét ahhoz, hogy ne képzelhesse, Callista túlságosan jó ahhoz, hogy pogány maradjon. Ezért azt tétellezte fel, hogy valami természetfeletti erő működésének a nyomait fedezte fel a lelkében. Valahogy érezte, bár ezt megokolni nem tudta, hogy Callista többre van hivatva. Valami rendkívüli együttérzés volt benne iránta, ami, hacsak nem tévesztette meg, bizonyosan nem alapulhatott pusztán természetes vagy emberi dolgokon. És ez a vonzalom annál inkább figyelemreméltó volt, mert különböző volt a vallásos meggyőződésük. És e reményét, melyet e szép és ragyogó látszat keltett és növelt nagyra benne, ifjú lelkesedése úgy kiszínezte, hogy szinte öröm volt nézni.

Mégis, amikor végighaladt a hosszú márványlépcsőn, melyen a gyalogosok a városba mentek és amikor a reggeli nap sugarai rávetődtek és megvilágították a dombot körülfoszorúzó sok pompás épület körvonalait, nem látta-e meg, hogy bűn van e városnak még a falaira is írva, mi minden keresztényt komolyan figyelmeztet, hogy kerülje el, meneküljön előle, ne telepedjék le benne és ne érintkezzék senkivel, ki ott él? Nem tudta-e nagyon is jól, hogyha egyszer a városba lépett, tekintetét nem jártathatja többé korlátlanul s a szeme nem szabad, hanem őrködni kell az érzékei felett és gondosan óvakodnia sok mindentől, mi borzalmat, utálatot vagy kísértést kelthetett benne? Képzeld magad egy ily városba, mint Sicca és megérted a nagy apostol gyötrelmét, mikor egy kiváló, gyönyörű várost bálványimádásba süllyedve látott. Lépj be és megérted, hogy az a szegény pap, akiről Jucundus oly könyörtelenül beszélt, miért csüggesztette le a fejét és miért járt oly szégyenlős szemekkel és borús homlokkal Karthago gyönyörű utcáin. Idáig csak pogányok, fiúk és férfiak, Jucundus, Arnobius és Firmius kíséretében voltunk Siccában, de most egy keresztény lép oda be, keresztény szívvel és keresztény reménnyel.

Jól van az úgy, kedves olvasóm, hogy korunkban tapasztalásból nem tudjuk, sőt oly áldottak vagyunk, hogy elképzelmi sem tudhatjuk, mennyire elterpeszkedett a bűn a pogány Róma városai fölött. Az egyik apostol a nyelvet «tüznek, a gonoszság világának, fékezhetetlennek, nyughatatlan rossznak, halálos méregnek» nevezte és bizonyosan éppúgy alkalmazhatók ezek a szavak a szemre, ha az ocsmány gondolatokat kelt, mint a fülre, mikor azt nyugtalanítják ilyenek. Szerencsétlen Agellius, mi vezet e reggel a városba? Kétségtelenül sürgős, kényszerítő kötelesség, különben nem mennél szűk utcáin és csarnokai környékére, hol ijesztő, hol csábító látványok közé. Iszonyatos látványok, nemesak itt-ott, hanem a hatalmas épületeken és a legkisebb kunyhókon, a közhivatalokon és a magánházakon, a köztéren és az utcákon, bazárokon, bódékban és a házak kapuiból is, a legkezdetelebb munkáktól a legművésziesebbekig, írásban, jelképesen vagy festményeken: mindenhol a Sátán és Belial, a romlás birodalmának és a bálványtisztelet tobzódásának jelképei és

pompája, melyet sem elviselni, sem kerülni nem tudsz. Bárhová fordulsz, mindenhol ugyanazt találod, jobbra a rendőrség udvarán, balra a katonai lak-tanyán, a tolongásban a templom körül, az áldozati állatokkal és hódolókkal zenezőre vonuló körmenetben, a lármás piaci népség fecsegésében. Bárhová még, melletted van, szembe jön veled, nyíltan, szemérmetlenül, egyszer úgy, mint a vallás parancsa, másszor mint a természet követelménye, bármennyire utálsz és átkozod is mindezt, mint keresztény.

És ez nem véletlenül nemcsak abban az időszakban vagy csak azon a napon volt így. Évezredes, állandó hagyomány ez. Tízezrek igaznak vallott hite volt, kik itt éltek és haltak. Valamikor a régmúlt időkben volt egy ország keleten a tenger partján, mely kivetette magából lakosait iszonyatos bűneik miatt. Az elűzöttek hajóra szálltak és átmentek a déli partokra. És egyre mélyeb-ben terjeszkedtek befelé, benépesítették Afrika erdős rónáit és termékeny lejtőit és megépítették városaikat. Sicca is e bűnben született városok közé tartozott. És abban az időben, amelyről most szólnak, rendkívüli méretekben elterjedt és tobzódott, a napon sütkérezett a bűn, mint a csillámló kígyó vagy a közelben élő foltos párdúc, anélkül, hogy ég vagy föld közbelépett volna és megbüntette volna ezt az iszonyatos elfajulást. Ily kimondhatatlan szennyes légkörben vol-tak kénytelenek élni keresztény őseink s ilyen jelenetek előtt haladt el most Agellius is, ki csak most látta, mily boldog, hogy vidéken él.

Elérte a házat vagy helyesebben a kertet, ahová igyekezett. A város végén volt, ahol a meredek szikláról kilátás nyílik a síkságra és az északnak húzóó hegyekre. A ház lakói, Aristo és Callista, rendes munkáikkal foglalatoskodtak, formálták vagy vészték, festették vagy aranyozták a pogány templomokba és magánszentélyekbe szükséges különböző dolgokat. Aristónak már elmondta Jucundus, amivel Agellius őt megbízta és az ügy, amint előre várható volt, nem jelentett neki nagy újságot. Callista jól látta, hogy mi készül, de nem kívánt beszélni róla, míg Agellius el nem jön. Munkájuk közben Aristo szólalt meg :

— Agellius ma reggel meg akar látogatni bennünket. Nem sejtetd, Callista, hogy miért jön?

— Hogy miért? Ha igaz a hír, hogy a keresztényekre rossz napok követ-keznek, akkor bizonyára venni akar egyet ez istenek közül, hogy megvédel-mezze őt.

— Elég élesesű vagy hozzá, húgocskám — válaszolta Aristo —, hogy tisztában légy vele, melyik istennőt kívánja megvenni.

Callista közönyösen nevetett, de nem válaszolt.

— Gyere csak, kicsi — folytatta Aristo —, ne légy kegyetlen hozzá. Fonj koszorút neki, míg megérkezik. Jómódú, de szerény és szüksége van bátorításra.

— Igen, elég jó ember — mondta Callista.

— Biztosítlak, sokkal jobb fiú annál, semhogy megvethetnéd — folytatta a bátyja —, és érdemeket szereznél az isteneknél, ha megtérítenéd babona-ságából.

— Nem tartja sokra a kereszténységét — válaszolta Callista —, ha rám vetette a szemét.

— Untat az ilyen beszéd — felelte a leány és ismét festeni kezdett, de többször úgy látszott, mintha mondani akarna valamit. Végül is anélkül, hogy munkáját félbeszakította volna, nyugodtan ennyit mondott: — Volt idő, amikor örültem és boldog voltam, ha udvarlóim voltak. Miként is tudtunk volna nélkülük idejönni? De minden unalmassá válik.

— Unalom! — kiáltott Aristo. — Meddig leszel ilyen rosszkedvű? Már éppen elég ideje tart. Rázd le magadról, amíg tudod, mert különben úrrálesz feletted. Mi jár az eszedben? Unalom! Sokkal fiatalabb vagy, semhogy búcsút mondhatnál az ifjúságnak. Ha beteg a szív, beteg a test. A fiataláságnál ez ter-

mészetellenes. Úgy kell fogadni a dolgokat, ahogy az istenek adják. Egyik nap fönt vagyunk, másik nap lent. Egy ideig fiatalok vagyunk, azután megöregszünk. Addig élvezd az életet, míg lehet. — Idáig munkája közben beszélt Aristo, de most abbahagyta és vésőjével a kezében Callistához fordult : — Gondolj csak az öreg Lesbíára, hogy nyivákolta nekem mindig, remegő fejjel és reszkető tagokkal — és ekkor utánozta a vén banyát : «Fiam, csak élvezz, amíg lehet. Én nem tudok többé, az én napjaim már elmúltak. De nem tehetek magamnak szemrehányást. Vigan éltem, míg lehetett. Az idő mindenki felett elmúlik, de én megtettem, amit tehettem. Nem tehetek magamnak szemrehányást». Ő volt az igazi bölcs nő, pedig csak rabszolga volt. Világosabban beszélt, mint Aesopus, gyakorlatiasabban, mint Epictetus.

Callista énekelni kezdett magában :

«Alvilági tó szélén megyek,
Pluto sötét országa körül,
Érzem a hűs éjjei szelet,
Az öröm engem már elkerül.

Számlálom a partnak bozótját
És a hullámokat figyelem,
Hallom fülemmel Charon szavát,
Evezőjével hív : Jöjj velem !

— Ó — folytatta —, kisebb a bánatom, mint a félelmem. A fiataloknak több okuk van a félelemre, mint az öregeknek a panaszra. A jövő nyomasztóbb, mint a múlt. Az élet nem olyan édes, mint amilyen keserű a halál. Nehéz lemondani a fényről, a menny fényéről.

— Callistácska ! — szólt Aristo türelmetlenül —, kis leányom, ez természetellenes dolog. Meddig fog ez tartani? Vissza kell vinnünk téged Karthagóba. Ott több munkát találhatunk, ha szerencsénk van és ott a ragyogó, morajló tenger. Én majd szónoklást tanítok, te pedig megtöltöd iskolámat.

— Ó, gyönyörű, isteni fény — folytatta Callista — hogy téged elveszítsek ! Ó, ha eszembe jut, hogy egy nap örökre elvesztilek ! Odahaza éjszakákat virrasztottam lesve a hajnalt és felkiáltva üdvözöltem a nap istenét. Mint Chian legfinomabb bora, úgy hatottak rám Aurora első sugarai és amikor megjelent, alig tudtam elviselni elragadtatásomban a ragyogó fényt, akárcsak Semele. Mily fenséges volt, amikor felragyogtak sugarai a halmok felett és azután megpihent egy ideig, mint valami sugárzó szentélyben az Olympus havas ormán és felvidámitotta a phrygiai síkságot. Szép, ragyogóhajú isten, te vagy az egyedüli tárgya imáadásomnak, ha ugyan imád Callista még valamit. De valahogyan nem imádok már semmit sem. Kimerültem.

— Igen, az más volt — mondta megnyugtatóan fivére. — Az a fény, az üdítő levegő, az az átlátszó ég, a friss, hűsítő szellő, az a fenséges tenger ! Afrika nem Görögország. Ó, mily különbség ! Ez, Callista, ez *nostalgia*, neked honvágyad van.

— Lehet — válaszolta Callista. — Magam sem tudom, mi hiányzik nekem. Igen, ez az oka, ez a mérgező köd, ez a rekkenő hőség, az útlatos állatok, a zöldek lázt szülő posványok. Ez a mérhetetlen, sűrű erdős síkság olyan mint valami félelmetes *labyrinthus*, gyötör és nyugtalanít a nagy bujaságával. Nem találok az utam, kapkodok a levegő után e buja lombok, óriási kúszónövények s mély szakadékok között. Csak ezen a halmon lélegzem szabadon. Ó, milyen más Görögország, hegyeinek tiszta, enyhe, finom színeivel, égszínkék és bíborodó vizeivel !

— De drága Callistám — szakította őt félbe a bátyja —, gondold meg, hogy te nem a nyomasztóan sötét erdőkben vagy, hanem itt fent Siccában és senki sem kívánja, hogy oda menj és ha hegyek után vágyakozol, azt hiszem, elég kopárak ezek itt a láthatáron.

— És mindennél rosszabbak az emberek — folytatta Callista — Hol van itt szép országunk géniusza? Hol tudása, vidámsága, bája és nemes magatartása? Itt a szív oly sötét, mint a bőr s a mosoly álnok, mint az erdei vipera. A bennszülöttek ravaszok és kegyetlenek, nem tudják, mi a kedély és vidámság, még a szerelmük is olyan, mint az izzó kemence, egyedül a bosszújuk szenvedélyes.

— Egyikünk sem szeret más országot a hazánknál jobban — mondta Aristo —, most azonban itt vagy. A szokás második természeté válik. Ha már hosszabb ideje élnél itt, otthon éreznéd magad és új hazádnak tekintenéd. Megszereti az ember az idő folyamán még a legmagasabb észak homályát is. A befestett testű britek, a kimmériak, a hyperboreusok megelégedettek, bár sohasem látják a napot, a te istenedet. Itt a te istened uralkodik, miért tusakodol vele?

— Görögország napja fény, Afrikáé pedig tűz — válaszolta Callista. — Nem vagyok tűzimádó.

— Azt hiszem, még Styx és Phlegethon is tűrhetők lesznek idővel — mondta fivére —, feltéve, ha van Phlegethon és Styx, mint a költők beszélnek.

— A ködös, hideg Styx északon van és délen a lángoló és perzselő Phlegethon, de a derűs, gyönyörű, verőfényes Görögország maga az elysiumi mező. — És folytatta rögtönzött énekét:

Hol vannak az áldott szigetek?
Aegeum tengerén díszlenek.
S hol az elysiumi béke?
Hol a Peneus zúg mentében
Szakadatlanul a völgyében,
Hol sziklás ormok s kopár hegyek
Élesen metszik a lágy leget,
És csillámló fényben megvetik
A zöld föld hervadó mezeit,
És állnak örökös szépségben
Bátrak és dicsők védelmében.

— Hagyd abba, ha szabad kérnem — szakította őt félbe Aristo. — Nagyon komolyan szeretnék veled beszélni Agelliusról. Nem tehetek róla, szeretnem kell őt embergyűlölete ellenére is. Engedd, hogy szóljak az érdekében! Szeretheted vagy nem, de az erszénye tele van és magadnak és Görögország isteneinek és neki is jó szolgálatot tennél, ha rámosolyognál. Mosolyogj rá legalább egy ideig. Ha meguntad, elmehetünk majd Karthagóba. Szeméből látom, hogy nagyon kevés benne a keresztény s még ez is eltűnik majd lehelletedre.

— Rosszabbat is tehet valaki annál, hogy keresztény lesz, — válaszolta Callista lassan, — ha igaz minden, mit róluk hallottam.

Aristo ingerülten ugrott fel: «Olympus minden istenére, ez tűrhetetlen! Ha valakit kínozni akarnék, csak olyan leányt kívánnék neki, mint te vagy. Mi a bajod egy ideje, te együgyű gyermek? Mit tettem veled, hogy így kellemtlenkedel, és oly nehéz a kedvedben járni?»

— Azt hiszem, ha keresztény lennék, elviselhetőbb lenne az életem, — mondta Callista.

— Elviselhetőbb — ismételte meg Aristo —, elviselhetőbb! Ó, istenek! Elviselhetőbbek a Styx és a Tartarus és kígyóikkal a fúriák ezen a világon és

az utána következőben! Nyomorultnak lenni kívül és belül, gyűlölni önmagát és gyűlöltetni mindenkitől; élni, mint a szamár és meghalni, mint a kutya! Tűrhetőbb! De hallga, Agellius lépteit hallom a lépcsőn! Callista, drága Callista, légy eszeden.

De Callista nem akart az eszénél lenni, ha ugyan azt jelentette, amit a fivére ajánlott, és folytatta énekét:

De Afrika nemde, az a hon,
Hol tüzesen éget Phlegethon?
Néma homály alacsony parton
És hűvös köd kedvetlen vízén.
Vézna lelkek remegnek mentén,
Sápadt lelkek, egykor emberek.
Ilyen Tauris, a lápos sziget;
S így látja Albiont szirtesen
A fürkésző hajós a ködben?

És szomorú tekintettel munkájához látott.

XI. FEJEZET.

Tagadhatatlanul mindenféleképpen ünnepélyes pillanat és hűséges szív kell hozzá, amikor valaki megfontoltan átadja magát, testben és lélekben, egész életére másnak. Ilyen vagy ehhez hasonló, a Teremtő iránti engedelmesség fenntartásával, a házassági szerződés. Egyes esetekben megtörténhet megfontolt-ság és aggodalmaskodás nélkül, de tárgyat tekintve és sok esetre gondolva, oly félelmetes vállalkozás, hogy a természet szinte roskadozik a felelősség súlya alatt. Ha szerzetesi életre tesz a keresztény fogadalmat, akkor a Legtökéletesebb-nek adja át magát, kiből föltétlenül megbízhatik. Mégha emberi szempontból, tekintjük is ez önátadását, a különböző rendi szabályok és rendelkezések, valamint a vallásos alapelvek biztosan megvédelmezik eljárói zsarnoksága ellen. De mi bátorítsa fel, hogy feltétlenül és megszorítás nélkül, teljes tulajdonul adja át magát egy gyarló lénynek, mégpedig nemcsak egy időre, hanem egész életére. A lélek megriad ez áldozat előtt és kívánja, amint kötelessége is, hogy szentelje és áldja meg e lépését a vallása. Ösztönösen kívánja, hogy vagy feloldható legyen e kötelek, vagy szentségben leljen erőt a megtartására. Mily különleges jelentősége van itt az eskü szokásos alakjának: Isten engem úgy segítjen.

Agellius azonban arra gondolt, hogy ezt az emberfölötti kötelezettséget emberfölötti segítség nélkül vállalja magára. Mégpedig oly időben, amidőn a társadalmi viszonyok és a közvélemény, mi bizonyos mértékben helyettesítheti a hiányzó vallást, nem mellette, hanem ellene foglaltak állást. Ezenkívül az, akinek át kívánja magát adni, semmi jelét sem adta, tudja-e, mit jelent a házasság. Nem csodálkozhatunk tehát egyszerűsége, heves természeté és önámítása ellenére sem, hogy mentől többet gondolt e lépésére, annál elégedetlenebb lett és mennél jobban közeledett az ideje, annál inkább nehezebbre esett. Aristóval a dologról beszélnie. Ennek következtében oly aggodalom fogta el, mikor a barátja lakásába vezető lépcsőn felfelé haladt, hogy ehhez képest a város másik oldalán, a dombra mentében érzett szorongása valóságos nyugalomnak volt mondható. Visszafordult volna, ha ígérete nem köti és nem is gondolt volna akkor legalább egy ideig a dologra. De valahányszor Callista képe

a lelkében felmerült, szépsége még most is úgy eltüntette minden kételyét és aggodalmát, mint a nap a ködöt. És amikor Callista közelében állott, úgy érezte, mintha valami titokzatos áram hatolna a szívébe és elállt a lélekzete és bele-szédlült a nagy elragadtatásba.

Ne higgye azonban az olvasó, hogy időszámításunk harmadik századában az ilyen fajta tárgyalásokat, amilyeneket most Callista és Agellius között megindulni látunk, az a túlzott érzelmesség és fenkolt ünnepegyesség díszítette, amelyekkel a későbbi korokban a lovagiasság felruházta. Akkorában még kevés volt az alkalom a gyöngéd beszédre, vagy választékos magatartásra és ha ismer-ték volna is, mi teljesen képtelenek volnánk e soha fel nem jegyzett dolgokat megfelelőképpen elbeszélni. Abban az időben a keresztények túlságosan egy-szerűek voltak, a pogányokban pedig kevés volt a gyöngédség ahhoz, hogy a mai szerelmi vallomásoknak legalább is az elbeszélésekben olvasható fellengzőségére érzékük lett volna és azt hisszük, hogy az ilyen esetekben férfi és nő mindketten szánalmas prózai, vagy legalább is félbarbár embereknek tűnhettek volna fel a mai úgynevezett európai civilizáció tisztelői szemében.

Amikor Agellius a szobába lépett, Aristo bizonyos zavarodottsággal járt fel s alá, de mégis azonnal örömmel rohant elébe, megölelte és jelentősen ráte-kintet, örömet fejezte ki, hogy oly jó színben van. «Több a tűz a szemedben, kedves Agellius — mondotta —, ékebben folyik ajkadról a szó, mint bármikor korábban. Megújultál lelkileg. Elhatározta hát, hogy elhagyod magányod. Csodálkozom is, hogy ily sokáig tudtál benne élni.»

Agellius ismét magához tért, de nem mert Callistára nézni. — Ne tréfálj Aristo — mondta neki —, tudod, hogy azért jöttem, hogy a húgodról beszél-jünk. Hoztam neki ajándéku virágot, ezek a legszebbek, amiket adhatok, illető-leg nem is én adom, hanem a megújult év első adományai. Oly szépek és illato-sak, mint ő maga.

— Felajánljuk Pallas Athenénknek, akit mi, művészek különösen tisztel-jünk — mondta Aristo és mindjárt a szemben levő falhoz akarta vezetni Agel-liust, hogy elhelyezze a fülkéjébe a virágokat.

— Sokkal komolyabban fogom fel a dolgot, mint te — mondta Agel-lius —, én a húgodnak hoztam kertem legszebb virágait. Ő nem hiszi azt, hogy más szándékból hoztam. Hová mégy? — folytatta, amint látta, hogy barátja széles *petasusát* fogja.

— Ha ily rosszul értelmezem a szándékomat — válaszolta Aristo —, fel-menthetnél egészen. Rád bízom, hogy magad beszélj a magad ügyében. Közben, mielőtt még a nap magasra száll, elmegyek az öreg Dromóhoz, hogy megtud-jam, mi mondanivalója van.

Aztán félig esedezve, félig gúnyosan a hűgára tekintett, majd elindult a borbélyhoz a forumra.

Agellius felvette a virágokat és rátette az asztalra, amelynél Callista a munkája mellett ült. — Elfogadod a virágaimat, Callista? — kérdezte.

— Oly szépek és illatosak, mint én vagyok? — viszonozta. — Add ide. — Kezébe vette és föléjük hajlolt. — A piruló rózsza — mondta komolyan —, a díszes lilium, a királyi szekfű, az arany császna, a bíbor bársonyvirág, a zöld tengeri haláp, a diosanthos, a kedves, szelíd nárdus méltó jelképei Callistának. Pár órán belül elhervadnak, igen, egyre jobban és jobban hasonlítanak majd hozzá.

Elhallgatott és mereven Agellius szemébe nézett, majd így folytatta: — Agellius, volt egyszer egy rabszolgám. A te hiteden volt. Keresztény családban született és az ura halála után az én tulajdonom lett. Egészen más volt, mint a többi emberek, kiket addig és azután láttam. Nem aggodott semmi miatt, s mégsem volt sem mogorva, sem kedvetlen, sem szívtelen. Fiatalon halt meg a szolgálatomban. Kevéssel a halála előtt álma volt. Egy csapat

fénylő, fehér ruhába öltözött alakot látott, olyanokat, mint a hórak a napisten körül. Virágokkal voltak koszorúzva és így szóltak egymáshoz: «Neki is kell jelvényének lennie». Ekkor kézen fogták őt és egy nagyon szép nőhöz vezették, aki fenséges volt, mint Juno, édes, mint Ariadne s arca úgy ragyogott, hogy a fényes alakok ethiopiaiaknak látszottak mellette. Virágkoszorú volt rajta is s a virágok oly kápráztatóak voltak, beszélt Chione, mint az ég csillagai, vagy Ázsia drágakövei. És ez a szép istennő (ti angyalnak nevezték) így szólt: «Kedvesem, ezt küldi neked a fiam. A piros rózsát küldi neked szeretetedért, a fehér liliomot tisztaságodért, a bíbor ibolyát, hogy a sírodat takarja és a zöld pálmát, hogy viruljon felette». Azért hoztál nekem virágokat, Agellius, hogy olyan legyek, mint Chione? Helyesen magyarázom?

— Callista — válaszolta Agellius —, szívem legforróbb kívánsága, lelkem erős sejtelve, hogy eljön majd a nap, amikor te is ilyen, sőt még ragyogóbb koszorút kapsz.

— És te természetesen azért jöttél ide, hogy bölcseledj nekem és megmutasd, miként halhatok meg Chionéhez hasonlóan — válaszolta Callista. — Könnyörgöm, légy kíméletes. Úgy látszik nem nászkoszorúnak, hanem temetésre hoztad a virágokat.

— Csodálatos-e — kérdezte Agellius —, hogy egyesül a szívemben az a két kívánság, hogy ugyanazt az Urat ismerd el az égben, mint én, és hogy a földön is együtt szolgáljunk neki, egy legyen a célunk, egy az otthonunk!

— És az, hogy te egy szót szólsz az Úrad érdekében és kettőt magadért — folytatta Callista.

— Ez azért van, mert érzem, hogy mily sokat jelenthetnél nekem — válaszolta Agellius — és mennyit tehetne még az Uram érted és mennyit tehetnél idővel te is érte. Callista, ne gyötörj görögös okoskodásokkal és ne kívánd, hogy pontosabban elemezzem érzelmeimet, mint bírnám. Hadd tárjam fel előtted nyugodtan lelki állapotomat, amint tudom. Türelmesen meghallgatsz?

Callista jelezte a beleegyezését s Agellius folytatta: — Csak azt tudom, mit első beszélgetéseink óta mindig tapasztaltam, hogy oly szokatlan összhang uralkodik gondolkodásmódunkban, amilyent két ember között teljesen lehetetlennek tartottam mindaddig, amíg magam nem tapasztaltam. És ez annál megmagyarázhatatlanabb, mert nagyon különbözők a nézeteink és szokásaink és egészen más a nevelésünk. Nehezen tudom megmagyarázni, hogy mit gondolok. Bizonyos, hogy a legfontosabb dolgokban ellenkezőnk és mégis megfoghatatlan módon megegyezünk világszemléletünkben, benyomásainkban, gondolkodásunkban irányában és eredményeiben, kis és nagy dolgok megítélésében és érzelmeinkre tett hatásában. Ha a nagybátyámmal, vagy ha a fivéréddel beszélek, nem értem meg őket s ők sem engem. Különböző szférákban mozgunk s magánosan érzem magam, bármennyit beszéljünk is. De te és én megdöbbenően megértjük egymást. Csodálatos-e, ha mindjobban azt hiszem, hogy egy Úr kezének kellett e vonásokat a lelkünkbe vésnie? Csodálatos-e, ha azt remélem, hogy Ő, ki hasonlóan teremtett bennünket, egymásnak is szánt minket és hogy ugyanazok az okok, melyekkel rá akarlak beszélni, hogy fordítsd felém a tekintetedet, arra is rábírnak, hogy imádkozva Uram lábai elé borulj?

Egy pillanatra úgy látszott, mintha könnyek tolnának Callista szemébe, de elnyomta megindulását és hevesen kérdezte: — Az Úrad? Ki a te Úrad? Mit tudok én a te Uradról? Beszéltél te valaha nekem az Uradról? Úgy látszik, csak a beavatottnak szabad róla tudni s én nem vagyok rá méltó, hogy megismerjem. Annyi azonban biztos, hogy gyakran jöttél és elfogulatlanul beszéltél sok mindenről, de az Úrad felől oly homályban vagyok, mintha sohasem láttalak volna. Tudom, hogy meghalt, tudom azt is, hogy a keresztények azt mondják, hogy él. Azt hiszem, valami boldogok szigetén, mert ha kérdeztelek, igekeztek

eltérni a tárgytól, amennyire csak tudtál. Beszéltél a törvényeitekről és különböző kötelességeitekről, arról, hogy mit tartasz jónak és mit tilosnak és szektátok néhány régi írójáról és zsidó elődjeikről. De ha azt következtetted, hogy ugyanarra van szükségem mint neked és ugyanolyanok a vágyaim, mint a teid, — mit tettél, hogy kielégítsél? Mit tettél azért az Úrért, akihez most el akarsz vezetni? Semmit! — folytatta felugorva —, ezeket a hiányérzéseimet és vágyaimat a magad számára akartad kiaknázni, nem neki. Érdekeltek téged, élesztetted őket, mintha te keltetted volna fel és te volnál a tárgyuk. Azt mondd hogy egy igaz Istenben hiszel és elveted a többi mind és ennek az Istennek a kezét és árnyékát véled felismerni a gondolkozásmódomban és a szívemben. Ki ez az Isten? Hol van? Hogyan? Miben? Ó, Agellius, te az útjába álltál, magadról készségesen beszéltél s őt csak célod eszközüül használtad.

— Ó, Callista — mondta Agellius izgatott hangon —, jól hallok? Valóban meg akarod ismerni az igaz Istent?

— Nem, ne érts félre! — kiáltotta Callista szenvedélyesen. — Nincs ilyen kívánságom. Nem tudnék a te hiteden lenni. Ó, istenek, mennyire csalódtam! Azt hittem, minden keresztény olyan, mint Chione. Azt hittem, hogy nincs is közömbös keresztény. Chione azt mondotta, hogy az a keresztény ember főgondja, hogy jót tegyen másnak, hogy ő oly boldog, s az a szíve leghőbb vágya, hogy mást is olyan boldoggá tegyen. S most itt van egy férfi, ki oly messze érzi magát a boldogságtól, hogy azt hiszi, én boldogíthatnám őt. Hozzám jön — hozzám, Callistához, a mezei fűhöz, az ég viharainak kitett, a forró naptól elherdado gyenge fűszálhoz —, hozzám jön, hogy megnyugtassa szívét. De milyen boldogságot remélhetek én tőle? Ha nem érez boldogságot magában, nem csoda, hogy nem adhat belőle. Azt hittem, hogy a keresztény fölötte áll az időnek és helynek, de minden csalárd. Jaj, jaj! Fiatal vagyok, de úgy érzem, igazak a szavak, amelyekkel a bölcsék az élettől búcsúznak: «Hiúság és csalárdság!» Agellius, hogy dobogott a szívem, mikor meghallottam, hogy keresztény vagy! Ó reá gondoltam, aki már meghalt és eleinte őt véltem látni benned, mintha valami búvós kapcsolat lett volna köztetek. Azt reméltem, hogy töled többet megtudok arról a rendkívüli lelki támaszról, amire szüksége van a természetnek és amiben részesült, mint mondta, Chione. Beszéded, modorod, tekinteted egészen más volt, mint a többieké körülöttem. De te csak jöttél és mentél és ismét jöttél: azt gondoltam, hogy tartózkodás ez, azt gondoltam, hogy félénkség, azt gondoltam, hogy az üldözött szekta óvatossága; de mennyire csalódtam, amikor lassankint észrevettem, hogy csak úgy gondolsz rám, mint mások gondolnak és csak úgy érzel irántam, mint mások éreznek. Rám gondoltál és nem az Istenedre, sok volt a mondanivalód magadról, de semmi sem Róla! Volt idő, midőn imádni tudtalak volna téged, Agellius, de megakadályoztad azzal, hogy te imádtál engem.

Aligha fordul elő gyakran, hogy egy nő sértésnek érezze az olyan csodálatot, amilyennel Agellius Callista ellen vétkezett. Bármennyire meglepte ez Agellius, mégis sokkal komolyabb volt Callista fájdalma és sokkal több igazság is volt a szavaiban és sokkal mélyebben hatoltak Agellius szívébe és lelkiismeretébe, hogysem Agellius megsértve vagy megbántva érezhette volna magát. Hiszen Callista csak kifejezte azt az aggodalmát, amely elfogta őt a reggel, attól kezdve, hogy elindult, addig a pillanatig, míg a szobába lépett. Jucundus néhány nap előtt gyorsan alkalmazkodott a gondolkodásához és biztosította őt, hogy nem következtelen. Callista nem volt ilyen kíméletes, és Agellius érezte, hogy mégis több hálával tartozik neki.

A társalgásban vagy helyesebben Callista szíve kiárasztásában szünet következett most be. Mindketten csendben keserű gondolataikba merültek. Végül is Callista kezdte el újra:

— Chione vallása tehát álom. Négy éven át reménykedtem, hogy valóság. Minden ismét csak hiúság. Reméltem, hogy valahol mégis csak valami több van, mint amit a szememmel látok. De nincs. Így élek és tengődöm itt én, szegény asszony kicsorduló szívvel, lángoló érzelmekkel, sóvárogva valami után, mi birtokába vegyen. Nem tudok élni támasz nélkül. Nem eshetem vissza abba a szomorú, vigasztalan állapotba, amit filozófusaink bölcseségnek, moralistáink pedig erénynek neveznek. Nem csatlakozhatom a hideg hold tisztelőihez, sugarai csak megdermesztenek. Nem tudok együttérezni a Rómában Vesta védelme alá helyezett nővérek dicső karával. Szeretnem kell valamit, a szeretet az életem. Miért közeledsz te, Agellius, mindennapos udvarlással hozzám? Versenyre kelhetsz a nemes görög alakokkal, akik a szemem előtt jártak? Férfiasabb a hangod, ékeesebb a beszéded, mint azoké, kik a fülemben zengtek hódolatukat azóta, hogy megszűntem gyermek lenni? Tudod-e fűszerezni elmésségeddel a lakomákat, tudsz-e verőfényt árasztani mosolyoddal a barlangok és vízesések fölé? Mit tudsz te nekem adni? Csak egy volt mit adhattál volna, jobbat minden másnál, de ez csak árny. Nem adhatst semmit. Visszataszítottál szomorú, bús mivoltomba és emlékeim mély sebeihez... Szegény, szegény Agellius! De nem az ő vetke, nem lehetett segítenie — folytatta mintegy töprengve —, nem lehetett segítenie, ha nem volt mit adnia, hogy adhatott volna? Elvégre ő is szeretni vágyott valakit, épűg, mint én, és nem tudott jobbat találni, mint én... És rá akartak beszélni hogy adjam magam oda. Igen, Jucundus volt és Aristo, a bátyám, a tulajdon bátyám. Ők nem gondoltak *énre*d. — Ekkor könnyáradatban tört ki és egészen átengedte magát érzelmei kitörésének. — Ők *őrd* gondoltak. Azt reméltem, hogy valami magasabbra fog irányítani, de jaj, jaj! — kiáltott a kezét tördelve —, azt hitték, hogy csak arra való vagyok, hogy lealacsonyítsam őt. Igen, de jó-e Callista mindezek után valami másra, mint arra, amit szántak neki?

Teljesen áthatotta őt nyomorúsága, megaláztatásának tűrhetetlen érzése, a természet bilincseinek kínzó tudata, a reménytelenség, hogy soha nem talál rá arra, mi létének értelmet adhat és ami gondolatainak és érzelmeinek tárgya lehet. És mily meglepetés és megalázás érte Agelliust is, mily lelki furdalást érzett! Mily kiáltó ellentét volt egyrészt a meg nem váltott természet panasza, másrészt a megváltott és bukóban lévő természet önvádja! Végül is megszólalt Agellius és ennyit mondott:

— Callista, bármily jogtalanságot követtem is el akaratlanul ellened, te mindenesetre jóval viszonzotad a rosszat és jötevémmé lettél. Bizonyos, hogy most jobban ismerem magamat, mint előbb és Az, aki irtalma eszközeként felhasználta téged velem szemben, nem fog megfélemezni róla, hogy tisztelesen megjutalmazzon téged. Egy szót akarok mondani még magamért, nem, nem is önmagamért, az Úramért. Egy pillanatig se kételkedj annak az igazságában, amit egykor a keresztény vallásról gondoltál. Kinyilatkoztatja ez nekünk a mindenütt jelenlévő Istent, aki kielégíti és emellett tisztán meg is őrzi a szív minden vágyát. Oly Úrnak szolgálók — folytatta alázatában és buzgóságában elpirulva —, oly Úrnak szolgálók, akinek a szeretete erősebb, mint a teremtmények szeretete. Az Isten legyen állhatatlanságom gyámola, de téged sohasem akartalak úgy szeretni, amint Őt szeretem. Te az Ő szerelmére vagy szánva, Átengedlek Nekí, a te valódi Uradnak. Sohasem kellett volna versenyre kelnem Vele, sőt egyenesen arra kellett volna törekednem, hogy Nekí nyerjelek meg. Méltatlan vagyok rá, hogy a közeledben legyek, de bizonyos távolságból mégis követni akarlak. Kí tudja, hová? Talán a börtönbe és azoknak az arénájára, kik hisznek az emberek Megváltójában és bátran szenvednek és halnak meg nevéért. És most búcsúzom. Az Ő és szent vértanuinak a védelmébe ajánlak. Szavait befejezte s anélkül, hogy Callistára pillantott volna, megfordult és elhagyta a szobát.

XII. FEJEZET.

A bánat első idejében mintha csak lázasak volnánk. Tele vagyunk nyugtalansággal és szomjúsággal, előnt a forróság és a hideg, tévetegek, kinzó álmaink vannak, hosszúk az éjtszakák, mintha soha többé nem lenne reggel, erőlködünk eredmény nélkül és letörünk reménytelenül. Mindez jelentkezett Agelliusnál is. Nyugodtan beszélt Callistával, a pillanat követelményei megőrizték szilárdnak. De ahogy elhagyta a szobát és önmagára maradt, vége lett önuralmának, gyötrellem szállta meg és érzelmei zűrzavarosan tomboltak. Száz és száz gonosz kísértet tűnt fel előtte, époly ijesztőek, de valószerűbbek, mint a lázálmok. Gondolt arra a különös kegyelemre, hogy már oly korán felvették Krisztus nyájába, gondolt a körülötte élők tizezreire, kik pogányok maradtak, és a maga nagy érzéketlenségére kiváltságával szemben. Érezte, hogy mily sokat kérnek majd tőle számon és mily keveset tett idáig. Gondolt az elszáradt fügefáról szóló példabeszédre és suttogott füleiben a kérdés, nem teljesedik-e be rajta a példabeszéd? Kérdezte magától, miben különbözik szíve és viselkedése az őszintén erényes pogányok magatartásától? És azután arra gondolt, mily ellentét van Callista és ő között, mennyivel jobban gazdálkodott az a kapott filléreivel, mint ő a talentumaival. Úgy érezte, mintha Callistában Tyrus és Sidon támadt volna ellene, mintha vele teljesednének be a szavak, hogy idegenek jönnék messzi országokból és helyet foglalnak a mennyek országában, az örökösöket pedig kivetik onnan. Az fedtte őt meg, akit inkább neki kellett volna önismeretre és bánatra indítania, és aki méltán megütközött szeretete hiányán. Mily keserűen érezte Callista, hogy tudatlanságban és bűnben hagyta őt, mikor neki megvolt az, ami öneki hiányzott. Azzal vádolta, hogy elég buzgó volt arra, hogy önmagának meghódítsa, de semmit sem buzgólkodott, hogy Teremtőjének megnyerje. És ha Callista végül is megtalálná az igazságot, nem neki köszönhetné boldogító megtérését. De, ó jaj, valószínű-e, hogy ez egyszer csakugyan megtörténik? Nem volt-e alkalma rá, s mégsem történt semmi, mert ő nem segítette benne. Most már határozottan és világosan visszautasította és elhárította, ami után egykor annyira vágyódott. Mély fájdalommal ugyan, de határozottan, s éppen olyan szilárdan, mint amilyen állhatatosan ragaszkodott volna hozzá. És ha Callista hitetlenül hal meg? Rettenetes gondolat, — nem ő lesz-e majd a felelős érte? Ilyen volt a szeretete iránta?

Miért él? Talán csak azért, hogy virágokat ültessen, a gabonát begyűjtse, hogy fenntartsa magát és pénzt szerezzen? Hogy szőlőjével és olajfakertjével büszkélkedjék, éppen most, amikor, akárcsak Illés, egyedül áll a hitetlenek tizezrei között? Ó, mekkora a különbség egy szent és ő között! Mi jót tesz a földön? Miért ne halna meg? Miért vigyáz annyira életére? Miért védi mindenáron nyomorult életét? Nem volna-e jobb feláldoznia, mint megtartania? Hátha csak azért kapta; hogy feláldozza Annak, akitől kapta? Gyáva volt a hite megvallására, mert ez börtönbe vagy halálba vihette volna, pedig talán éppen ez volt az Isten szándéka, ez volt születésének igazi oka, hogy mihelyt felnő, életét adja az igazságért. Elragadhatta volna őt betegség, de ez nem történt, hátha csak azért nem, hogy érdemet szerezzen a halálával, hogy ami a dolgok rendes menetében szenvedés csupán, az ő esetében szolgálat legyen. Halálával talán ezreket téríthetett volna meg, köztük talán Callistát is és földi napjai megrövidülése árán igényt tarthatott volna az örök boldogságra a másvilágon.

De nemcsak Callistát, vérrokonait is igazabban kellett volna szeretnie. Ha igazabb lett volna, meggyőzhette volna nagybátyját, vagy legalábbis megtaníthatta volna a keresztény hit és név tiszteletére, és visszatarthatta volna

öt vakmerő merényletétől — most már látta, hogy merénylet volt —, hogy bűnre csábítsa. Jó magot vetthetett volna a szívébe, amely a megpróbáltatás órájában kicsirázhatott volna. Öccsének is csak megvetésre adott okot viselkedésével, mint ahogy mindazok, akik a közelébe kerültek, azzal gyanúsították, hogy nem igazi keresztény, hanem hitehagyott (e szónál akaratlanul gyötrelmesen felkiáltott), hogy megtagadta igazi életét és legfőbb kötelességét.

Miért nem ment mindjárt a *basilicába*, vagy a *gymnasiumba*, hogy kiáltssa, hogy keresztény? Híre járt, hogy az új császár új eljárásmoddba kezdett vallásával szemben: kezdje meg hát Agelliusszal! Nem tisztulna így meg talán vétkeitől? Az amphitheatrumba vezetnék, amint ezt nálánál jobbakkal is megtették már, a csöcselék ordítózná s az oroszlán reárohanna. Szembeszállhatna az ediktummal, szétéphetné, s akkor elfogná őt az *apparitor* és a kinpadhoz sietne vele, vagy lassú tűzön égetnék meg. Callista meghallaná és meggyőződne róla, hogy mégsem olyan gyáva és hitszegő, amilyennek gondolta.

Most más irányba fordultak gondolatai. Callista! Mi volt neki Callista? Miként gondolhat rá, mikor vértanuhalálra készül? Ő legyen az indítóoka lelkesedésének, az ő dicsérete legyen a jutalma? Ó, jaj, ó, jaj! Megnyerheti-e az eget azzal, hogy egy pogány nő tetszését keresi? De kire tekintek hát föl — folytatta — ki érez velem együtt? Ki bátorít fel, ki ad tanácsot? Ó, Atyám, könyörülj rajtam, gyenge gyermek, szegény, elveszett, tévedező bárány vagyok, mессze a nyáj, bokrok és tövisek tépdelenek, s nincs, aki bekötne seibeimet és útbá igazítana. Mért vagyok ily egyedül a világon? Mért nincs pásztorom és vezetőm? Ó, nem hibáztam-e azzal, hogy Siccában maradtam? Semmi sem köt ide. Elmegyek Karthagóba, vagy Tagasteba, vagy Madaurába, vagy Hippóba. Nem vagyok arra való, hogy egyedül bolyongjak a világban, nagyon együgyű vagyok, nem tudok szembeszállni cselszövényeivel.

Ezután egy más gondolat ragadta meg őt, mi idáig éppen csak hogy fellillant előtte, s zavarában és rémületében belepirult. — Tört vetettek nekem a nagybátyám és Aristo — mondotta —, és Callista volt az, aki megghiúsította. — És amint ezt mondta, érezte, hogy mennyit köszönhet neki és mégis mily veszedelmes e hálájára gondolnia. De az mégsem lehet helytelen, ha imádkozik érte, hiszen ő hiúsította meg a tervüket, melyet állala akartak végrehajtani «*Laqueus contritus est, et nos liberati sumus* — összetört a tör és mi megszabadultunk.» Visszautasította az imáadását, hogy egészen Istenéhez irányítsa. Most már csak akkor fog majd rágondolni és akkor fogja a nevést suttogni, amikor szószólója, Szűz Mária előtt térdel. Ó, bárcsak ez a második és jobb Éva, ki üdvőt hozott a világnak, miként halált első anyánk, ó, bárcsak emlékeztében tartaná Callista nevét és kieszközőlné, hogy beirassék az élet könyvébe!

Delelt már a nap és Agellius ebben az izgatott állapotában fedetlen fővel bolyongott, kitéve a nap égető sugarainak, nem ügyelve, hogy merre megy, ide-odakeringve s csak homályosan gondolva arra, hogy haza akar menni. Az a kevés ember, akivel találkozott, a magas házak árnyékába, vagy a templomok csarnokaiba húzódott s mint valami eszelőre vagy tébolyodottra csodálkozva nézett rá. A nap sugarai noha nem voltak oly forrók, mint a saját gondolatai, vagy mint az ereiben vadul lüktető tulajdon vére, mégis rettenetesen hatottak testi szervezetére, ha lelki nyugtalanságát már nem is fokozhatták. Eljutott a *forumig*. A vásári nép bódéiba bűjt, vagy kosaraival védekezett a nap ellen. A város söpredéke, mely elmés ötleteiből, rendkívüli alkalmi munkákból, vagy véletlen piaci szerencséjéből élt, a lusta alakok, kik semmit sem csináltak s meg sem mozdultak, hacsak az éhség nem űzte őket, mint az állatokat, a félig elbágyult ópiumszívók, a rongyos vagy inkább meztelen gyerekek, a templomi áldozatok mézjároslegényei és az utcaseprők elnyúlva heverték a meredek sziklába vájt barlang szájában, a diadalív alatt, a *gymnasium* és a *Heracleum*

oszlopai között, vagy az üzletek kapuiban. Itt-ott szegény, nyomorult koldusokat lehetett látni, amint hátukon feküdtek az égő napon, nem törődve ennek lehető következményeivel, a szörnyű betegségekkel, a gutaütéssel, a ragályokkal s a hirtelen halállal.

E tarka tömeg nagy része aludt, egyesek bágyadt, buta szemekkel néztek a mozdulatlan térre vagy oda, hol véletlenül valami mozgás törte meg a csendet. Egy alakot láttak egyre közelebb és közelebb jönni, majd ismét vadul tova menni. Agellius volt. Kínos töprengéséből csak az zökkentette ki, hogy meghallotta, amint az egyik ilyen lebzselő odaszólt ásitozva felemelkedő társához: «Ez az egyik közülök. Ismerjük mindnyájukat, de nyomorultul kevés lopnivalót találunk náluk. Ennek valamivel többje van, mint a legnagyobb részüknek. Szegény ördögök ezek itt, Siccában». Azután hangosan kiáltotta: «Vigyázz, te fiatal fickó, a fúriák a sarkadban vannak s a *fatum* előtted. Nézz csak oda a császárra, ő rád néz, szigorúan és sanyarún». Azzal Severusnak a *basilica* előtt álló lovasszobra felé mutatott. Agellius felfigyelt és közelebb lépett a szobor talpzatára függesztett táblához. Császári ediktum volt és így szólt:

«Cneius Trajanus Decius, Augustus és Quintus Herennius Etruscus Decius, Caesar, a győzhetetlen és istenfélő császárok közös tanácskozásunkból akarjuk, hogy:

Mivel élvezzük az istenek adományait és jótéteményeit, és örülünk, hogy ellenségeink fölött győzelmet, ezenfelül kedvező időjárást és a földnek bőséges termést is adtak,

és ennélfogva jótévőinknek és a közjóra szükséges dolgok adományozóinak ismerjük el őket, elrendeljük, hogy az állam minden alattvalója, szabadok és rabszolgák, katonák és polgáriak engesztelő áldozatot mutassanak be az isteneknek és imádkozva boruljanak le előttük.

És ha valaki ellenszegülni merészelne e közös elhatározással kihirdetett isteni parancsunknak, elrendeljük, hogy verjék őt bilincsekbe és vessék alá különböző kínzásoknak.

Aki ezek után engedelmességre tér, jelentékeny előnyökben részesül. Aki pedig továbbra is ellenszegül, azt először újra meg kell kínozni, azután karddal kell kivégezni és a tenger mélyére dobni, vagy a madarak és kutyák martalékaul odavetni.

Különösen akkor, ha az ilyen személy a keresztény vallás követője.

Éljetek boldogul!»

A mese szerint az öregember hívja a halált és a halál megjelenik. Agellius nem csak úgy vaktában vagy hevességében beszélt, amikor az imént arra vágyakozott, hogy a hitéért meghalhasson. Mindazonáltal, amit a szeme most látott és mondatról mondatra a lelkebe vésett, bizonyára nem volt olyan természetű, hogy a szívében és agyában tomboló vihart lecsillapíthatta volna. Szédülés fogta el és tántorogni kezdett. Az ediktum szavai állandóan lángvörös betűkkel lebegtek a szemei előtt. A nap éppen előtte volt s a betűk égtek a napon és a nap az agyában. Megtántorodott és ájultan a földre zuhant. A közelében lévő nézdegelők nem sokat törődtek vele. Bambán és kíváncsian néztek és várták, hogy magához tér-e.

Hogy meddig feküdt ott így, nem tudta megmondani, amikor magához tért, ha ugyan magához térésnek volt mondható az, hogy mozogni tudott és ösztöne arra kényszerítette, hogy valamilyen irányban megmozduljon. Megkísérelte, hogy felkeljen és nekitámaszkodott a szobor talpzatának, amely most az árnyékával védte. Erős vágy fogta el, hogy hazamenjen és ez a vágya egy időre, a természetnél nagyobb erőt adott neki. Mintha kényszerítette volna valami hogy Siccából a kunyhójába kerüljön. Feltápáskodott. Homályosan érezte, hogy se jobbra, se balra ki nem térve megállás nélkül egyenesen előre kell mennie

és állandóan hűséges otthona felé kell törekednie. De azután hamarosan az az érzése támadt, mintha ezzel menekülne az üldözés elől. Ennek azonban nem szabad megtörténnie, szembe kell szállnia az ellenséggel, vagy legalábbis nem szabad elrejtőznie, hanem nyugodtan várnia kell rá.

Ez a gondolat annyira a hatalmába kerítette, míg a dombról a város kapujához vezető szűk utcákon átvergődött, hogy végül is leült egy nyitva lévő üzlet előtt álló kőre és azon gondolkodott, hogy feljeleni magát. Érezte, hogy jót tesz neki a pihenés és azt képzelte, hogy ezt a lelkiismerete váltotta ki, mert megnyugodott abban a gondolatban, hogy feljeleni és megadja magát. A bolt gyümölcskereskedés volt és tulajdonosa, látva kimerülését, néhány szilet görög-dinnyét adott neki, hogy felfrissüljön. Megevett egyet, de utána valami tévetező érzés fogta el, hogy a bálványimádás veszélyébe került és tiltakoznia kell ellene s nem maradhat a kísértés közelségében. Egy kis pénzt dobott ezért oda, hogy kifizesse vele tartozását, és folytatta az útját. A pihenés, az üdítő gyümölcs és a keskeny utca állandó árnyéka csillapította látását és pillanatnyilag annyi erőt adott neki, hogy lassan tovább juthasson. A nap azonban még magasan volt és ahogy a város alá ért, ismét a fejére sütött a felhőtlen égből. Nagy vesződéssel jutott fel a dombra, hol a háza állott. Már majdnem elérte otthona kapuját, látta, hogy elébe jön régi, atyja házában született házi rabszolgája, ki maga is keresztény volt. Ekkor szédülés fogta el, elvesztette az eszméletét és erőtllenül rogyott az útra.

XIII. FEJEZET.

Jucundust nagyon mulattatta, de bosszantotta is, hogy így végződött a kényes ügy, amibe az unokaöccsét bonyolította. Megnyugtatta, hogy a balsikernek semmi tekintetben sem Agellius volt az oka. Ő visszarettenés nélkül megtette a magáét és Jucundust megerősítette a róla való véleményében. Nem kell félnie Agellius miatt, s ha nem is sikerült a remélt biztosítékok megszereznie, hogy unokaöccse ragaszkodni fog a dolgok meglévő rendjéhez, a kudarc lefolyása mégis azt mutatta, hogy meg lehet bízni benne. Különben is kérdéses volt, hogy egy olyan szeszélyes és önféjű leány, mint Callista, tartósan jó hatással lett volna-e rá? Azt a képtelen véleményt ugyan, hogy hajlik a kereszténység felé, magatartása ez alkalommal megcáfolta, de ki bízhatik meg egy ilyen okos és művelt görög leányban? Titkos társaságok és összeesküvések bővében voltak, és előbb-utóbb belekeverhette volna az ingatag és tapasztalatlan ifjút valamilyen kormányellenes tervbe. Vagy elidegeníthette volna a nagybátyjától, vagy a bolondját járathatta volna vele, ha elfogadta volna, hogy rabjává legyen. Hogy miért utasított vissza egy ilyen kíváncsi kérőt, az hasztalan és fölösleges kérdés volt. Talán előkelőbb ajánlkozóra vár a büszke és sóvár görög leány, kit a kegyeibe fogadjon. Az ügynek ez a fordulata örömdetesen megmutatta, hogy Agellius szakított ábrándos és esztelen babonáságával.

Jucundus ennek ellenére mégis aggodalmaskodott, mert a keresztények ellen kiadott szigorú rendszabályokat elkezdtek végrehajtani. Siccában ugyan a rendelet kihirdetésén kívül még semmi szembeszökő dolog sem történt, valószínűleg nem is fog. A legrosszabb az volt, hogy a látszat kedvéért tenni kellett valamit. Szívesen látta volna ezért, ha a városi népségből néhány kereszténységgel gyanúsított személy állhatatosan ellenállna s türelmesen megkínóztatná és kivégeztetné magát. Egy vagy kettő elegendő lenne, viszont az már aligha növelné a központi kormánynak a magisztrátus buzgalma és tevékenysége iránti bizalmát, ha egy kereszténnyel sem történnék semmi. Lehet azonban, hogy elegendő

lesz Karthagóban és máshol a szigorú eljárás s a kisebb városokban nem is lesz rá szükség. Különben, míg a lakosság nyugodt, nincs is szükség a szigorúság szorgalmazására. Siccában nem voltak köztük gazdag emberek, mi vádlóik vagy a hatóság kapzsiságát ingerelhette volna, nem voltak köztük politikai pártemberek, kik a község egyik vagy másik rétegével ellenségeskedtek volna. Ha azonban a nép rosszindulata kitörne, ha az előjáróknak rosszakaróik és vetélytársaik volnának — és kinek nem volna, ki hatalmon van —, kik örömmel elgáncsolnák és bevádolnák őket Rómában, akkor bizony csak Agellius lehetne az egyedüli áldozat, akit kipécézhetnének. Nem kívánt semmi rosszat Callistának, de ha már kellett egy keresztényt találni és *in terrorem* — elretentésül megkínózni, akkor inkább azt kívánta, hogy ez olyan valakivel történjék, mint ő, kinek sem otthona, sem kapcsolatai nincsenek, ne pedig Sicca valamelyik tisztességes családjának a tagjával, melynek jóhírnevét az ilyen szerencsétlenség nagyon megingatná. Callista azonban nem volt keresztény, Agellius ellenben igen. Legalábbis annak vallotta magát, és félő volt, hogy Juba jól ítélte meg bátyja jellemét. Juba mondta, hogy Agellius époly makacs tud lenni, mint amilyen tunya és engedelkeny rendesen, és Jucundus félt, hogyha gorombán rátámadnának a kereszténysége miatt és büntetés terhe alatt akar-nak vallása megtagadására bírni, inkább fellázadna a zsarnoki rendelkezés ellen és makacsságból vagy sértett becsületérvzésből inkább börtönbe és halálba menne.

E zavarában nem tudott jobbat találni annál a tervnél, amelyet már régebben kigondolt. Amíg a rendelet végrehajtását meg nem kezdik, hagyja, hogy Agellius tovább foglalkozzék földjével, mi nem hívja fel rá a figyelmet. De ha valami a nép mozgolódására vagy hatósági intézkedésekre mutatna, akkor hatalmába keríti őt és bezárja siccai házába. Remélte, hogy mivel ilyen jelentéktelen fiatalemberről van szó, elég befolyása lesz a városi hatóságoknál, a *praetoriumban* vagy a táborhelyen (a tábor és *praetorium* nem állt egy joghatóság alatt a *proconsulatusban*), és megmenti Agelliust attól, hogy hivatalosan nyomozzanak vallási nézetei után. Ha ez nem sikerülne, akkor kicsempészi őt a városból. Jucundus kész volt arra is, hogy ünnepélyesen megerősítse, hogy unokaöccse nem keresztény, hanem valami baj van a fejével és *hydrophobiához*, víziszonyhoz hasonló betegségben szenved, mit Galenus tanítványainak a figyelmébe kellene ajánlani, mert rángatózni kezd, valahányszor oltárt lát. Az igaz, hogy apja gonoszlelkű istentagadó volt — ezzel nem akarta bántani a holtat —, de nagyon kegyetlen dolog lenne, ha a fiúnak kellene bűnhődnie apja vétkeért. Ha már a szülei szerint kívánják megítélni, akkor tudják be inkább a javára anyja tökéletes megbízhatóságát és vallásosságát, ki nagyon buzgó öreg nő és nagy tiszteletnek örvendő Sicca környékén *theurgicus*, varázsló ismeretei miatt, hű barátja a császári kormányynak, fontos közléseivel régebben nagy érdemeket is szerzett és rendíthetetlenül gyűlöli a keresztényeket. E terv szerint akart eljárni Jucundus, mielőtt értesült unokaöccse komoly megbetegedéséről. Erről azonban csak több nap elmúltával hallott. Meglátogatni azonban nem akarta, először azért, hogy fel ne tűnjék a vele való érintkezése, másodszor pedig azért, mert nem sokat törődött azzal a romantikus nemeslelkűséggel, amely kiteszi magát a fertőzés veszélyének egy ostoba udvariassági kötelezettség teljesítése által.

Igy latolgatta Jucundus a jövő lehetőségeit. Ami Aristót illeti, neki nagyon kevés egyéni érdeke fűződött a dologhoz. Huga oly dolgokban gördíthetett volna akadályokat neki, amelyek számára fontosabbak voltak Agellius erkölcsi felszabadításánál és mivel általánosságban követte huga tanácsait és kívánságait, nem vette rosszszíven neki, hogy ebben a dologban élt cselekvési szabadságával. Úgy látszott, hogy Callistára sem volt az esemény különösebb hatással. Elvesztette a jogát ahhoz, hogy nehezteljen a bátyjára és belenyugodott vagy

legalább is átengedte magát a sorsának. Agelliusszal való beszélgetésekor nemesebb érzelmei törtek felszínre, de ez rendkívüli dolog volt nála. Igaz, hogy undorodott a világtól, de mégis csak rabszolgája volt a világnak és Agellius csak még inkább kételkedőbbé tette, hogy van-e ennél bármi jobb szolgálat. Így mondta legalábbis magának. Dőreség, mondta, valami másban keresni a jót, az élet rövid, ki kell tehát élvezni, mint bátyja is mondja.

De mi történt közben Agelliusszal? Eltelik még egy kis idő, míg oly állapotba jut, hogy elmélkedhetik a dolgok felől. Hű rabszolgája félig bevitte, félig bevonszolta lakásába és lefektette ágyába. Elégé értett a vidék megszokott betegségeihez és bár Agellius betegsége több volt a szokásos láznál, eret vágott rajta, füveket főzött neki és azután rábízta a természet lassú, de biztos gyógyító erejére. Tagadhatatlanul komoly veszélyben volt az élete, de ifjúsága már önmagában is reményt nyújtott a gyógyulásra s ezért ápolója a legkevésbé sem aggodott felépülését illetőleg. Agellius pár napig semmit sem tudott a dolgokról, csak nyugtalan volt és gyötörődött, álmatlan éjszakák és nehéz szörnyű álmok kínozták. Végre egy reggel, midőn lecsukott szemekkel a hátán feküdt, eszébe jutott, hogy megkérdezze, mikor lesz ismét vasárnap. Szokása volt, hogy a hét első napján néhány külön imát és zsoltárt mondjon el és egyesüljön lélekben tengerentúli hittestjeivel. Most igyekezett visszaemlékezni az utolsó vasárnapra, de mennél többet gondolkozott rajta, annál kevésbé tudott visszaemlékezni reá és így arra kezdett gondolni, hogy már hónapok teltek el vasárnap nélkül. Abban bizonyos volt, hogy kiszámítani nem tudja, mert már nagyon régen nem jelezte a napokat rovásokkal, és hacsak rabszolgája, Aspar nem tudja, akkor senki sincs, ki megmondja neki. Végül is úgy megzavarodott, mintha valami rémes álom gyötörte volna. Fejfájást érzett és nem bírt a dolgon tovább gondolkozni.

Ezután néhány napon át jobban és üdítőbben aludt s egyre jobban össze tudta szedni a gondolatait, amikor felébredt és képes volt felvetni a kérdést magában, hogy miért fekszik és mi történt vele? Fokozatosan visszatért az emlékezete, mint a nap a hajnal hasadásakor. Legutóbbi városi látogatásának oka és körülményei fokozatosan az eszébe jutottak, először álomszerűen, utóbb világosabban. Emlékezett a *forumra* és azután az ediktumra. Ekkor ünneplés, ellenállhatatlan megindultság vett rajta erőt s egy ideig nem merte tovább folytatni gondolatait. Amint magához tért és igyekezett a nap eseményeit ismét visszaidézni emlékezetébe, képtelen volt rá. Minden homályba borult előtte, csak az rémlett neki, hogy szomjas volt és valaki inni adott neki és hogy utána a szoltárossal mondta: *Transivimus per ignem et aquam*.

Felnyitotta szemét és körülnézett. Otthon volt. Az ágy fejénél állott valaki, de nem tudta, hogy ki és nem volt rá ereje, hogy felemelkedjék és megnézze. Türelmesen várt, gyenge is volt rá, hogy gondot okozzon magának miatta. Egy kis idő múlva megszólította egy hang: — Jobban vagy, fiam.

— Ki vagy? — kérdezte szakadozottan Agellius. A megszólított személy a füléhez hajolt és különböző szent neveket suttogott neki.

Agellius fel akart ugrani, de nem volt elég ereje hozzá és izgatottan hanyatlott vissza fekhelyére.

— Ne kívánj még most többet tudni, — mondta az idegen, — de dicsérd az Istent, mint én dicsérem. Jelenlegi állapotodban elég ennyit tudnod. Ez az engedelmességi cselekedeted e napra.

Mély, tiszta, békés, parancsoló hang volt. Mostani állapotában nem került Agelliusnak nagy megerőltetésébe, hogy kíváncsiságát legyőzze. A beszéd-mód megnyugtatta őt. A titok foglalkoztatta elméjét és valami jóleső és vonzó volt benne. Nem volt azonban titok a legfontosabb, nem tévedhetett benne, hogy keresztény nap kezébe került.

Az idegen egy ideig imakönyvébe merült és azután ismét betegápoló feladatait teljesítette. Borecettel hintette meg Agellius arcát és a szobát, és friss gyümölcscsel üdítette fel őt. Elűzte a zavaró legyeket és igyekezett őt mindig úgy elhelyezni, hogy mentől kevesebbet szenvedjen a hosszú fekvéstől. Reggel és este szellőztetett, hogy a tikkasztó hőség ellen védje a szobát. E különböző foglalkozások közben időnként bizonyos távolságba került a betegtől s így Agelliusnak alkama nyílt, hogy megfigyelje őt. Az idegen közepes nagyságú, egyenes tartású, jötemetű ember volt. A földművesek és rabszolgák fekete tunicáját viselte. Arca inkább kerek, mint hosszú, a haja fekete, de már őszbe hajló, feje tetején kopasz volt, mintha csak papi tonsurát viselt volna. Rövid szakáll göndörödött az állán, arcszíne világos volt, világoskék, vagy inkább szürkés-kék szemei áttetszők voltak s úgy ragyogtak, mint valami drágakő.

Attól kezdve, hogy az első szavakat váltották, naponta csak pár rövid imát mondott a pap Ageliusszal, — a Miatyánkot és szoltárrészeket. Később, amikor Agellius elég jól volt már hozzá, hogy beszélgessenek, bámulatba ejtették őt a pap rendkívüli tulajdonai. Magába mélyedt, vidám, barátságos, kiméletes, szerény és mesterkéletlen volt. Ez lehetővé tette neki, hogy komoly és nagyon kemény dolgokat megmondjon a nélkül, hogy megriassza, megsértse, vagy elidegenítse hallgatóját. Nagyon keveset beszélt önmagáról, de azért a társalgás közben időnkint elárult egyet-mást élete történetéből. Megmondta, hogy Caeciliusnak hívják. Aspar, ha a szobába lépett, leborult, hogy megcsókolja saruit, de ő mindenkor elhárította ezt.

Caecilius nem szólt sokat önmagáról, Agellius ellenben annál többet. Igen megkönnyítette, hogy elmondhatta történetét és feltárhatta érzelmeit. Ágyán fekvé, félig önmagával, félig az idegennel beszélgetett. Néha várt a válaszra, néha láthatólag nem is várt rá. Egyszer hosszú hallgatás után hirtelen azt kérdezte, lehet-e kétszer keresztelkedni, és amikor a pap határozottan tagadólag válaszolt, azt felelte Agellius, úgy gondolja, hogy akkor jobb csak a halál órájában megkeresztelkedni. Ez a kérdés, mondta, már régóta gyötri, de eddig nem volt senki, akivel beszélhetett volna róla.

Caecilius így válaszolt: — De hogyan remélheted, hogy az utolsó pillanatokban abban a helyzetben leszel, hogy felvehesd a szentséget? Kiszolgáltatója könnyen meg is kényszerít a vízzel és akkor mi lenne veled, fiam? És ezenfelül hogyan tudhatod, hogy kívánni fogod akkor? Csak tőled függ, mit akarsz? *«Carpe diem»* — ragadd meg az alkalmat. Addig fogadd el az Isten ajándékát, ameddig lehet.

— Igen, de oly végtelenül nagy ez a jótétemény — válaszolta Agellius —, hogy az ember azt kívánná, ha lehetséges, úgy lépjen át a láthatatlan világba, hogy semmit el ne veszítsen a teljéből. De ez lehetetlen, ha hosszú idő telik el a keresztelés és a halál között.

— Olyan vagy, mint azok — válaszolta Caecilius —, akik életükben szeretnék Teremtőjüket megfosztani jogaitól, ha biztosítani tudnák magukat, mint mondják, hogy haláluk pillanatában az ördögöt is megcsalhatják.

Agellius tovább hallgatott, mire Caecilius hozzáfűzte: — Szeretnéd élvezni ezt a világot és örökölni a másikat. Így van?

— Meg vagyok zavarodva, kimerült a fejem, atyám, nem tudom, hogy fejezzem ki magam. — De mindjárt utána mondta: — A keresztelés után vétkezni, az valami rettenetes dolog, mert nincs egy ilyen második alkalom bűneink lemosására, de a kereszttség elhalasztása ugyancsak nagy bűn.

A pap így szólt: — A kereszttségben atyádd lesz az Isten. A te tulajdon Istened, imádásod s szerelmed tárgya. — Lemondhatsz-e erről a nagy ajándékról egész életeden át? Isten nélkül akarnál élni a világban?

Könnyek tolultak Agellius szemébe és a torka szorulni kezdett. Majd határozottan és őszintén mondta: —Nem.

Kis szünet után így szólt a pap: — Úgy látom, hogy te csak a bíróság ítéletétől, a tüztől és a börtöntől félsz, nem pedig attól, hogy elbukhatsz és elkárhozhatsz.

— Tudom, kedves atyám — válaszolta a beteg ifjú —, hogy nem tudok számot adni meggyászról s nem biztathatom magamat semmi jóval, mégis sohasem féltem a pokoltól — bár kellett volna, tudom, kellett volna, de nem féltem. Megérdemlem a legrosszabbat, de valahogyan mindig azt gondoltam, az Isten vezetni fog engem. Mindig megtette.

— Ez éppúgy igaz, — mondta Caecilius, — mint az, hogy félsz. A földi tüztől való félelemből szeretnéd a keresztelest elhalasztani.

— Nem azt mondom, hogy azt szeretném, — válaszolta Agellius —, hanem azt, ha felvilágosítanál erről a dologról.

— Mit szeretnél jobban, Agellius, itt Isten nélkül élni, vagy odaát a tűzben szenvedni?

Agellius mosolygott, azután halkán mondta: — Őt választom az osztályrészemül itt és ott is. Ő a tűzhalálban is velem lenne.

Agellius pár órán át nyugodtan feküdt, aludni látszott. Azután váratlanul megszólalt: — Csak hatéves voltam, amikor megkeresztelték. Örülök, hogy kérdéseimet nem tartod önfejűségnek, vagy hibának a részemről. Nem tudom megmondani — folytatta azonnal tovább —, hogy mi késztetett rá. Akkor nagy volt a buzgóságom, de azóta nem éreztem hozzá hasonló. Mit mond az Üdvözítőnk? Nem emlékszem jól: *«Novissima peiora prioribus»*, — az utóbbi rosszabb az előbbinél».

Másnap folytatta gondolatmenetét, vagy inkább a társalgását róla, mert láthatólag folyton foglalkoztatta ez a gondolat. — Az én tavaszom elmúlt — mondta — és nyaram nincs. Sőt nekem még tavaszom sem volt, mert csak egy napom volt, az pedig nem évszak. Jött és ment. És most hol vagyok én? Vajjon visszatérhet-e valaha tavaszom? Szeretném újra kezdeni, nagyobb komolysággal.

— Adj hálát az Istennek, fiam, a nagy kegyelemért — mondta Caecilius —, hogy bárha el is lanyhultál, de nem szakadtál el mégsem soha az Egyház egységétől. Nem tagadtad meg Istenedet.

Agellius keservesen sóhajtott. — Ő, atyám — mondta, — *«erravi sicut ovis, quae periit»* —, bolyongtam, mint az elveszett bárány». Nagyon közel álltam ahhoz, hogy megtagadjam Őt, legalább is külső csellekedettel. Nem ismer sz engem, nem tudod, mi történt velem legutóbb. És nem merek rá visszagondolni, mert oly gyarló a szívem. Atyám, miként bánhatom meg a multat, ha visszagondolni sem merek rá? Csak rágondolni is újabb véték lenne.

— *«Puer meus, noli timere»* — ne félj, fiam — válaszolta a pap —, *si transieris per ignem, odor eius non erit in te* — ha átmegy a tűzön, nem marad meg rajtad.» A bánatban ártalom nélkül segít át az Isten kegyelme oly gondolatokon és szavakon, melyek nélküle árthatnának.

— Ő, a bánat — mondta Agellius —, igen, emlékszem, hallottam róla a kereszteleési oktatásban. Mi az atyám? Annyit tudok, hogy új kegyelem, támasz a keresztség után. Részesülhetek benne?

— Nem vagy még elég erős, hogy ezekről a dolgokról gondolkozzál — válaszolta Caecilius. — Ha Isten akarja s ismét egészséges leszel, akkor majd átgondolhatod egész életedet és rendezheted az Isten előtt, és az Isten eltörli minden vétkeket általam. Magasztald érte, hogy fenntartotta számodra e kegyelmet.

Ez sok volt a betegnek gyenge állapotában. Csak örömkönnyeket hullatott.

Másnap felült ágyában. Ránézett a kezére, hámlott a bőre, megérintette ajkait, ugyanazt tapasztalta és a haja is feltűnően hullani kezdett. Mosolygott, és így szólt: — *Renovabitur, ut aquila, iuventus mea* — megújul ifjúságom, mint a sas.

Caecilius, mint az előbb, úgy most is megszentelt szavakkal válaszolt Agelliusnak: — *Qui sperant in Domino mutabunt fortitudinem, assumunt pennas, sicut aquilae*, — akik az Úrban bíznak, új erőre kapnak, szárnya ra kelnek, mint a sasok. *Sursum corda* — fel a szívekkel! Fel kell emelkedned, Agellius.

— *Sursum corda!* — válaszolta Agellius. — Ismerem e szavakat. Régen ismerősek, hol is hallottam? Nem jut eszembe, de a legrégibb emlékeimhez tartoznak. Ó, atyám, a földön van az én szívem, nem az égben. Mindent el kell mondanom neked. Szólnom kell valakiről, ki rabságba ejtette szívemet, ki megosztotta szívemet az Igazi Szerelmemmel. De, mint mondtam, nem merek beszélni róla, nem merek beszélni, hogy ismét tévútra ne kerüljek. Szégyenlem megmondani, hogy ő pogány. De mentse meg az Isten a lelkét! *Investigabiles viae eius* — kifürkészhetetlenek az Ő utai.»

Egy időre elhallgatott, aztán folytatta: — Atyám, az Istennek akarom szentelni magamat, őszintén, határozottan, a kegyelmével. Az övé akarok lenni s Neki az enyémnek kell lennie. Senkinek nem szabad kettőnk közé állnia. De, ó, ez a gyarló szív!

— Hagyd az elhatározásodat akkorra, mikor megerősödöl — mondta a pap. — Könnyen fogadunk ilyet, amikor betegek vagyunk. Meg kell előbb fontolnod a terheit.

Agellius mosolygott. — Ismerem, atyám, a szent szavakat: Ha valaki hozzám jön és nem gyűlöli atyját és anyját, feleségét és gyermekeit, fivéreit és nővéreit, sőt még önnön lelkét is, nem lehet az én tanítványom.

Egy más alkalommal így szólt Agellius: — A vértanuk! Igen, az öreg püspöknek volt egy szavajárása a vértanukról. Beszélt a második keresztségről és vérkeresztségnak nevezte és ezt mondta: «Legyen a lelked a vértanukkal». Atyám, úgy-e, ez a második is lemos mindent, mint az első?

Most meg Caecilius mosolygott Szemei fénylettek, mint a szent város zafirjai és úgy állott ott, mint az, aki

... ha felharsan a szózat.

A szörnyű pillanatra, mikor az ég

Eldönti, hogy jó vagy rossz lesz-e a vég,

Boldog leszen akkor, mint a szerető

S fényben megdicsőülten siet elő.

De hamarosan erőt vett magán és ennyit mondott: — *Quo ego vado, non potes me modo sequi; sequeris autem postea* — Ahová én megyek, oda te most nem jöhetsz utánam, de majd követni fogsz később.

XIV. FEJEZET.

Egyre gyakoribbá és jelentősebbé váltak ezek a beszélgetések. Közben körülbelül egy hét telt el, s Agellius rabszolgájára támaszkodva, már járni is tudott és elhagyhatta kunyhóját. Egy este a pap és a rabszolga közrefogta őt és úgy ültette le, hogy élvezhesse a lenyugvó napot eltakaró hegyek árnyékába borult felséges tájat. A levegő ezernyi illattal volt tele. A nyugati égbolt ragyogó színei éles ellentétben álltak a gazdag táj homályos, különböző árnyalatú színeivel. A búza és árpa aratása már megvolt, de a bab még nem érett be s még ott

állt a földeken. Az olaj- és gesztenyefák roskadoztak a gyümölcstől, a korai füge kielégítette a piacot étellel és a sok szülő türelmesen várt a következő hónap nap sugaraira, hogy ígérkező termését megérlelje. A gyönyörű látvány szinte önkéntelenül elgondolkoztatta az embert élete táplálójáról és forrásáról. Az est kimondhatatlan csendje mint valami lepel lebegett a táj fölött. Szinte sok is volt ez a gyönyörűség egy olyan embernek, aki a betegszoba egyhangúságához volt szokva és még gyengélkedett. Csendben ült és könnyezett. Mintha a halálból tért volna vissza az életbe és érezte, hogy egészen újra éled.

Ezután estéről estére kiült és érezte, hogy fokozatosan és biztosan közeledik teljes gyógyulásához. Egy este, miután végigjáratta szemeit és gondolatait egy ideig a tájon, így szólt: — *Mansueti hereditabunt terram*, — a szelídek lesznek birtokosai a földnek. Csak azok tudnak e földnek igazán örülni, akik hisznek Teremtőjében. Mintha a levegő minden fuvalma azt suttogná, hogy mily jó Ő hozzám!

Caecilius így válaszolt: — Mindez csak halvány árnyéka a mi otthonunk gyönyörűségének. Ott sem ragadozó vad, sem mérges kígyó, sem bűn nincs többé. Gyermekeim, én ezt még jobban érzem, mint te. Akik a város forgatagában nőnek fel, csak az ember művét látják, az pedig gonosz. Mily kárpótlás Karthagóból való menekülésemért, hogy ide jutottam az Isten műhelyébe!

— A pogányok úgy imádják mindezt, mintha maga az Isten volna — mondta Agellius. — Mily megfoghatatlan, hogy megfélemezhetik valaki a Teremtőtől a művei között!

Caecilius hallgatott egy pillanatig, majd felsóhajtott és így szólt: — Te mindig keresztény voltál, Agellius.

— És te nem atyám? — kérdezte ő. — Igen, te bizonyára kiérdemelted azt a kegyelmet, amit én ingyen kaptam.

— Agellius — mondta a pap —, ingyen kapja azt mindenki és csak azzal érdemeljük meg, hogy készségesen fogadjuk. Úgy hiszem, te is megérdemelted, erre mutat a különbség közted és őcséd között.

— Mit tudsz rólunk? — kérdezte Agellius élénken.

— Nem sokat — felelte Caecilius —, de valamit mégis. Három vagy négy évvel ezelőtt a keresztény buzgóság felélesztésére törekedtek ezen a vidéken, a proconsulátus egyházaiban és be akarták tölteni az üres püspöki székeket. Semmi sem lett idáig belőle, de egyes lépéseket tettek az érdekében. Az egyik az volt, hogy megmentsek a még itt élő keresztényeket. Engem küldtek ide e célból és ez utam alkalmával hallottam rólad és őcsédről. Most, amikor az üldözés az életemet fenyegette és menekülnöm kellett, a te házadra gondoltam. Titokban kellett mindent tennem, mert nem tudtuk a barátot az ellenségtől megkülönböztetni.

— Más célok irányítottak ide hozzám, atyám — mondta Agellius —, de nem találhattál volna biztosabb menedéket. Itt semmi sincs, ami zavarjon, semmi, ami gyanút keltsen. Most az aratás idején tódulnak ide a hegyekből a különböző emberek, nem tűnsz fel közöttük, és az őcsém is távol van, gabonát szállít Karthagóba. Üldözés üzött ide, de nem kellett tétlennek lenned, atyám, itt sem, hazavezettél egy tévelygőt. — Majd rövid hallgatás után így folytatta: — Elég jól érzem már magam, hogy meggyőnjak nálad. Megtehetem ma este?

— Nagyon helyes, — válaszolta Caecilius —, nem tudom megmondani, meddig maradok még itt. Hűséges hírvivőmet várom tudósításokkal. Most három napja volt itt. De nem válnak el hosszú időre. Mit csinálnál te itt tovább? Hozzám kell jönnöd. Előkészítelek és azután visszaküldlek Siccába, hogy egybegyűjtsd és megújítsd ezt az elszéledt nyájat.

Agellius elfordult, majd fejét a pap vállára támasztotta és nevetett. — Nevetek — mondta —, de nem azért mintha megkönnyebbült volna a szívem,

hanem a nagy meglepetéstől és örömtől, hogy te így gondolkozol rólam. Álmodtam egyszer róla, de lehetetlen! Tán csak nem gondolod, hogy én, én gyarló ember, a saját lelkem megmentésén kívül valami többre is alkalmas lennék?

— Mások lelkének a megmentésével fogod megmenteni a saját lelkedet — mondta Caecilius. — Többet is mondhatnék neked, gyermekem, ha gondolnám, hogy javadra van.

— Atyám, az én szívem oly gyarló, oly puha — kiáltotta Agellius —, mit kezdjek magammal? Nem olyan anyagból vagyok, amilyenből a hősök lesznek.

— *Virtus in infirmitate perficitur* — az erő az erőtlenségben lesz teljessé, — mondta a pap. — Gondolod, hogy magadból kell neked valamit csinálnod, vagy egyszerűen más eszközének lenned? Neked és nekem egy a rendeltetésünk, csak hogy te később jössz utánam.

— Ó, atyám, mert buzgalmad gyorsabban emészt el! — mondta Agellius. — Azt hiszem, a hívívómet látom — mondta Caecilius —, ott valaki loppal jön a kertben, legalább is nem a járt úton.

Csakugyan látogató jött, amint Caecilius mondta, de nem a hírnöke, hanem Juba közeledett. Nagy kíváncsisággal nézte Caeciliust, szinte falta a szemével. Caecilius is erősen figyelte őt és azután így szólt Agelliushoz: — Az öcséd!

— Mi hozott ide, Juba? — kérdezte Agellius.

— Távoli megbízatásban jártam — mondta Juba —, és hallottam, hogy beteg vagy. Ez az ápolód? — És majdnem szűrő pillantással fűzte hozzá: — Ez keresztény pap!

— Nincsenek Agelliusnak más ismerősei, csak keresztények? — kérdezte Caecilius.

— Ismerősei! Ó, bizonyára vannak! — válaszolta Juba. — Kellemes, ártatlan és másfajta édes ismerőse is van. Magammal kezdek. És te, szerelmes ifjú — folytatta —, nem sikerült hát az ajánlkozásod? Pedig megtetted, amit tehettél.

— Juba — jegyezte meg fivére —, ha van itt valami tennivalód, mondd meg és intézd el. Nem vagyok elég erős ahhoz, hogy pörlekedni kezdjek veled.

— Tennivalóm? — kérdezte Juba. — Elég tennivalót találhatnak itt, ha úgy tetszik. Ez keresztény pap. Biztos vagyok benne.

Caecilius oly nyugalommal és jóakarattal nézett rá, hogy Juba végül is ingerülten elfordult tőle. — Ha pap vagyok, — mondta Caecilius —, azért vagyok itt, hogy igényt tartsak rád, mint egyik gyermekemre.

Juba összehezett, de fitymálódva így szólt: — Rosszul ismersz, atya. A tieidnek beszélj. Én szabad ember vagyok.

— Fiam — válaszolta Caecilius —, te résztvettél az oktatásban, kötelesség tehát, hogy előre haladj, ne pedig hátra!

— Mit tudsz te rólam? — kérdezte Juba. — Ez fecsegett neked.

— Arkifejézésed, modorod, hangod elegendő mondanak. Nincs szükségem mások felvilágosítására. Évekkel ezelőtt hallottam rólad, most látlak.

— Mit látsz rajtam? — kérdezte Juba.

— A gögöt, mely lábbal tipor hitre és meggyőződésre — mondta Caecilius.

Juba inkább felnyerített, mint felnevetett — vadul és fitymálóan. — Amit ti, rabszolgák gögnek neveztek — mondta, — azt én méltóságnak nevezem.

— Épúgy hiszel az Istenben, mennynek és földnek Teremtőjében, mint én — mondta a pap —, de szándékosan elleneszegeülsz.

Juba mosolygott. — Olyan szabad vagyok — mondta —, a magam helyén, mint Ó a Magaén.

— Azt akarod mondani — válaszolta Caecilius —, hogy szabad rosszat tenned és szabad bűnhődnöd érte.

— Nevezheted rossznak és nevezheted bűnhődésnek — felelte Juba —, de a magam részéről én nem nevezem rossznak, amit Ő rossznak nevez, és ha meggyőződésed érte, az az oka, hogy erősebb.

A pap egy ideig hallgatott. Egyikük sem volt izgatott. Különös látvány volt szenvedélytelen ellenszegülésük, olyan volt, mint Szent Mihályé és ellenfeléé.

— Van benned valami — mondta Caecilius —, ami ugyanazt mondja, amit én mondok. Ez a belső hang az Isten mellett szól és kárhozza téged.

— Ő szólaltatja meg — mondta Juba —, és lesz rá gondom, hogy kiírtsam.

— Akkor is mellette fog szólni az igazság épűgy, mint a hatalom, — mondta a pap.

— Sohasem fogok csúszni-mászni és meghunyászkodni —, mondta Juba. — A lelkem ura és gazdája én akarok lenni. A természet minden adománya az enyém. Nem osztom meg mással.

Caecilius ismét hallgatott, majd végre így szólt: — Fiam, a lelkem azt súgja, vagy inkább az Alkotóm, aki engem is, téged is teremtet, azt mondja, hogy valami súlyos ítélet fenyeget téged. Tarts bűnbánatot, amíg lehet.

— Eredj az asszonyokhoz és a gyerekekhez jóvendőseiddel — mondta Juba. — El vagyok készülve mindenre. Nem hagyom magam tönkretenni.

Agellius nem volt elég erős hozzá, hogy résztvegyen a vitában. — Atyám, így szólt, ez az ő modora, de ne higgy neki. Jobban gondolkozik ennél. Menj, Juba, nincs szükség itt rád.

— Agellius — mondta a pap —, az ilyen beszéd nem szokatlan nekem. Nem vagyok fiatal, sokat láttam a világban, a hivatásom és helyzetem időnkint kihívja mások káromlásait. Ismertem egy embert, ki gonosz gondolatait és szavait tette váltotta. Alkotóját megtagadva esküvel adta magát az ördög szolgálatára. Elárulta hittestvéreit és a halálukat okozta. Múltak az évek s ő megöregedett. Betegség érte utól, ekkor láttam először. Egy képet mutattam neki, a Jó Pásztornak a képét. Hangsúlyozva elmondtam neki a szegény juh hiábavaló törekvését, hogy elszakadjon a nyájától, esztelen irtózatát az otthonától és kétségbeesett elhatározását, hogy erőszakkal is utat tör a tövises bozótban. A tuskés aloe szúrta, tépte és végül mozdulatlanul és véresen zárta merev karjaiba. Ekkor a pásztor, bár véresekké lettek tőle kezei, kiszabadította és hazavitte. Az Istennek megvan a maga ideje. Szándékait megmutatja a kép. «Ezzel viszonzozza a gyűlöletedet, — mondtam neki, — minden áron azt akarja, hogy az övé légy, bármibe kerül.» Ami ezután következett, nem kell mind elmondanom, csak pár szóval a végét említem. Az áruló visszatért és bűnbánó életet élt a templom ajtajánál. Elnyerte az Egyház békéjét közvetlenül az üldözés kitörése előtt és vértanuhalállal halt meg.

Juba figyelt, mintha akarata ellenére kényszerült volna rá. Amint a pap elhallgatott, felugrott és hevesen kezdett beszélni, másképp, mint rendszeren. A fülét erősen befogta kezével és így szólt: — Állj! Ne tovább! Nem akarom elárulni őket, nem, fölösleges, hogy eláruljam őket — és nevetett hozzá, — a fekete láp elvégzi a magaét. Nézd! — kiáltotta és megragadva a pap karját, az erdőnek a szél irányában fekvő része felé mutatott. — Azok közé tartozol, te pap, akik előre meg tudják mondani a mások sorsát, de vakok a sajátukéval szemben. Olvasd le ott a jóvendő sorsodat, nem nehéz feladat.

Ujjával odamutatott, hol a sűrű lombok között víz, illetőleg mocsár csillogott elő. A kavicsos talajból köröskörül előtörő és az éjtszakai párából lecsapódó vizek egy mélyedésbe gyűltek egybe, mely telve volt az előző évek rothadó növényzetével. Innét lassan egy patakba szűrődött le a víz, mely már egészségesebb volt, mint a nagy mélyedése, melynek partját vastag, széles iszapréteg fedte, mintegy átmenetként az egykori gazdag növényvilág és a benne

kifejlődött rovarvilág rengetege között. Valami felhő vagy köd lebegett e pillanatban magasan fölötte. Éles metsző zaj, zúgás és zizegés hallatszott a felhőből. Hogy mit jelentettek ezek az előjelek, világos volt. — Ez itt — mondta Juba, — többet fog tenni, ellenetek, mint a császári ediktum, az árulók, vagy a proconsuli apparitorok és ez nem az én művem.

Ezután lesietett a halmon és eltűnt. Agellius és vendége rémülten néztek egymásra. — Jönnek a sáskák — suttogtak egymásnak és visszamentek a kunyhóba.

XV. FEJEZET.

A sáskajárás az egyik legiszonyosabb csapása volt a római birodalom országainak. Elért az Atlanti-óceántól Ethiopiáig, Arábiától Indiáig, a Nílustól és a Vörös-tengertől Görögországig és Kisázsia északi partjaig. A történelem tud eseteiről, mikor e pusztító rovarok fellegei a Fekete-tengeren át Lengyelországig s a Földközi-tengeren át Lombardiáig jutottak. Eppoly számtalan a fajuk, mint amilyen végtelen területet vándorolnak be. Ivadéik ivadékokat követ bizonyos családi hasonlatossággal, de különböző tulajdonságokkal, melyekről az Öszövetség prófétáinál olvassunk, kiknek alapján Bochart szerint mintegy tíz fajukat lehet megkülönböztetni. Már korán, március havában megjelennek és megkezdik munkájukat, de vannak rá példák, hogy csak júniusban jelennek meg, mint most, a mi esetünkben is. Egy-egy raj minden képzeletet felülmúlva, tízezrekből és tízezrekből áll, úgyhogy csakis az eső cseppjeihez, vagy a tenger homokjához hasonlíthatók. Innét ered, hogy Keleten, amint az a szent könyvekből is kiviláglik, majdnem közmondásszerűen a sáskákhoz hasonlítják a betörő hatalmas ellenséges csapatot. Oly sűrű tömegben repülnek, ha szárnyra kelnek, hogy tulzás nélkül mondható róluk, hogy eltakarják a napot s oly sűrűn telepsznek le a földre, hogy egészen úgy fedik be, mint valami takaró.

Ez utóbbi tulajdonságukról említést tesz a Szentírás is az egyiptomi csapások elbeszélésénél és szól pusztításuk mérvéről is. A káros legyek és a szakadó jégverés megelőzte őket ugyan az egyiptomi csapások sorában, de azután ők jöttek, hogy a pusztítás művét még teljesebbé tegyék. Mert nemcsak a termés és a gyümölcs, de még maga a fák lombozata, sőt az apró ágak és a fa kérge is áldozatul esik mérhetetlen és csodálatos falánkságuknak. Tudunk róla, hogy összerágtak ajtófélfákat is. És pusztításukat nem olyan hanyagul hajtják végre, hogy más csapás is követhetné még őket, amint ők követtek másokat, hanem igyekeznek mindent tönkretenni, még azt is, amit hátrahagynak. A hársfákhoz hasonlóan bepiszkolnak mindent, amihez csak hozzáérnek, valami utálatos nyálkával, amely mar, mint a méreg, vagy mint némelyek mondják, kiszárit és megéget mindent. És végül, mintha mindez még kevés volna, mikor már nem tehetnek egyebet, elpusztulnak, de mintha csak az emberek elleni gonoszságból pusztulnának el, mert szervezetük mérges elemei feloldódnak, mindenfelé szétterjednek és pestist idéznek elő. Haláluk így még nagyobb pusztításra vezet, mint életük.

Ilyenek a sáskák. Érthető, hogy az ő létezésükkel akarták a régi eretnek a legfőbb bizonyítékát adni annak, hogy van gonosz teremő is, és egy arab fró az általános iszonyodást fejezi ki, amikor azt mondja róluk, hogy a fejük olyan, mint a lóé, a szemük, mint az elefánté, a nyakuk, mint a bikáé, szarvuk, mint az ököré, mellük, mint az oroszláné, gyomruk, mint a skorpióé, szárnyuk, mint a sasé, lábszáruk, mint a tevéé, lábuk, mint a struccé és a farkuk, mint a kígyóé.

És most rázúdulnak ennek a szépséges vidéknek jelentékeny részére, melyről oly csodálattal szoltunk. A raj, amelyre Juba mutatott, nőtt és nőtt, míg csak több mint kétszáz négyzetméternyi szilárd tömeggé nem vált. De ez csak előőrse volt a többi egymás után következő hasonló rajnak, melyek a forró iszaphóból és homokból kikelve felhőként felszálltak, sötét mennyeztető alakultak és azután rázúdultak a termékeny síkságra. Végül az egész roppant, véghetetlen tömeg megindult, megkezdte vágatását s homályba borította a nap arcát. Mintha az isteni hatalom eszközei lettek volna és saját akaratak nem is volna, úgy űzte, hajtotta őket a szél és kergette egyenesen Sicca irányába. Raj, raj után nyomult, egyideig a levegőben lebegve, azután egymás után leereszkedve. Minden következő raj az előzőn túlrepült s úgy szállott le melléje a földre. Mintegy tizenkét mérföldnyi hosszúságú volt a sereg az elejétől a végéig, zúgása és zizenése mintegy hat mérföldnyire hallatszott minden irányban. A ragyogó nap sugarai, bár tömegükkel eltakarták, megvilágította testüket és visszaverődtek rezgő szárnyaikról, és amikor sűrűn leereszkedtek a földre, úgy tűnt, mintha végtelen mennyiségű sárgás színű hópehely hullanék. Leszállásuk abban is hasonlított a hó hullásához, hogy élő szőnyeg, vagy inkább halotti lepel gyanánt lepték el a mezőket, a termést, a kerteket, a csalikokat, berkeket, gyümölcsösöket, a szőlőket, az olajfákat, a narancsosokat, a pálmaültetvényeket és sötét erdőket. Nem kíméltek semmit, amit elérhettek, és ahol nem találtak pusztítani valót, ott halomban tétlenül heverték, vagy feltartóztathatatlanul másztak előre, ahogy tudtak, a jobb zsákmány reményében. Százereket veszithettek volna kétszer-háromszor is harcosaikból és meg sem látszott volna. Tömegeik megtöltötték a szakadékokat és a völgyek utait, akadályozták a lovaszt az útjában s a lovak ezrével tiporták el őket. Hasztalan volt minden pusztításuk és irtásuk az országutak mentén, hasztalan veszték a folyókba, tavakba és csatornáikba. Hasztalanul ástak a szegény földművesek sietve gödröket és árkokat, mikor ellenségük közeledett, hasztalanul töltötték meg ezeket vízzel a kutakból, hasztalanul raktak tüzet bennük. Zúgva és sűrűn hullottak ezekbe a sáskák, tékozlón bántak az életükkel, elfojtották a tüzet, betömtek a vizes gödröket, és a végtelen ellenséges hadsereg tovább nyomult.

Egyenes irányban vonultak, katonás rendben, semmi sem tartóztatta fel semmi sem térítette ki őket útjukból. Széles barázdát vontak, undorító fekete réteggel becsikozták keresztül-kasul az egész vidéket. A próféta nyelven szólva : parádicsom volt előttük s pusztaság utánuk. Semmi sem félemlítette meg őket, áthatoltak a sáncokon és sövényeken, benyomultak a zárt kertekbe és a lakott házakba. Egyhelyütt kiváló kísérleti szőlőskertet telepítettek a lakosok a védett berekbe. Az afrikai heves szeleknek ugyanis nem áll könnyen ellent a gyenge rács és a vékony karó, itt azonban lehetségessé vált sudár campaniai nyárfák telepítése, s ezekre a szőlővenyige oly nagy magasságban felkúszott, hogy a szegény szüretelők sokszor máglyát és sirt is előre kialakítottak bérükül. A sáskák itt is elvégezték, amit a szelek és villámok nem tudtak megtenni, és a szőlő egész termése elveszett levelestül együtt, csak a vékony venyigék maradtak meg, kopaszon. Volt mellette egy másik kert, nem ilyen rendkívül ugyan, de a szokottnál mégis nagyobb gonddal ápolt ; minden tökélet körülárlottak benne, a szükséges távolságban egyenes karókat tűztek melléjük, hogy felkússzanak reá ; egy órán belül a vinceller minden fáradsága és munkája kárba veszett, büszkesége megaláztatott. Arrébb szemet gyönyörködtető majorság volt, sajátos, másfajta tökével, a bérlo háza mellett. A szőlő egy tökéből eredt s befonta és befedte ágaival a négy falat. Minden ágán sűrűn lógtak a hosszú fűrtök, melyek a következő hónapra megérnének, de minden szemén és levélén sáska ül. Az aratók azt hiszik, hogy a szalmával gondosan behintett száraz pincékben és vermekben teljes biztonságba helyezték messzi földön híres afrikai búzájukat.

Ennek egy szeméből vagy tövéből tíz, húsz, ötven, nyolcvan, sőt három-négy-száz szál is kihajt, a száraz néha két kalászt is hoznak s ezek kisebb kalászkokra oszlanak. Búzájukat a római lakosságnak szánták, de a sáskák elintézték. A szegény földművelőknek a vidéken mindenfelé szétszórt kis földdarabjain, az életüket fenntartó répa, hagyma, árpa és görögdinnye éppúgy áldozatul estek a falánk hódítóknak, mint a legfinomabb szőlőtövek és olajfák. A polgári *decurio* és a római hivatalnok villáját sem tisztelték jobban. Pusztasággá vált a villák szépen gondozott konyhakertje cseresznyéjével, szilvájával, ősz- és sárgabarackjával együtt. Amíg a rabszolgák az előudvar konyhájában egyszerű vacsorájuknál körben ütek, megtelt egyszerre a tér a tolatkodó ellenséggel s híre jött, hogy betört a raktárba az almára és körtére, rabolja és pusztítja egyidejűleg a birsalma és gránátalma készleteket is, és dözsöl a drága cyprusi és mendesi olajokkal telt korsókban a kamrában.

Megrohanják Sicca falait is. Eleinte ugyan visszahullanak az árokba, de egy pillanatig sem haboznak és késlekednek, ismét felkerekednek, felmásznak fára és vakolatra, átmásznak kerítésen, behatolnak ablakokon, megtöltik a lakásokat, a legfelsőbb és legfényűzőbb szobákat is, nem egyesével és kettesével mint a kőor rablók vagy győzelem után a zendülők, hanem harcra készen, csatarendben. Az *impluviumok* — az esővízgyűjtő medencék — és a *xystusok*, — a széles fedett tornácok — körül díszül és élenkítésül elhelyezett ritka növények és virágok, a myrtusok, narancsfák, gránátalmák, a rózsák és szegfűk mind eltűntek. Bemoeszkölták a ragyogó márványfalakat és az aranyozott faburkolatot. Benyomultak a *tricliniumba* lakoma közepette, rámásznak az ételekre és tönkreteszik amit fel nem faltak. Siker és megelégedettség nem lankasztja el őket, tovább mennek. Valami titokzatos ösztön egybetartja őket, mintha királyuk volna. A padozaton csodálatos rendben vonulnak fel, így olyanok mint valami kockás burkolat és oly egyenes vonalban és oly szabályos formákba sorakoznak, hogy szinte művésziesen díszítik a helyet. Tovább mennek a másártérekre, a templomok oltáira, a péküzletekbe, a piaci konyhákra, a cukrászdákba, a gyógyszerészekhez. Semmit sem vetnek meg, ahol enni- és innivaló található, ott vannak. Nem törődnek a halálal, hatalmas az étvágyuk s biztosak a győzelemben.

Amikor továbbvonultak, a siccaiak búsan kívánnak egymásnak szerencsét, és számba veszik a károkat. Mint a környező területek tulajdonosai és terményei vásárlói jajgatnak a pusztítás miatt, nem azért, mert a szép vidék eltorzult, hanem mert a jövedelmük kisebb lesz s az árak felemelkednek. Hogyan élmezzenek most annyi ezrenyi népet, honnét vegyék a gabonát, honnét a dinnyét, a füget, datolyát, uborkát, babot, szőlőt az utcák, a barlangok és a padlás-szobák tömegeinek fenntartására és csillapítására? Hogyan fizessék meg az adókat és szolgáltatásokat, a fejadót, a gabonavámat, a Rómának járó járulékokat? Hogyan gondoskodjanak az áldozatokhoz és a gazdagok asztalaira szükséges marhákról? Sicca jövedelmi forrásai legalább a felére csökkentek. Nem látni többé a rabszolgákat csapatostul a vidékről a városba jönni, amint kosarakat hoznak a vállukon vagy ütlegelve hajtják árúkkal túlterhelt lovaikat, öszvéreiket és ökreiket, vagy amint maguk előtt úzik a veszedelmes szarvasmarhákat és a jámbor juhokat. Komor csend ül a *forumon* és ha valamely látogatója még víg, szomorúság és meggondolatlanság van vidámságában. Elhagyták az istenek a várost, megharagudhattak valamiért rá, hogy a sáskák ebben az évben ilyen későn, aratás és érés idején jöttek. Talán valamelyik templomot szentségtelenítették meg, vagy valamilyen szentségtörő szertartást üztek, vagy valamilyen titkos öszeesküvést szöttek az istenek ellen.

De más, még nagyobb szerencsétlenség következett. A támadók pusztulásukban, mint már említettük, még féelmetesebbek lettek, mint pusztításuk

során. A vidék lakosai igyekeztek, amennyire bírták, tűzzel és vízzel pusztítani őket. Most azonban úgy látszott, mintha a gonosz állatok elhatározták volna, hogy a meggyőtoréket még e fáradozásuk eredményével is teljes mértékben sujtják, mert alig kerültek Siccától húsz mérföldnyire, hirtelen megbetegedtek és elhullottak. Miután életükben minden lehető rosszat megtettek, miután rút gyomrukat minden élő dolog temetőjévé tették, most maguk is elhullottak és az elpusztított vidéket saját sírjukká tették. Elrabolták tőle a gyönyörű élet minden szépségét és tarkaságát s viszonzásul ott hagyták bűzös és vészhozó hulláikat. A katasztrófa hirtelen érte őket. Úgy látszott, hogy a Földközi-tenger felé készülnek, mintha más nagy hódítókhoz hasonlóan, más világreszben is hódítani akarnának. De vagy azért, mert túltömték magukat, vagy azért, mert levegőváltozás következett be, vagy mert elérkezett az idejük, hogy a természetnek tartozásukat megadják, hirtelen elhullottak, dicsőségük semmivé lett, hiúság lett számukra is minden, mint másoknak, és «felszállt bűdösségük, felszállt rothadásuk bűze, mert kevélyen cselekedtek».

Az undorító rajok ott feküdtek holtan a nedvesen gőzölgő bozótban, a zöld mocsarakban, az árnyékos völgyekben, a szántóföldek csatornáiban és barázdaiban, vítezésüknek emlékei: a tönkretett termés és az elégtelenített szőlőskertek között. Maradványaikból mérgező anyagok fejlődtek, ezek összevegyültek a levegővel és megrontották. Megrémülve vették észre a parasztok, hogy a döghalál felütötte a fejét, s az új csapás nem szorítkozott az ellenség által elpusztított területekre, hanem a levegővel minden irányban messzi távolba terjedt. Napi munkájukra nem volt többé szüksége a föld elpusztult gyümölcseinek s ezért most egyetlen céljuk csak az volt, hogy a viszonzásul reájuk hagyott gyilkos örökség ellen védekezzenek. De hasztalan, utolsó vesződésük ez. Gödröket ásnak, máglyákat raknak ellenségeik és önmaguk hullái számára. A támadók és áldozataik ugyanabban a sírban nyugszanak, ugyanazon a máglyán égnek. Megbetegednek munkájuk közben, s a dögvész tovább terjed: új támadás fenyegeti Siccát a városba menekülő földművelők és rahszolgák részéről. Velük jönnek munkaadók és felügyelők, sőt jönnek a bérlők és a tulajdonosok maguk is. A városban keresnek menedéket az éhség és ragály elől. A város lakói épűgy rettegnak, mint ők. Elhatározzák, hogy távortartják őket, bezárják a kapukat, szigorú kordont vonnak. Mindazonáltal egyesek módot találnak rá, hogy bejussanak, miként a víz a hajóba, vagy a láng a becsukott ablakon át. Akárhogy is, a levegőt nem lehet vesztégtér alá helyezni. A döghalál győzedelmeskedik s megjelenik végül is Sicca utcáin és pincéiben.

XVI. FEJEZET.

— Ó, te nyomorult emberi értelem, ó, te vak szív! — kiált fel igazat mondvá a pogány költő, bár oly okokból, amelyek messze esnek az igazságtól. E feljajdulás helyes oka abban van, hogy az emberek nem úgy értelmezik az idők s a világ jeleit, amint Az akarta, ki az égre írta őket, hogy amikor a Mane, Thekel, Phares feltűnik az égboltozaton, nincs meg az emberekben a képesség, hogy leolvassák róla, ha pedig kutatnak valaki után, ki megfejtse őket, az angyalokkal társalgó Dániel helyett, csak a föld nyelvét értő mágusokra és chaldeusokra bízzák magukat. Így volt ez most Sicca szerencsétlen népével is. Félig éhen pusztulva, megtámadva a kitombolásáig kíméletet nem ismerő döghaláltól, megzavarva és szorongatva az időről időre kiűzött és visszazsivárgó menekülőkől, eszükbe sem ötlött, hogy megpróbáltatásuk igazi oka Alkotójuk szemében

a gonoszságuk, hogy az Ő karja sújtja őket és hogy természetes és igazi értelmezése ez: «Tartsatok bünbánatot és térjetek meg!» Ők éppen ellenkezőleg csak hiú bálványaikban s dőre szertartásaikban bíztak, és azt gondolták, csak úgy menekülnek meg nyomorúságukból, ha ragaszkodnak a hazugsághoz és eltipornak mindent, mi annak ellene szegül. Így a javulásukra küldött megpróbáltatás makacs vakságuk következtében még nagyobb károhozatukra vált.

A tétlenkedés és szórakozás mindenkori színhelye, a *forum*, egyre inkább az éhség és betegség tanyájává lett. Ott lebzseltek munkátlanul, az ideiglenesen felszabadult és ellenőrzés nélkül álló izmos rabszolgák, hontalanul és védtelenül. Csoportokban és csapatokban, napról napra nagyobbodó tömegekben ott táborozott a menekült városiak és vidékiek tarka egyvelege az oszlopsoroknál, a templomok lépcsőin, a piaci bódék és asztalok körül. A polgári hatóság és a polgári karhatalom, melyre a város békéje volt bízva, gyenge volt és erőtlén, a *militēs stationarii*, a római hatalmat képviselő helyőrségfele pedig pártatlanul kész volt ugyan akár a városi hatóságokkal, akár a csöcselékkal szemben a fellépésre, de nem törődött egyikükkel sem, ha egymással kaptak össze. Közben a társadalmi kötelékek felbomlottak, minden politikus harcba állt a másikkal, a nagy közös szerencsétlenségben mindenki gyűlölt mindenkit, mert hiányzott valamely világosan megjelölt dolog, ami az általános gyűlöletet egyesítette és magára vonta volna.

Már áldozatokat is alig mutattak be, s már alig jósoltak a lángokból és a belekből, hiszen legbuzgóbb tetteikre és könyörgéseikre sem szűnt meg a szenvedés. Sőt a papok általában kevézötleneknek és vésethözoknák magyarázták a jeleket. Egy juhban máj helyett valami zúzához hasonló dolgot találtak, egy sertés megrágta és lenyelte a virágokat, melyekkel az áldozatra feldisznították, egy borjú pedig a halálós dőfés után ahelyett, hogy azonnal lerogyott és kiáltott volna, berohant a templomba, lecsurgó vérével mindenfelé összekente a köveket és végül is éppen a szent *adytum* előtt adta ki párját. Kétségbeesésében jösmondókhoz és más hasonlókhöz fordult a nép. Vén banyák tömegével álltak elő különös szertartásaikkal, s mennél különösebbek voltak, annál inkább kívánták őket. Félreeső helyeken lyukakat ástak az alvilági isteneknek bemutatandó áldozatok céljára. Amulettek, gyűrűk, érmek, lemezek, kavicsok, szegek, csontdarabok, tollak, ephesusi és egyiptomi koholmányok keresett cikkekké váltak és reménnyel töltötték el vagy legalább is elkábították és elámitották azokat, akikre ezek nélkül a jelen és jövő szenvedései teljes súlyukkal neheztedek volna.

Sokakat akaratlanul vagy szándékosan különböző kellemetlen ügyek foglaltak el. Állandóan pörlekedtek egymással a bérlok, a kisbirtokosok, a kormány- és városi hivatalnokok, — oly különböző okokból és oly hevesen, hogyha zsvajuk és összefüggéstelen dühkitöréseik és mérgességük nem is nehezítené meg, akkor is le kellene mondanunk elbeszéléséről. Egy tábori tiszt azért pörlekedett egy hatósági hivatalnokkal, mert az utolsó hat-hét napban semmi gabonát sem szállítottak a táborba; a megtámadott hivatalnok a bérlőre hárította a felelősséget, ez viszont azt bizonygatta, hogy nem kapott ígásállatokat a kocsihoz Siccába, azok pedig, amelyekkel elindult, kimerültségükben elhullottak az úton. Az adószedők és az *annona* végrehajtók társaságának *officiumából* egy írnok kiűzéssel fenyegetett meg egy csomó kisbérlet, ha a római nép ellátására szolgáló gabonareszüket nem szállítják be. A karthagói *notarius* vagy alprefektus *officiumából* nagyon szigorúhangú írás érkezett Siccába és így szállítani kellett, bár a sásák minden asztagot és magtárt elpusztítottak. Egy csomó félig éhenhaló parasztot felszólítottak tartozásaik teljesítésére s ezek bár nem tudtak latinul, annyit mégis megértettek, hogy könyörtelenül halállal bünhődnek, ha nem fizetnek. Vad makacsodással azt válaszolták, nem büntetés már annak a halál, akire az élet nem jótétemény.

Az egyik *decurio villicusa*, akinek a környéken volt a birtoka, elpanaszolta minden nyomorúságát gazdája ügyvivője előtt. — Mi tévők legyünk? — mondotta. — A rabszolgák fele halott, a másik fele pedig oly gyenge, hogy nem tudom elvégeztetni az e havi munkát. Meg kellene nyírni a birkákat, de ne reménykedjél gyapjában. Rajzani fognak a méhek, ki kellene pörgetni a mézet, kifőzni és megtisztítani a viaszt. Gyűjteni kellene a kamilla fehér szirmait, és olajba mártani az aranyos virágokat. Le kellene szedni a vadszőlőt, megszállni a virágot s ami visszamarad, mézbe eltenni. Káposztát, petrezselymet és koriandromot kellene vetnünk a jövő tavaszra. Sajtot kellene készítenünk. Fehér- és vöröstéglát és tetőcserepet kellene a napon égetnünk. És mindezekre nincs emberünk. Nem a *villicus* a vétkes, hanem az istenek haragja. — A császári *baphia*, — festőintézet — *procurator*ának egyik vidéki alkalmazottja azt állítja, hogy nem találni a rovarokat, melyekből a festéket kivonják. Azt gyanítja, hogy a sáskáknak kellett elpusztítaniok vagy őket magukat, vagy az őket tápláló növényeket, vagy pedig a dögvész áldozatai lettek. Az öreg Corbulus halálán van, mert hiányzik a lázcsillapítója. Egyik rabszolgája heves szóvitába kerül miatta a piaci szatóccsal, aki azzal védekezik, hogy Mago, akinek ezt szállítania kellett volna, meghalt még rosszabb lázban mint amilyen a gazdájának van. — A bitang! — kiáltott a rabszolga, — a gazdám az egész évre szerződött vele s kifizette őt előre. — Gúnyolódás és csúfolódás fogadta a tömeg részéről a szerencsétlen háziszolgát, ki előre érezte, hogyha az orvosság nélkül tér vissza, kegyelem nélkül a *pistrinumba*, gabonaőrésre kárhoztatják. — Menjen a vén Corbulus is Mago után, — kiáltotta valaki a tömegből, — vigye el Pluto, minden orvosságával együtt és hagyja nekünk kenyerét és borát, amitől a köszvényt kapta. — Kenyeret, kenyeret! — hangzott a válasz e szóra és csakhamar kiterjedt mindenfelé, a rabszolgá és a szatócs mellett képződött körön túlra.

— Kenyeret és bort, Ceres és Liber! — kiáltotta egy fiatal *legionarius*, aki átmulatott éjszakája után félrészezen tántorgott ki az egyik kis csapszék-ből, a *thermae*, a meleg fürdők boltíves földszintjéről. — Félre az útból, ti szenny-es salakjai a földnek, ti féliggyűrt, féligkezesített afrikaiak, igazi emberek sem vagytok még, még mindig erős pávián szagotok van. Három mérték must, két mérték ecet és öt mérték víz van bennetek, vagyis olyanok vagytok, mint a rossz lőre. Felfordul a gyomrom és bántja a szemem, ha látlak titeket.

A tömeg morcosan és megszeppenés nélkül tekintett a katona pajzsára, felszerelésének a tivornyázásból megmentett egyetlen darabjára. Fehér színe, középen ezüst domborulata s e körül előbb fehér, azután piros sávja és bíbor szegélye elárulta, hogy tulajdonosa a *Tertianhoz*, a harmadik itáliai légiohoz tartozott, mely Augustus idejétől kezdve Afrikában állomásozott. — Hitvány kétszínű fattyúk — folytatta —, mi egyébre válók vagytok, mint arra, hogy a föld gyümölcsét begyűjtsétek, «*Romanis dominis rerum* — a rómaiaknak, a világ urainak?» És ha nincs most semmi betakarítani valótok, mi hasznotok akkor? Menjetek haza meghalni, fullasszatok meg magatokat, mi jobbat is tehetnétek, minthogy távol tartjátok holttesteteket az emberiség színének, a rómainak orrlukaitól? Majomfajzatok, azért hord el titeket a dögvész, mert olyanok vagytok, mint a tej a boros kupában. Nekem forr a vérem és tele kupával a nagy Róma üdvére iszom. Mit is mond az öreg Horatius? «*Nunc est bibendum* — most igyunk!» Takarodjatok az utamból.

A sokaság nagyrésze, a falusi és városi lakosság, egyformán nem értett latinul, de mindjárt megértették a szótárát, nyelvtanát és logikáját, amikor a katona az egyik suhanc képen végighúzta a bütykeit, mivel az nem akart neki kitérni. Erre az kirántotta törét, s a tömeg a katonára rontott, de a katona rájuk fintonított, megfenyegette őket az öklével s az egyik irányban utat törve, nagy fűrgén szabad terere menekült. Inkább veszekedő kedvéből, mint féltlem-

ből lármát ütött, mire két-három katonatársa tűnt elő hasonló lebűjokból és bünbarlangokból és segítségére ment. A csöcselék kövekkel támadt rájuk és az emberiség színet alaposan megköpülőzték volna, de a hősök, amikor látták, hogy a dolog komolyra fordul, hirtelen kapták a lábukat és *Aesculap*nak a forum egyik oldalán álló templomába menekültek. A tömeg követte őket. A szent hely szolgálai igyekeztek a kapukat bezárni, tolongás keletkezett és zendülés volt kitörőben. Sajátmaga megmentése a legfőbb törvénye minden embernek. Az isten papja, remegve fönssége épülete biztonságaért és abban a hiedelemben, hogy kenyérért zajonganak, előjött, megdorgálta a csöcseléket istentelenségéért és megmondta nekik, hogy oktalanság volna feltételezniök, hogy olyan készletek vannak a templomban, ami szükségüket kielégítheti. Hozzáfűzte azonban, hogy a forum másik végében van Sicca egyik legnagyobb péküzlete.

Csak kis lökés kell hozzá, hogy a felizgatott tömeg mozgása határozott irányt kapjon. Elindultak tehát az említett hely felé, hol csakugyan ott volt a különféle gabonaneműekkel és egyéb terményekkel kereskedő jómódú ember nagy és bőséges raktára. Az üzletben magában feltűnően kevés volt most az áru, mert a pék óvatos ember volt és félt kirakni készleteit, amivel az éhes embereket csak ingerelhette volna. A támadók azonban nem engedték magukat félrevezettetni, valaki azt kiáltotta, hogy ez az ember kapzsiságból tartja vissza a piacról a gabonáját s hogy házában nagy készletek vannak felhalmozva. Kapnak a célzason, betódulnak a nyitott bejáraton, a pék menekül, ahogy tud, malmait, kemencéit szétrombolják, házát kifosztják, bármit találnak, elviszik, földre dobják, elpusztítják, megeszik, ahogy éppen jön, s a csöcselék erőt és kedvet kap újabb hőstettekre.

De a zendülőeknek még most sincs határozott céljuk. Egyesek a ház mögötti istállóba hatolnak, hogy gabonát keressenek. Ott találják a szamarat, mely a malmot hajtja és kiviszik. Ez a rendesnél különb számár, nem gyakran látni ilyent malomban s bizonyítja tulajdonosa gazdagságát és egyúttal üzlete virágzását is. Az afrikai szamarak különbek, mint az északiak, de ez még Afrikában is feltűnő szép példány volt. Egy suhanc felszáll rá s megindul vele, mint valami kalandot kereső kóbor lovag. A tömeg csatlósként követi. Körútjukat a *forumon* kezdi, mentükben minden csúrhét felszednek, itt egy pár semmirekellő lurkót, ott néhány részeg asszonyt, tovább egy csomó félig elállatiasodott vidéki rab-szolgát és parasztot. Részből kíváncsiságból, részből unalomból, hangulatból, zsákmányban reménykedve, valami határozatlan vágyból, hogy tegyen valamit, hozzájuk csatlakozik és utánuk tódul mindenki, akinek egy ilyen kalandnál semmi veszteni valója sincs. Másrészt ugyanakkor, ahogy a menet halad s a láрма és izgalom növekszik, igyekszik eltűnni a színtérről mindenki, akinek valamilyen társadalmi állása van, a nagy családok bizalmas *vernái*, az uruk házában született rabszolgák, a bérlők, szatócsok, üzletemberek, hivatalnokok. — Afrika, Afrika! — ez lett most a jelszó. Ezt kiáltották egy régi író tanúsága szerint e vidéken mindazok, akik bujtogattak s valami meglepő dologra készültek.

Menet közben hirtelenül egy mély, iszonyatos ordítás hallatszik. A császári udvar egyik szolgájának a fasátrából jön. Ez vadállatokat szállít az ország belsejéből a tengerpartra, ahonnet Rómába hajózzák őket. Most éppen egy pompás oroszlánja van, mely méltóságteljesen ülve tekint ketrece rácsai mögül a rábámszokdó sópredékre. Magatartása és okossága a fölénnyt mutatják. Amíg a tömeg a vad körül szorong és taszigálja egymást, bámulja és reméli, hogy felbőszíti, egyszerre csak éles kiáltás hallatszik: — *Christianos ad leones*, *Christianos ad leones*! A keresztényeket az oroszlánok elé! — Hirtelen halálos csend következik, mintha e szó még a lélekzetét is elállította volna a tarka tömegnek. Csak kis idő múlik el s újra hallatszik a hang: «*Christianos ad leones*!» Ekkor már visszhangzik tőle az egész *forum* az elejétől a végéig. A nap sorsa,

a mozgalom iránya eldőlt, határozott célt kapott, s szinte csodálatos, hogy a sokaság ily soká kereste s ily későn találta meg szerencsétlensége kézenfekvő okát és bosszúja méltó tárgyát. — *Christianos ad leones!* — kiáltozta most a város és vidék, a pap és a nép. — Éljen soká a császár! Éljen Decius! Ő már rég rendelkezett. Itt van az ediktuma, de senki sem engedelmeskedett neki. Halál az előjárókra! Halál a keresztényekre! Éljen a nagy Jupiter, le az istentelenekkel!

Amint a tömeg most megint elindult, meglátnak ismét a szamarat. — A keresztény isten — harsogják —, a keresztények istene! — Az első gondolatuk az volt, hogy az oroszlán elé dobják oda a szegény állatot, azután az, hogy áldozatot mutatnak be vele, de nem tudták, hogy kinek. Végül is azt határozták, hogy a keresztényeket az imáadására fogják kényszeríteni, és ezért cifrán feldíszítették s menetük élére állították.

XVII. FEJEZET.

A csöcselék, attól a perctől kezdve, hogy a szerencsétlen pék ellen megindult egyre jobban és jobban szaporodott, úgy hogy már nem fért el a *forum* terén, hanem megtöltötte a szomszédos utcákat is. Vezetőiknek és általában mindenkinek, aki csak egy kicsit is gondolkodott, most kezdett derengeni, hogy az sem egészen biztos még, hogy vannak-e Siccában keresztények és ha vannak is, egyáltalában nem lesz könnyű megtudni, hogy kik azok. Ez a nehézség annyira gyakorlati jelentőségű volt, hogy néhány órai tétlenségre kárhoztatta őket. Közben éppen ez a nehézség a forrpontra hevítette szenvedélyességüket, amint a szomjúság is még jobban kínozza az embert, ha megtagadják tőle a vizet. Végre is annyi hosszas dühös ingereltség, nyugtalan vajúdas, átkozódás, ordítózás szitkozódás, hasztalan hadonászás és esztelen veszekedés után, hogy már az alvilág foglyainak látszottak, megindultak vaktában körül a városban, éppúgy, mint előbb körbe a *forum*-on, s mint a kóbor lovagok néztek körül, adódik-e valamire alkalmuk. S ha nem is adódott semmi jobb, a menetelés csillapította rendkívül felkorbácsolt szenvedélyeiket.

Szörnyű volt e nap a helység tisztességes lakóira, rosszabb mindannál, amit a legfelénkebbek vártak, amikor aggodalommal gondoltak a nép megmozdulására az üldözött vallás ellen, mert az esztelen sokaság keresztények elleni gyűlöletéhez még az éhség és dögvész ösztökeje is járult. Az előjárók bezárkóztak félelmükben, a kis római helyőrség pedig a maga védelmére tartogatta az erejét és a sok szegény nyomorult, aki keresztény hitét megtagadta és pogány áldozatot mutatott be, még bűnös jelképeket is tűzött a kapujára, hogy elhárítsa magától a vihart. Viselkedésüket utánozták a gnosztikusok és más szektások is, míg a tertullianisták, elvből vagy büszkeségből, férfiasabban viselkedtek.

Homeros érces szavára és Scott Walter bűvös tollára volna szükségünk, ha csak annyira is le akarnók festeni e mindennél alábbvalóbb menet alakjait és csoportjait, amennyire az illem megengedi. Továbbvonulásában egyre tarkább és nagyobb lett a tömeg, a *forum* területe nem lett volna elég befogadására. A legtisztéletreméltóbb vallásos intézmények bezárták előttük kapuikat, semmi közösséget sem akartak velük. Jupiter papjai, Mercurius templomának tanítói, Róma géniusának temploma a Capitolium közelében, Isis hierofantjai, Minerva, Juno, Aesculapius tiszteletének helyei rettegéssel és útálattal nézték a nép felkelését. De ezek nem is voltak a népszerű bálványimádás helyei. Astarte-

nak, lakói számát és közismert szemérmertelenségét tekintve, a forum bünbarlangjaival vetélkedő óriási épülete, a régi pún időkből származó sok és különböző, külön-külön ismeretlen szertartás, a Syriából és Phrygiából újabban behozott kultuszok s az erkölcselenség és bűn egyéb tanyái és iskolái mind hozzájárultak a csöcselék növekedéséhez és jellegzetes viselkedéséhez. Kíéhezett és télenkedő csavargók, az áldozati hulladékokból élő piszkos koldusok, az áldozati állatok hajcsárai és mészárosai, a vásári népet szórakoztató bűvészek és szédelgők, a kéteshírű fogadók és csapszékék táncosai, énekesei és siposai, rovottmultú alakok, fiatalok és öregek, férfiak és fiúk félmeztelenül és hozzá nem is félrészegen, vágyaikat a koponyaformájukon és arcvonásaikon viselő, az Atlas őslakóitól származó állatias feketék, magukat kanaanitáknak nevező partvidékiek, az *amphitheatrum* állatszeliidítői, földmunkások csapatai, kiknek a járvány *saturnaliat* jelentett és a megalázott, sajna, népes és százalomra méltó csoportja azoknak, kik éjtszaka idején a *thermae* mély folyosóin, celláik ajtajai előtt szoktak hosszú sorban állni, — mindezek résztvettek és ott voltak a menetben. A nagy pún templom nyomorult alakjai magásra emelve vitték bálványozásuk örögi jelképeit, körülte pedig kétségbeesett rongyos és kiehézett, féktelen és szemérmertlen alakok ugráltak és terpeszkedtek. Ott volt egy bacchans-énekkar, minden pillanatban készen zajos és szavakkal vissza nem adható énekére. És ott volt a Móloch-hoz hasonló gyermekfaló pún Saturnus papja, kinek a keresztények vértanúsága szent szertartás volt. Mind ő, mind emberei vérengző vallásukhoz illően lángszínű öltözetben jártak. És ott volt végül egy fanatikus csoport, Cybelenek, vagy a syriai istennőnek rajongói, ha ugyan különbözik a kettőjük szertartása egymástól. Ezek különböző színű szalagokkal és rongyokkal voltak felékesítve, s tele voltak festékekkel kenve. Hosszúhajúak voltak, mint az asszonyok és turbánt viseltek a fejükön. A menet élére tolokodtak, amint hogy valóban méltók is voltak e megtisztelő helyre, magukhoz kerítették a pék szamarát és a hátára helyezték istennőjüket. Egyesek sipoltak közülük, mások cimbalmoztak, némelyek táncoltak, mások sikoltoztak, mások a fejüket remegtették, mások meg ostorozták magukat. Ezek jellemezték ezt az örült áradatot, mely lassan hömpölygött végig az utcákon s közben valahányszor a nagy zajongás egy kissé elcsitult, kegyetlen hangon felharsogott valaki: «*Christianos ad leones*» és más ezer ordítva visszhangozta.

Még mindig nem láttak keresztényt, és nyilvánvaló volt, hogyha nem tud a tömeg dühe ellenük kielégülni, akkor más irányban fog kirobbanni. Végre visszaemlékezett rá valaki, hol állott a keresztény kápolna. Odahullámozott most a sokaság és késedelmeskedés nélkül elérte bebocsátását. Ez az épület már régen más célra szolgált és most hordó és börtömlő raktár volt. A szerencsétlen sekrestyés már régóta nem gyakorolta hitét, de megmaradt a helyén, mint a raktár őre, a tulajdonos kereskedő szolgálatában. Rátaláltak, kihurcolták az utcára, a szamar és az ennek hátán lévő bálvány elé állították s ráparancsoltak, hogy mindkettőt imádjá. A nyomorult boldogtalan ember engedelmeskedett, imádtá a szamarat, imádtá a bálványt és imádtá a császár géniuszát. Üldözői azonban vérre szomjaztak s így miután már megtett mindent, mit kívántak tőle, a tömeg lábai elé dobták s ez, végigvonulva rajta, hamarosan kitaposta a lelkét s azokhoz az alvilági hatalmakhoz küldte, akiket éppen az imént ismert el.

A legközelebbi kaland egy tertullianistával történt. Ez kiállt háza kapuja elé, feltűnően keresztet vetett magára, azután lassan előrement, letépte a bálványt a szamárról, összetörte a térdén s a darabjait a csöcselék közé dobta. Ez meglepetésében pár pillanatig mereven nézte őt, majd néhány asszony rárohant és körmeivel és fogaival addig tépte-tépdeste a szegény fanatikust, míg véresen és élettelenül rogyott a földre.

A város magasabban fekvő és előkelőbb része felé közeledtek most, hol

egy *duumvir* özvegye élt, kinek férje bátran vallotta meg életében kereszténységet. Ez a jó kapcsolatokkal rendelkező hölgy szintén keresztény volt, de befolyásos barátai megvédelmezték őt az üldözéstől. Gyermekait nagyon visszavonulva és szűkös körülmények között nevelte és annyira szigorú vallásossággal, amennyire csak a helyi körülmények megengedték. Távol tartotta őket attól, hogy rosszat lássanak, távol a rossz társaságtól, nagyon ügyelt a melléjük rendelt rabszolgák jellemére s megtanította őket a vallásából mindenre, mit maga is tudott s ami tökéletesen elegendő is volt ahhoz, hogy üdvözülhessenek. Mindnyájan meg voltak keresztelve, némelyiket ő maga keresztelte, mert nem volt más, ki a szentséget kiszolgáltassa. Amennyire az ilyen zsengekorú, hét-tizenhárom éves gyermekekről mondható, a három leány és a két fiú az igazság és a szentség szeretetében növekedett. A férfi néhány év előtt, amikor a *forum* elnökkölt, igazságos szigorúsággal büntetett meg egy háládatlan csalót s a bűnös ettől kezdve keserű gyűlölettel viseltetett személye és családja iránt. Most elérkezett a pillanat, hogy megbosszúlja magát. Figyelmeztette az őrjüngő tömeget a keresztény család zárkózott otthonára. Nem tehetett volna a csöcseléknek szívesebben fogadott szolgálatot és a nő szerény hajléka hamarosan zsúfolásig megtelt Istene és a hívők ellenségeivel. Szívzaggató jajgatása és könyörgései ellenére megragadták gyermekeit s mikor a legkisebb fiú anyjába kapaszkodott, az anya eszméletlenül esett a földre. Mind az ötöt diadalmenetben elcipelték s ez volt a nap legnagyobb sikere. Egy darabig tanakodtak, hogy mit csináljanak velük, végül is a leányokat Astarte papnőire, a fiúkat pedig Cybele förtelmes hívőire bízták.

A keresztények elleni bosszú volt a forrongás főcélja, de sokakat a rablás reménye ösztönzött s ezeknek vágyait nem elégíthették ki a keresztények. Az élelmiszerraktár megrohanásával kezdtek a napot és most a város jómódú negyedébe érve, irigykedve és sóváran nézték az előkelő otthonokat. «Kenyeret, kenyeret!» — kezdtek kiáltozni a keresztények elleni fenyegetődzések közben. Erőszakosan dörömböltek a bezárt kapukon, s nezegették, miként mászhatnak át a házakat védő magas falkerítéseken. Az éhes emberek sóvárgása nagyon találékony és hamar megszerveződik. Elkezdtek házról-házra kéregetni. Semmit sem vetettek meg. Egész kenyerek, füge, szőlő, bor vándoroltak éppen azok kezébe és gyomrába, akik a legkevésbé voltak kimerülve és legyengülve. Az elsőket újabb erőszakos kéregetők követték és nyilvánvaló lett, hacsak el nem terelődik a figyelmük valami más irányba, Sicca előkelő negyede a sáskák-nál gonoszabb ellenségre talál.

Az állami *susceptor* vagyis adószedő, a *tabularius* vagyis levéltárnok, a *defensor*, vagyis városi jogtanácsos és egy-két más ember házánál már megtörténtek az első összeütközések a házi rabszolgák és a tömeg között, mikor a *curia* egy másik tagjának, a *flamen Dialis*nak házat támadták meg. Gazdag, nyugalmat kívánó, általában népszerű ember volt ez, aki senkit sem kívánt üldözni, de mégkevésbé kívánta, hogy őt üldözzék. Több mint türelmes volt a keresztények iránt és volt egy keresztény a rabszolgái között, ki görög és kitűnő szakács és illatszerkészítő volt. Nagy pénzért sem vált volna meg tőle. Életét és testi épességét azonban mégis többre becsülte a jó konyhánál, ki kellett tehát egy Jónást dobni a fedélzetről, hogy megmentse a hajót. Remegve, de nagy megelégedettséggel lökték ki a szegény gyámoltalan embert szolgatársai a ház elé és bezárták az ajtót mögötte. A görög középkorú higgadt ember volt, némán és nyugodtan nézte az őrjüngő és ordító tömeget, mely köréje toladott. Milyen kilátásai lennének, ha földi ura szolgálatában maradna? Bőségesen adott neki enni és inni, míg iparkodott és ügyesen dolgozott, botot és korbácsot kapott, ha nem tett a kedvére valamit, öreg kora és halála pedig olyan lenne, mint a valamikor ünnepi menetben vonuló és csata előtt nyerítő, kikopott vén lóé.

És milyen kilátása van most? Pillanatnyi halálküzdelem, vértanuhalál és annak az örökkévaló boldogító látása, akiért meghal. A tömeg ordította: «Vagy a számar vagy az oroszlán elé vele, vagy imádja a számarat, vagy viadalra kel az oroszlán!» A számar elé hiurcolták és ráparancsoltak, hogy terdeljen le az esztelen állat előtt. Percnyi késedelem nélkül az égre emelte szeméit, keresztet vetett magára, megvallotta Üdvözítőjét és hagyta, hogy a tömeg darabokra tépje s megelőzze az *amphitheatrum* oroszlánját.

Szélsésend következett, de kétségtelen volt, hogy új vihar követi. Nem minden háznak volt keresztény szakácsa, akit feláldozhatott. A lázongás, rablás, zajongás egyre általánosabb lett. Egymásután mentek a küldöncök lélekszakadva a *capitolium*ra és a táborba segítségért, de a rómaiak azt üzenték vissza küldöiknek, hogy elég dolguk van a kormányépületek és hivatalok védelmével. Mindazonáltal tanácsoltak egyetmást a csócselék félrevezetésére vagy valami nehéz és hosszadalmas vállalkozásra való bonyolítására, mi időt adna a hatóságoknak a tanácskozássra és a zendülőket hátrányosabb helyzetbe juttatná. Nagy dolog lenne, ha sikerülne kicsalni őket a városból, bezárhatnák akkor mögöttük a kapukat s azt csinálhatnának velük, amit akarnak. Ez esetben a zendülők szétoszródnának és megoszlanának s az egyes csoportokkal könnyen elbánhatnának. Újabb tombolás jelei mutatkoztak már, amikor egy hang hirtelen ezt! kiáltotta: Agellius keresztény! Agellius varázsló! Agelliust az oroszlánok elé! Előre Varius birtokára, Agellius kunyhójához, előre a délnyugati kapuhoz!» Amikor a kiáltás elhallatszott, hirtelen üvöltésbe tört ki a roppant sokaság. Újabb ösztönzést kaptak megint. Az emberek áradata apadt, visszavonult és lehömpölygött a domb lábához, féktelenül átvágott az egyik oldalra s úgy morajlott délnyugati irányba, mint egy hegyipatak. Hamar beteljesült a jövendölésed, Juba! A sáskák több kárt okozhatnak a bátyád házában, mint a császári ediktum és a helyi hatóságok. A nap lehanyatlása aligha tudja a csapást elhárítani!

XVIII. FEJEZET.

A természet bájos arca nagyon megváltozott azóta, hogy történetünk kezdetén Agellius kunyhójától néztük. S a pusztulás, romlás és meghiusult reménység oly fájdalmas dolgok, hogy csak keveset akarunk szólni róla. Az ég ugyan éppen olyan felhőtlen volt, mint akkor, a nap némán, ugyanolyan, sőt forróbb vágygal járta biztos útját, mint akkor, hogy megérlelje az emberek javára a gabonát és gyümölcsöt. De most hiába törekedett rá, nem volt gyümölcs és gabona, sőt még ember se, ki összegyűjtse és élvezze. Sötét széles árny húzódott végig a gyönyörű tájon. Úgy tűnt, mintha tűz emésztette volna meg az egész árnyékba borult területet és megfosztotta volna a földet ruházatától. Semmi sem menekült meg előle, a khennah egy koronája sem, egy rózsa és szekfű sem, egy narancsfa vagy narancsvirág sem, egy fürt éretlen szőlő sem, egyetlen olajbogyó, s egy szál fű sem. A kertek, legelők, szőlők, gyümölcsösök, cserjések, melyeket az imént még változatosan gazdag színárnyalataik jellemeztek, most mindnyájan egyforma sötét hamuszürke színt öltöttek. Több helyről tűz füstje szállt fel, mert halomszámra égtek a rothadó és mérgező hatású növényzetet, a betört ellenség megszámlálhatatlan tetemét, az elhullott marhákat s a pestis által elragadott embereket. A legvadabb hordák, a vandálok, vagy a szaracének legdühösebb portyázásai, melyek a későbbi időkben pusztították e vidéket, sem okozhattak volna nagyobb pusztulást. Varius birtokának rab-

szolgái bánatosan végezték új munkájukat, eltakarítva a virágos ágyakról, szőlőkből és mezőkről a ragyogó tavasz ígéretének megmaradt roncsait.

Az előző fejezetben elbeszélte végzetes nap reggelén egy szemfüles fiú jelent meg Agelliusnál, éppen, amikor a munkásait útbaigazította. — Jucundustól jövök — mondta —, gyors szüksége van rád. Velem kell jönnöd, azon az úton, amelyen én megyek. Itt a bizonyosság, hogy igazat beszélek. Ezt az írást küldi és Bacchus és Ceres legjobb adományait kívánja neked e rossz időkben.

Agellius fogta a táblácskát és átment vele az út másik oldalára, hol Caecilius dolgozott rabszolgának öltözve. A levél így hangzott: «Jucundus Agelliusnak. Remélem, elég erős vagy már a járásra. Nem vagy biztonságban néhány napon át a kunyhódban. Felkelés tört ki ma reggel a keresztények ellen és könnyen hozzád is mehetnek. Ha csak nem kívánczol Styx és Tartarus után, akkor kövesd kérdezősködés nélkül a fiút». Agellius megmutatta a levelet a papnak.

— Nem vagyunk tovább itt biztonságban, atyám — mondta —, menekülnünk kell. Menjünk együtt. Elvihetsz Karthágóba?

— Karthago éppily veszedelmes — válaszolta Caecilius —, és Siccának inkább központi a fekvése. Karthágóban csak a tengerre menekülhetünk, innét azonban sok irányban mehetünk. Öt ismernek engem, itt nem ismernek. Itt meg is tudok mindent, ami a *proconsulatus*ban és Numidiában történik.

— De mit tegyünk? — kérdezte Agellius. — Itt nem maradhatunk és legalább is te nem merészkedhetsz a városba. Valahová mennünk kell, de hova?

A pap gondolkodott. — El kell válnunk — mondotta. — Agellius szemébe könnyek jöttek.

— Bár idegen vagyok, — folytatta Caecilius, — mégis jobban ismerem Sicca környékét, mint te, ki itt születél. — A várostól északra híres keresztény menedékhely van és most, ebben nem kételkedem, bizonyára tele van menekültekkel. Az ellenség dühe mindenhol ellenünk fordult és testvéreink Cirthatól egész Curubis környékéig oda menekülnek. Az egyedüli nehézség csak az, hogy miként jutok el oda, a nélkül, hogy Siccán átmennek.

— Engedd, hogy veled menjek! — mondta Agellius.

Caeciliuson látszott, hogy meghökkent és magába mélyedt. Látszott, hogy pillanatnyilag egészen más környezetbe képzeletben magát, de hamarosan magához tért. — Nem — mondotta —, el kell válnunk — legalább is egy időre. Nem fog soká tartani. Feltételezem, hogy a nagybátyád jól fog gondoskodni rólad, befolyásos ember. Most éppen akkor vagyunk a legbiztosabban, ha mentől jobban függetlenítjük magunkat egymástól. Csak egy időre szakadunk el, biztosítalak, hogy hamarosan ismét találkozunk. Ha most együtt maradnánk, csak rossz következményei lehetnének mindkettőnkre. Menj el a fiúval. Én az említett helyre akarok menni.

— Ó, atyám — mondta az ifjú —, hogyan jutsz oda? Mennyire fogok aggódni miattad!

— Ne félj — válaszolta Caecilius —, jegyezd meg, amit mondok. Szorongó idők jönnek, de az én örám még nem érkezett el. Néhány évig használhatok még, te pedig még sokkal tovább. Az Isten lesz a védelmezőm és megsegít, bár még nem tudom miként. Menj, Agellius, hagyj magamra.

— Ó, atyám, egyedüli támaszom a földön, kit a legnagyobb szükségemben küldött az Isten, kinek önmagamát köszönhetem, hát nélkülöd legyek? Hagyja el a világi a papot? Az ifjú az öreget? Ó, én maradok tulajdonképpen védelem nélkül, nem te. Téged angyalok vesznek körül, atyám, de én egy szegény vándor vagyok. Add az áldásodat, hogy ne érjen semmi baj. Megyek.

— Ne térdelj le — mondta a pap —, meglátnának. Várj, meg kell még mondanom, hogyan és hol találhatsz meg. — Eredj majd a Thibursicumburba vezető úton a harmadik mérföldköig és utána meg ezer lépést, s azután még

annyit, míg hét Miatyánkot elmondasz és szólítsd meg ekkor a töled jobbra álló embert. Most menj, az Isten vezéreljen. Nem sokáig szakadunk el, — és megjelölte őt a kereszt jelével.

— Milyen pöffeszkedő ez az öreg fickó, — mondta a fiú, amikor Agellius visszatért hozzá. — Ki ez, Agellius, az egyik rabszolgád?

— Kotnyeles fiú vagy — válaszolta Agellius —, mi közöd hozzá?

— Azt beszélük, hogy a keresztények hozták ide a sáskákat a varázslásukkal, — mondta Firmius. — Nagyszerű zenebona kezdődik most éppen ezért a *forumon*. A hír azt mondja, hogy te is keresztény vagy.

— Ez azért van, mert a ti népségték nem tud okosabbat tenni, mint a szomszédjai ellen fecsegni.

— Inkább azért, mert olyan szelídek vagytok — mondta a fiú. — Más ember, ha így beszéltem volna vele, már a földhöz vágott volna. De ti nyúl szívű népség vagytok, minden sértést alázatosan fogadtok. Arnobius azt mondja, hogy az apád is keresztény volt.

— Apa és fiú manapság nem mindig követik ugyanazt a vallást, — mondta Agellius.

— Igaz, igaz — válaszolta Firmius —, csak hogy a keresztények Egyiptomból jönnek és amint ott a szakács szakácsnak a fia és a katona katonának a fia, ugyanúgy keresztény, fogadni mernék rá, a keresztény fia is.

— A keresztények azzal dicsekszenek, úgy tudom — válaszolta Agellius — hogy nem külön népfajnak vagy országnak fiai, hanem egy nagy, országhoz nem kötött család tagjai, akiknek a mennyben van az országuk.

— A keresztények — felelte a fiú, — sohasem alkották volna meg a nagy római birodalmat! Ez hősök műve volt. A nagy Caesar, Marius, Marcus Brutus, Camillus, Cicero, Sylla, Lucullus, Scipio sohasem lehettek volna keresztények. Arnobius szerint meghunyászkodó alakok a keresztények.

— Úgy látom, hogy te hős kívánsz lenni, — jegyezte meg Agellius.

— Én jogász leszek — válaszolta Firmius. — Olyan nagy szónok szeretnék lenni, mint Cicero, hogy mindenki figyeljen rám.

Fent mentek egy agyagfal mentén, mely Varius birtokát a szomszédjától elválasztotta. Amikor a végére értek, Firmius hirtelen leugrott abba a csatornába, mely a Sicca közelében végződő domb alján húzódott. Itt a fiú járatlan ösvényeken ment egyre előre, mindaddig, míg a várossal lábához ért.

— Olyan helyre hoztál, ahol nincs a városba bejárat — mondta Agellius.

A fiú nevetett és így felelt: — Jucundus azt mondta, hogy álúton vezesselek. Te jobban tudod, hogy miért. Itt van a mi egyik ki- és bejáratunk.

Egy nyílás volt a falon, körülötte szabadon voltak a téglák és a természetes kövek, és félre lehetett tolni őket. Iskolás gyerekek jól ismerték ezt a titkos utat. Amint átléptek rajta, elhanyagolt kertben találta magát Agellius. Mely csend uralkodott, mintha távol lettek volna a lakók. De nagy moraj hallatszott a távolból, mintha valami rendkívüli dolog történne a város szívében. A fiú azt tanácsolta Agelliusnak, hogy feltűnés nélkül oly gyorsan kövesse, ahogy csak lehet. Ismeretlen sikátorokban és átjárókban követte őt Agellius s végül is egészen közel érték a zendülés színhelyéhez. Éppen most rohanták meg a pék üzletét. A legrövidebb út a *forumon* át vezetett s ez talán biztosabb is volt, mintha valamelyik utcán találkoznának szembe a csöcselékkal. Firmius előre ment s míg a nép figyelme másfelé irányult, sértetlenül keresztül vezette Agellius. Óvatosan mentek továbbra is előre, míg csak Jucundus háza hátsó kapujáig nem jutottak.

— Szólj egy jó szót a nagybátyádnak értem — mondta a fiú —, meg tettem, amit vállaltam. Bőkezűen kell rám gondolnia az *augustalia* alkalmával. — És ezzel elrohant.

Caecilius eközben azon tépelődött, hogy melyik út lenne számára a legbiztosabb. Egyelőre várnia kellett, míg beesteledik, s megtisztulnak az utcák. Addig be kellett zárkóznia. A Sicca feletti hegyekben volt a barlang, amelyet a keresztények állandóan menedékhelyül használtak, mindaddig, míg üldözést szenvedtek a római Afrikában. Az egész környéken sehol sem volt ennél alkalmasabb úgynevezett hadászati pont, honnét a keresztharcosai kivonulhattak és ahová visszavonulhattak, amint ellenségeik dühe nőtt vagy csökkent. Nehezen megközelíthető vadon közepén feküdt, a lakosok féltek tőle, mintha szellemek és gonosz kísértetek tanyáznának benne, és 'e mellett közel volt a városhoz is, melyet országút kötött össze Hippóval és Karthagóval. A Bagradas egyik, csónakkal járható ága itt tört utat az erdőkön át, s így hirtelen meglepetés esetén titokban és kényelmesen el lehetett menekülni a távoli Madauraiba, Vaccaba és más helyekre. Dél felé az Atlas lábáig nyúló óriási síksággal is kapcsolatban állott. Most, hogy az üldözés növekedett, sok diakonus és más egyházi, valamint kimagasló világi ember menekült a tartomány minden részéből e barlangba. Caeciliusnak seholsem lehetett volna jobb alkalma, mint itt, hogy az események folyásáról tudomást szerezzen s a tengerentúli országokkal is összeköttetésben legyen. Éppen útban volt oda, amikor Agellius betegsége arra kényszerítette, hogy megálljon, s míg felgyógyul, gondoskodjék lelki szükségéről. Valami benső sugallat ösztönözte arra, hogy így tegyen, és ő készségesen engedelmeskedett.

Most az volt a legnehezebb kérdés, hogy hogyan jusson a szóban lévő helyre. Az egyenes út Siccán át vezetett, de ez most gyakorlatilag járhatatlan volt. Le kellene tehát ereszkednie a város mellett elhúzódó hegyszakadéka, azután balra fordulva a széles mezőn, Sicca Marsmezején kellene áthaladnia. Így jutna el a jobbról hirtelenül kiemelkedő hegységhez, melynek meredek szirtjei, mint már irtuk, északról határolják Siccát. Pár mérföldet kellene még ezután mennie, s ekkor oly ponthoz érne, hol a sziklák meredeksége enyhül és a vándor a lejtőn már könnyen felkúszhat. Merész vállalkozás ez az út, annál is inkább, mert éjszaka kell megtennie, mielőtt a reggel felvirradna. Hozzá még idegen is a vidéken, csak mások útmutatásai után mehet, amik ugyan pontosak és határozottak, de aligha követhetők tévedés veszélye, vagy legalább is kétségek nélkül. Ha azonban sikerülne neki még a nap felkelte előtt e pontot elérnie, akkor már viszonylagos biztonságban volna. Egy darabig még befelé menne a hegységben, majd egy darabon vissza, Sicca felé, az országút mentén, azután olyan helyre jutna, ahol a tudomása szerint már mindig vannak keresztény kémek, illetőleg helyesebben előőrsek.

Ezzel a semmi módon meg nem könnyíthető tervvel hitvallónk visszavonult a kunyhóba és a hátralévő órákban azzal a világgal társalgott, ahonnet a segítségnek kellett jönnie. Elkezdett imádkozni az egész világ katolikus szentegyházaért, melyet most majdnem mindenhol üldöznek, és a római birodalomért, mely nemcsak hogy szent nem volt még, hanem a gonosz hatalmak eszköze is volt ellene. Imádkoznia kellett a *proconsulatus*ért, Numidiáért, Mauretaniáért és egész Afrikáért, a benne szétszórt keresztény egyházközsegekért, a mostani megpróbáltatás megszűnéséért, bátorságért és állhatatosságot mindazoknak, akik most megpróbáltatnak. Imádkoznia kellett személyes barátaiért, a bűnbánókért, a megtértekért, ellenségeikért, gyermekekért, a hitűjencokért és az újonnan megkereszteltékért, azokért, akik útban voltak az Egyházhoz, azokért, akik elszakadtak tőle, vagy most szakadnak el, az eretnekekért, az egység minden megzavarójaért, hogy minél előbb visszatérjenek. Meg kellett vallania, megsiratnia és kiengesztelnie azt a sok bűnt és sérelmet, amiről tudott, amit sejtett és aminek elkövetkezésétől tartott. Alig foglalta el négy év előtt a püspöki széket Karthagóban, s máris meg kellett bélyegeznie egy szörnyű botrányt,

melyben egyházi személyek is részesek voltak. A fegyelem mily meglazulását tárta fel ez a botrány! És hogy mily mélyre süllyedt a vallásos élet, mily csekély a hit, mennyire meglanyhult és kimerült a közösségekben az életszentség mindenfelé, eléggé tanusította a gyakori hittagadás. Buzgón imádkozott azért, hogy a vértanuk ragyogó példája és az esetetek elrettentő intelve gyarapítsa és erősítse meg a keresztényeket. Nagy aggodalommal gondolt arra, hogy kettős szakadás fenyegeti az Egyházat, ha az üldözés véget ér, azoké az állhatatosaké, kik nagyon szigorúan és azoké, akik nagyon enyhén akarnak eljárni az esetekkel szemben. Jövőbelátása arányában növekedett a buzgósága az imában, hogy az Egyház sebei a lehető leggyorsabban begyógyuljanak. Gondolt ezután a római szent Egyházzal folytatott levelezésére, melynek püspöke legutóbb vértanúságot szenvedett. Nem volt ez szokatlan esemény Péter székhelyén, ahol Péter utódának mindig Péter nyomdokait kellett követnie és az volt a hivatása, hogy Péterként kövesse a vértanuk királyát és példaképét. De nagyon szomorú volt, hogy már hónapok teltek el, öt teljes hónap, a római szék megüresedése óta és még mindig nem volt betöltve. Gondolt Fabianusra is, akinek a halálával ürrült meg a szék és aki már túl volt azon a megpróbáltatáson, mely oly sok keresztény életét vagy kárhozatát jelentheti. Imáiba ajánlotta magát a saját végső küzdelme idejére. Gondolt Fabianus művére, a hét apostolra, akiket e pápa Galliába küldött s kik közül már néhányan elnyerték a vértanuk koronáját, s imádkozott a megmaradtakért. Imádkozott, hogy jöjjön el a nap, mikor e szép országnak nemcsak városai, hanem termékeny sík vidékei és verőfényes lankái is hallgatják már a hittérítő szavát. Hasonló módon imádkozott Britanniáért, hogy Szent Eleutherius pápa szerencsés munkája terjeszkedjék tovább ez ország mindnégy tengeréig. És imádkozott a szomszédos nyugati szigetért, melyre még pogány sötétség borult, és imádkozott a keleten végtelen kiterjedésű Germaniáért, hogy ismerje és fogadja el ez is az egyedül üdvözítő Nevet és dicsőséges hitet.

Visszatértek ezután a gondolatai Rómára, Itáliára és a vértanukra, kik Szent Fabianust a vértanúságban követték. Két perzsa már halált szenvedett a császárvárosban, Maximust kivégezték és Felixet bebörtönözték Nolában, Asia minor, Syria és Egyiptom áldozatokat adtak már az üldözésnek és hangosan könyörögték az összes keresztények buzgó imáit és gyakori miséit a még megpróbáltatás előtt állók érdekében. Babylas, Antiochiának, a kereszténység második székhelyének püspöke, már vértanúságot szenvedett e városban. Nagy szükségét érezte, hogy imádkozzék Antiochiáért, mert valami csábító formájú szabadgondolkodás ütötte fel itt a fejét, melynek eredménye amily bizonytalan, époly veszedelmes is lehetett. Eszébe jutott, hogy az Egyház második nagy kerületének, vagy patriarchatusának, Alexandriának a püspöke, a nagy Dionysius, Origenes tanítványa, száműzetésben él, miként ő maga. A hírnök szerint, aki ezt a hírt Karthagóba hozta, Origenes egy másik tanítványa, Gregorius, Pontus apostola szintén arra kényszerült, hogy elrejtőzzék az üldözés elől. Ami magát Origenest, korának ezt az idős, munkás, tehetséges, buzgó oktatóját illeti, ő éppen most foglalkozott egy epicureus, név szerint Celsus, munkájának a megválaszolásával és valószínű volt, hogy őt is üldözés éri. Buzgón imádkozott Caecilius, hogy mentse meg az Isten e nagy lelket attól a fennhéjázó, hamis okoskodástól, mely Antiochiában annyi rosszal fenyegetett, óvja meg őt minden önámítástól és tévedéstől, mely veszélyeztethetné örökségét, azt a ragyogó koronát, mi a mennyben várakozik reá. De eszébe jutott az a figyelemreméltó hír is, hogy néhány fiatalember Egyiptomból az üldözés nyomása alatt a felső vidék pusztaságába vonult vissza, — Pálnak hívták az egyiket közülök — és hogy ott egészen különös módon élnek, önmegtartózkodást gyakorolnak, imádkoznak, harcokat vívnak a sötétség hatalmaival s oly különös kegyelmi adományok-

ban részesülnek, hogy az Egyház szellemi történetének egészen új korszaka kezdődik velük.

Azután visszatértek gondolatai az ő szegény Agelliusára és más száz magántermészetű aggodalmára, mit oly sokan kicsibe vesznek, mert csak a külsőleg látható dolgokkal törődnek. Imádkozott Agelliusért és övéiért, a különös, szeszélyes Jubáért, Jucundusért, Callistáért. Ő! bár elérhetné Callista a dicsőséges beteljesülést! De a Legfelségesebb utai nem olyanok, mint a mi utaink és amiről mi azt hisszük, hogy közel van, gyakran nagyon távol van Tőle. Annak a kezébe ajánlotta az egész ügyet, akihez imádkozott, s megnyugodott, hogy imádságával megtette azt, amit ezúttal a maga részéről tehetett.

Ezek a gondolatok foglalkoztatták őt több órán át, miután magára zárta az ajtót és térdreborult a kereszt előtt. De nemcsak a megváltás jelképe előtt térdelt, hanem kinyitotta tunicáját, és egy kis aranyszelencét vett elő alóla, melyet a nyakán hordott. Ebben a gondosan elzárt tokban hordta a Legfölségebbet, Urát és Istenét. Az Ő örökkévaló jelenléte volt a támasza és vezérloje fáradtságos vándorlásaiban, ez volt az öröme és vigasza szorongató szükségeiben, ez volt a titka szeretetreméltó derűlségének, felhőtlen tisztaságának és határozottságának. Most lehelyezte a kis asztalra, térdreborult előtte s így merült el elmélkedésébe és imádságába.

XIX. FEJEZET.

Észre sem vette Caecilius, mily sok idő telt el, míg így imádkozott. A nap lemenőben volt már, mikor zőrej riasztotta fel az ajtó felől. Hirtelen visszatette rejtékhelyére, keblére, a szent kincset és felugrott térdéről. Az ajtó fel pattant s egy női alak tűnt fel a küszöbön. Ránézett a papra s megszólalt: — Agellius tehát nincs itt.

Az asszony fiatal, karcsú, bájos alak volt. Földig érő sárga gyapot tunica volt rajta s cipőt viselt. Rövid köpenye, illetőleg szükség esetén fejére is vethető sálja alól részben előbukkanó vállain csatok tartották egybe ruháját, melyeknek hegyes tűi parányi törként nyilvánvalóan a védelmére is szolgálhattak, ha útonállóak támadnák meg. Bár arckifejezése nagyon nőies volt, mégis volt benne valami, amiről arra lehetett következtetni, hogy szükség esetén használni is tudná fegyvereit. Arcszíne világos volt, vonalai szabályosak. Most éppen sápadt volt, de nem lehetett mindig ilyen. Nemes és fenkölt nyugalma tette őt bájosná. A nyugalom különféle lehet, lehet az isteni békéé és örömé, lehet a szívtelensége, lehet a tompa kétségbeesés és lehet végül a halál nyugalma. Ezek közül egyik sem sugárzott az idegen arcáról, aki Caecilium visszavonultságában megzavarta. A görög szobrok nyugalma volt rajta, s látszott, hogy eszmények táplálják s nagy akaratérővel fegyelmezi magát. Modora semmi félenkséget, csak nagyon kevés szerénységet árult el. A lemenő nap ráverődött ámbraszínű ruhájára, ragyogott rajta, mint a tűz, és úgy tűnt, mintha menyasszonyi *flammeum* takarná, mintha a napisten még ez este magával akarná vinni menyasszonyául.

Először meglepődve, azután aggodalmaskodva nézte Caecilium, majd így szólt: — Félek, hogy te is az ő népéből való vagy. Ha igen, akkor használd fel az időt. Holnap már korán reggel rád törhet az ellenség. Menekülj, amíg lehet.

— Ha keresztény vagyok — válaszolta Caecilius, — mért aggódol akkor annyira miattam? Azért tetted meg a hosszú utat Siccából, hogy istenteleneket és varázslókat figyelmeztess a közeledő veszélyre?

— Idegen — mondta Callista, — ha láttad volna, amit én láttam, amit én hallottam ma, akkor nem csodálkoznál, hogy meg kívánnám a hasonló sorsától menteni még a föld legkihíványabb teremtményét is. Förtelmes csöcselék lázong a városban, a keresztények vére szomjazik. A véletlen Agelliusra irányíthatja figyelmüket. Nincs itthon, de hol van? Gyilkos erőszakoskodások is történtek már és te meg sem mozdulsz.

— Aki így félti a keresztényeket — válaszolta a pap —, annak a szívében a keresztény tűzből is kell néhány szikrának lennie.

Callista félig öntudatlanul leült az ajtó melletti padra, de aztán hirtelen ismét felugrott és így szólt: — Menj, menekülj, talán jönnek már. Hol van ő?

— Ne félj semmit — mondta Caecilius. — Agellius már biztos védett helyen van. Rólam is gondoskodás történik. Nincs szükség a sietségre. Új csak le újra. De téged — folytatta —, téged ne találjanak itt.

— Engem ismernek, engem jól ismernek itt. A templomok részére dolgozom. Semmitől sem félek. Nem vagyok keresztény, — válaszolta Callista és valami kifejezhetetlen, ellenállhatatlan erőnek engedve, újra leült.

— Azt akarod ezzel mondani, hogy még nem vagy keresztény — mondta Caecilius.

— Kereszténynek kell az embernek születnie, uram, hogy azzá lehessen — válaszolta Callista. — Nagyon szép eszmény az, azok után ítélve, amit hallottam róla, de az anyatejjel együtt kell magunkba szívni.

— Ha így lenne, akkor sohasem jöhetett volna létre — mondta a pap.

Callista hallgatott egy ideig, majd végül így válaszolt: — Ez igaz, de minden új vallás azzal indul el, hogy néhány ember sajátos gondolkodásmódjára támaszkodik. A tanítás a szél hátán járva megfelelő talajba kerül. Hatalmába kerít lelkeket s ezek által újabbakat hív, együttes közös hatás alá kerülnek, kialakítanak maguk körül valami külső formát s ezzel vallást alapítanak. Az utódok követik atyjuk vallását és az, mi kevesek eszménye volt, lassanként sokak hitvallása lesz. Így van ez a zsidósággal, így Zoroaster, így az egyiptomiak vallásával.

— Rájössz majd — mondta a pap, — hogy pillanatnyilag az afrikai keresztények legnagyobb része, s róluk bizakodva beszéltek, felnőtt korában tért meg s nem keresztények leszármazottja. Másrészt viszont azok a keresztények, kik megtagadják hitüket és elmennek a capitoliumra áldozatot bemutatni, jórészt örökölték hitüket. Ez az én tapasztalatom és azt hiszem, hogy máshol is csak így van.

Callista láthatólag inkább azért beszélt, hogy válaszokat kapjon és nem azért, hogy komolyan ellenvetéseket tegyen. Ismét hallgatott és gondolkodott, azután megszólalt: — Az emberiség nagyon különböző szellemi hajlandóságú s tagjai úgy különböznek, mint akárcsak a szemünkbe ötlő színek. A vöröset és kéket nem lehet egymáshoz hasonlítani, a chaldeus sohasem lehet görög, sem a görög csillagimádóvá. Ha megkísérlik, csak nevetéssé teszik magukat.

— Talán éppen a legmélyebb meggyőződésű és a lelki nyugalmutat leginkább megtalált keresztények fognak a legjobban meggyőzni az ellenkezőjéről — válaszolta Caecilius —, hogy volt idő, mikor ők maguk is gyűlöltek a kereszténységet és megvetették és bántalmazták hívóit.

— Én sohasem tettem ilyesmit az első naptól kezdve, hogy hallottam róla — kiáltotta Callista. — Nem vagyok az ellensége, de nem tudok hinni benne. Biztosan tudom, hogy sohasem tudnék. Nem, sohasem lennék képes rá.

— Mi az, amit nem tudsz elhinni belőle? — kérdezte a pap.

— Ez a vallás túlságosan szép ahhoz — válaszolta Callista —, hogy más lehetne, mint álom. Olyan dolog, amiről sokat beszélünk, de amikor a hívói közelébe kerülünk, akkor rájövünk, hogy lehetetlen. Gyönyörűséges képzelődés,

ennyi az egész és nem más. Nagyon szépek a parancsai, amennyiben hallottam rólok, oly szépek, hogy szinte eszményiek. A lélek készségesen elfogadja őket, mintha megerőltetés nélkül követhetné. Igen, túlságosan szépek ahhoz, hogy hihetnénk bennük. A hittételei viszont oly iszonyúak, megdöbbenők és gyűlöletesek, hogy ezért nem hihetem őket. Felháborítanak.

— Melyik ilyen? — kérdezte Caecilius.

— Van ilyen — válaszolta Callista. — Sohasem fogom hinni, hogy egész népem örökkévaló Tartarusra volt és van kárhoztatva.

— Nem lenne jobb, ha korlátoznók s valamivel kézzelfoghatóbbá tennők a kérdést? — kérdezte Caecilius. — Ha feltételezem, hogy ez a rettenetes sors ér egy egyént, akkor érhet egy másodikat is, érheti mindkettőt, érhet nagyon sokat. Úgy hiszem, azt akartad mondani, sohasem fogod hinni, hogy *te* örökös Tartarusra lennél kárhoztatva.

Callista kissé megrezzent és bizonyos nyugtalanzkodás vagy méltatlanzkodás látszott rajta.

— Nem valószínű-e — folytatta Caecilius —, hogy inkább beszélhetsz és inkább alkothatsz ítéletet magadról, mint másokról? Ha biztonsággal beszélhetnél magadról, akkor talán könnyebb lenne másokról is beszélned.

— Azt hiszed — kérdezte Callista nyugodtan —, hogy ez élet után örökké a Tartarusban leszek?

— Boldog vagy? — kérdezte a pap kitérőleg.

Callista hallgatott, lesütötte a szemét és mély tiszta hangon mondta:

— Nem! — Ezután csend következett.

A pap kezdte meg ismét: — Évről-évre boldogtalanabb lettél talán? Látom, hogy igent mondasz. Nyomja a szívedet valami, magad sem tudod, hogy mi. És úgy hiszed, hogy boldogtalanságod a legközelebbi tíz évben még csak növekedni fog. Egyre és egyre boldogtalanabb leszel, minél tovább élsz. Mire megöregednél, már el sem tudnád viselni az életedet.

Callista felkiáltott, mintha testi fájdalmat érezne. — Igaz ez, uram, bárki is mondta neked. De hogy lehet oly kemény a szíved, hogy megmondd, és sérts és gúnyolj vele?

— Isten óvjon tőle! — kiáltott fel Caecilius. — De engedd, hogy folytassam. Figyelj, gyermekem. Légy bátor és merd a dolgokat úgy nézni, ahogy vannak. Minden nap súlyosbítja valamivel terhedet. Életednek ez a törvénye valamikép sokkal bizonyosabb, mint az, amit most oly biztonsággal, állítottál, hogy nem tudnál e törvényben hinni. Nem utasíthatod vissza, mert nem vélemény, hanem tény. Amint mondom, ez a teher nem csupán a mi hitünk dogmája, hanem letagadhatatlan természeti tény is. A kívánsággal nem változtathatod meg. Ha kétszáz esztendeig élnél is a földön, akkor sem másíthatnád meg, mindig igazabbnak és igazabbnak bizonyulna. Kétszáz év elteltével oly nyomorultnak éreznéd magad, hogy még leggonoszabb ellenséged sem lelné kedvét benne.

Caecilius úgy beszélt, mintha félig csak önmagával társalogna vagy elmélkednék, bár Callistára tekintett. Sajátságos volt az ellentét kettőjük között: amennyire elvonatkozott ő, olyannyira elfeledkezett a leány is magáról s teljesen feloldódott ő benne. Elárulta ezt a szeme csillogása, akadozó lélekzete, szorongó viselkedése. Végül türelmetlenül közbeszólt: — Atya, te önmagaddal beszélsz, te megvetsz engem.

A pap nyíltan a szemébe nézett és enyhe, zavartalan mosollyal így szólt: — Callista, ne kételkedj bennem, szegény gyermekem, a szívemben vagy. Éppen azelőtt imádkoztam érted, hogy beléptél. Nem vetlek meg, de oly komoly dologban, mint amilyen a lélek megmentésének megkísérlése, az Úram színe előtt kell beszélnem veled. Neked beszélek, valóban, gyermekem, de viaskodom is veled Őrlette, az Ő trónja előtt.

Remegett a hangja, miközben beszélt, de hamarosan erőt vett magán. — Hallgass meg türelemmel — mondotta. — Azt akartam mondani, ha ötszáz évig élnél, mindig súlyosabb teher nehezednék rád idővel. De nem fogsz élni, meghalsz. Azt mondd talán, hogy akkor létezni is megszűnsz. Nem hiszem, hogy így gondolkozol. Biztos vagyok abban, hogy velem és az emberek nagy részével együtt azt gondold, hogy még akkor is élni fogsz, hogy te még akkor is te magad leszel. Akkor is, továbbra is ugyanaz a lény leszel, de nem lesz meg az a külső támaszod, segítség és vigasztalásod, amelyben most részesülsz, bármi legyen is az. Magad leszel, magadra utalva. Azt hallottam, hogy az emberek végül is megtébolyodnak, ha egyedül vannak elzárva. Ha tehát innét eltávozva el kell szakadnod mindentől, mi itt a tiéd volt, és csak önmagadnak leszel a társa, úgy gondolom, hogy a terhed akkor még nagyobb lesz, nem pedig kisebb, mint most.

Tegyük fel például, hogy társalogni kívánnál és nem tudnál társalogni, szeretnéd néped költőit és nem tudnál rájuk sehogysémissé emlékezni, szeretnéd a zenét és nem lenne hangszered, amelyen játszhatnál, szeretnéd a tudományt és nem volna mit tanulni, vágyódnál rokonszív után s nem lenne senki, kit szeress. Nem lenne ez még nagyobb nyomorúság?

Menjünk egy lépéssel tovább. Tegyük fel, hogy olyanok társaságában lennél, kiket egyáltalában nem szeretsz, tegyük fel, hogy nem lennének örömdöket sem bennük, sem foglalkozásukban, és nem tudnád megérteni szándékaikat, tegyük fel, hogy van, mint a keresztények mondják, egy Mindenható Isten, és nem szeretnéd Őt, nem lenne kedved rágondolni és nem érdekelne, hogy ki Ő és mit csinál. Tegyük fel végül, hogy rájössz, hogy semmi más sincs Ő kivüle, kit nem szeretnél és azt kívánnád, hogy ne lenne. Nem lennél te ekkor még boldogtalanabb?

És ha ez így tartana egy örökkévalóságon át, nem lenne ez még kimondhatatlanabb kín mindörökké?

Tegyük fel tehát először, hogy a léleknek mindig szüksége van valami támaszra s azután, hogy nincs reménye ilyenre, ha itthagyjá e látható világot, harmadszor, hogy a szíve éhsége, szomjúsága és mardosása, ott ahová kerül, oly égető és átható, mint a láng. Mindezekből az következik, hogy az örök Tartarus fogalmában semmi észellenes sincs.

— Nem tudok válaszolni neked, uram — mondta Callista —, de azért egy cseppet sem hiszem jobban, amit mondasz. A bensőm fellázad a gondolatra. Itt kell valami megoldásnak lennie.

— Ha viszont, — folytatta Caecilius, nem ügyelve a közbeszólására — mind egyirányúak a gondolataid, ha a szükségeid, vágyaid, céljaid, törekvéseid mind egy célpontra felé törekszenek, már ez maga is bizonyítja e célpontra létezését. És ha semmi sem elégíti itt ki vágyaidat s ha üzenet érkeznek azzal az állítással, hogy e Célpontra jön, kiről már sejtelméd volt, és irt hoz vágyaidra és akik ez irrel kísérletet tettek, egyhangúlag biztosítanak, hogy hatásos a gyógyszer, — nem lenne-e akkor kötelességed, Callista, hogy legalább odatekints, hogy kutasd, amiről hallasz és kérd és a segítségét, ha létezik, hogy tudj hinni Benne?

— Ez az, amit egy rabszolgám mindig mondott — kiáltotta Callista töredezetten — és ilyen dologra célzott egy másik, Agellius is. Mi a ti gyógyszeretek, mi az a Célpont, mi Az, amit szeretsz, mondd meg te keresztény tanító! Miért vagytok oly titokzatosak, oly tartózkodók közléseitekben?

Caecilius hallgatott egy pillanatig, láthatólag tévovázott, hogy mit válaszoljon. Végül is így szólt: — Sok ember van olyan állapotban, amilyent te bevallottál. Nem szeretik Őt, aki egyedül maradandó. Nem szeretik azokat a dolgokat, amik el nem múlnak, hanem csak a végeseket. Mivel így van, Az, akit szeretnünk kellene, elhatározta, hogy visszahódít bennünket magának. Ezzel a szándékkal közénk jött a világba, a mi emberi alakunkban. És ez emberi alak-

ban kitárja karjait s hív, hogy térjünk vissza Hozzá, Alkotónkhoz. Ő az, akit imádunk, Ő az, akit szeretünk, Callista.

— Úgy beszélsz, mint Chione — válaszolta Callista —, de ő csak megérezte azt, amit te tanítasz. Nem tudott az Uráról beszélni, hogy az örömtől el ne pirult volna. És Agellius, ha csak egy szót is szólt az Uráról, szintén pirulni kezdett.

A pap láthatólag nehezen tudott uralkodni érzelmein. Némán ültek egyideig. Azután Callista szólalt meg újra, mintha tépelődne azon, amit hallott.

— De ez a szeretet — így szólt —, végtére is csak eszmény: oly hatalmas, oly üde, oly ártatlan, oly mindent magába olvasztó, minden más szeretetet annyira kizáró, oly kitartó szenvedély, de valaki olyan iránt, akit sohasem látunk, — titokzatos! Ugyanaz ez, mint a mi eszményünk az összepről, de lényegben megtestesülve, és mégis újra feloldódva valami fajta képzelődésben. Nem értem.

— A lelkeknek csak egy szerelmese van — kiáltotta Caecilius —, és úgy szeret mindenkit közülünk, mintha nem is volna más, akit szerethetne. Minden egyesért úgy halt meg közülünk, mintha nem is volna más, akiért meghalhatna. A szegényteljes kereszten halt meg. «Amor meus crucifixus est. — Keresztre feszítették a szerelmemet.» Az a szeretet, amit ő éleszt, örökkévaló, mert a Változhatatlannak a szeretete. Kielégít, mert kimeríthetetlen. Mennél jobban közeledünk Hozzá, annál győzedelmesebben tér be hozzánk. Mennél tovább eljőzik bennünk, annál bensőségebben a miénk lesz. Az örökkévalóságra való eljogyzés ez. Ezért oly könnyű meghalnunk a hitünkért, hogy a világ csodálkozik.

Ezután hirtelen ezt mondta: — Miért nem akarsz te is Hozzá jönni? Miért nem hagyod ott a teremtményt a Teremtőért?

Callista ritkán vesztette el önuralmát, de most egy pillanatra megrendült. Könnyek áradtak a szeméből. — Lehetetlen! — mondta — én, hogyan? Nem ismerlek engem, atya! — Elhallgatott és más hangon kezdte újra. — Nem, más az én sorsom és más a tiéd. En Görgország gyermeke vagyok és nincs más boldogságom, mint az, amit az én szép hazám, amit az én dicső népem ad. Megelégedhetek, belényugodhatok, sőt büszke lehetek rá, ha részesülök ebben a boldogságban. Abban kell élnem és hálnom, amibe beleszülettem. Fa vagyok, melyet nem lehet átültetni. Az asszíroknak, a zsidóknak, az egyiptomiaknak megvannak a maguk titokzatos tanításai. A maguk útján keresik a boldogságukat. Az én utam más. A büszke szellem, az értelem feltárulása, a géniusz hangja és tekintete, a sóvárogva dobogó szív, nem élhetek nélkülük. Nem lehetek meg anélkül, amit te, mint keresztény, bűnnek nevezel. Hagyj békében, az akarok lenni, aminek a természet alkotott. Nem tudok megváltozni.

Callista hirtelen megváltozása nagyon meglepte Caeciliust s bár csalódása megrendítette, mégis valami egészen rendkívüli módon együttértett a szegény leánnyal. Nagy megindultsággal válaszolt neki: — Hát én zsidó vagyok — kiáltotta — egyiptomi vagyok vagy asszíriai? Az ifjúságom óta hittem-e és kezdettől az enyém volt-e, ami most az Életem, a Reményem és Szeretetem? Gyermekek, mi volt egykor az én életem? Nem vagyok-e én is tűzből kirántott üszköt kapott fa? Erdemlek-e mást, mint rosszat? Nem az egyedül Erős, az egyedül Irgalmas hatalma, rendkívüli hatalma, az Emmanuel kegyelme volt-e az, mi engem megváltoztatott és győzedelmeskedett fölöttem. Ha engem, az öregembert meg tudott változtatni, hogyne tudna téged, a gyermeket megváltoztatni? Én, a büszke, kemény tudós, tekintélyes állású római, én, ki a gyönyört szerettem, kinek kialakultak a szokásai, széleskörű kapcsolatai és bonyolult viszonyai voltak, vajjon én indítottam-e meg a nagy változást bennem, ami erőt adott arra, hogy meggyűlöljem, amit előbb szerettem, elfelejtsem, amit

egykor tudtam, sőt még arról is megfélelkeztem, ami egykor voltam? Ki alkott téged és engem másnak, hacsak nem Ő, ki ha akarja, egyformává is tehet bennünket. Az Ő mindenhatósága átalakít téged, ha magad is kész vagy az átalakulásra.

Az érzékeny és büszke görög leány lelkében ellenállást váltottak ki e szavak. — Így hát végül, te pap is csak olyan vagy, mint más emberek — mondta Callista — törekeny bűnös, akárcsak én. Olyan embereket, mint amilyennek én érzem magam, bőségesen találok. Olyan ember hiányzik nekem, aki más, olyan hiányzik, akinek hódolhatok. Azt hittem, hogy valami különös és rendkívüli van benned. Erővel párosult nemesség és gyöngédség valami új volt nekem. Itt van végre az isten, mondtam magamban. Az én isteneim földiesek, érzékiesek, nem tiszteltem őket, nem hiszek bennük. De nincs semmi jobb máshol sem . . . Jaj! . . . — Felállt és hevesen mondta: — Bűntelennek gondoltalak s te bűnösnek vallod magad . . . Ő! Hogyan tudhatom — folytatta iszonyodással —, hogy jobb vagy-e, mint Isis és Mithras papjai, ezek a közönséges képmutatók, kiknél a sok tisztulás, beavatás, újjászületés, a fehér ruhák és a babékoszorú mind csak arra való, hogy eltakarják velük romlottságukat? — És megtapintotta a csatját a vállán.

Ekkor valami tompa zaj szakította félbe a beszédét. A távolból hozta a szél és úgy hallatszott, mintha sok hang egybeolvadása lenne. Eredete nem lehetett kétséges egyikük előtt sem. — Kedves atyám — szólt Callista —, az ellenség közeledik.

XX. FEJEZET.

Bizonytalankodásnak, halogatásnak nem volt többé helye. — Mi lesz belőled, Callista? — szólt Caecilius. — Darabokra tépnek.

— Miattam ne aggódj, atyám, — válaszolta Callista. — Közülök való vagyok. Ismernek. Ő, jaj, én nem vagyok keresztény! Nem tagadtam meg szertartásaikat. Te azonban egy pillanatot se vesztess.

— Még meglehetősen távol vannak — felelte Caecilius —, bár a szél könnyörületesen figyelmeztet már közeledésükre. — Körülnézett a szobában és felvette a Szentírás könyveit az állványról. — Semmi más különösebb érték nincs itt — mondta —, ezt Agellius nem vihette magával. Itt van, gyermekem, nagy bizalommal akarok lenni irántad. Csak kevés nem-kereszténnyel szemben tennék így. Vedd e megszentelt pergamentet, a mi isteni Mesterünk földi életének története van reá írva. Megismerheted belőle, hogy kit szeretünk, mi keresztények. Olvasd, őrizd gondosan és add át, ha alkalmad van rá, keresztény kezekbe. Az érzésem azt mondja, hogy nem cselekszem rosszul, amikor neked adom. — Átadta neki Szent Lukács evangéliumát, a többit pedig tunicája redői közé dugta.

— Csak egy szót még, — mondta Callista. — A nevedet szeretném tudni. Szükségem lehet rá.

Caecilius felvett egy darab krétát az állványról és határozott vonásokkal írta a falra:

— Thascius Caecilius Cyprianus, Karthago püspöke.

Alig olvashatta el még Callista a szavakat, amikor a kunyhó közvetlen közeléből több férfi hangja hallatszott. Abban a reményben, hogy Caecilust megmenti vele, hirtelen elébük rohant. Caeciliusnak percnyi késedelmeskedés nélkül menekülnie kellett volna, de egy szent kötelesség még visszatartóztatta. Letérdelt és elővette a szelencét kebléről. Gyorsan felnyitotta az aranyszelen-

cét, imádta a Legszentebb Szentséget és magához vette. Utána megtisztított a szelencét és újra elrejtette. Ezután azonnal felkelt és elhagyta a kunyhót.

Körülnézett. Callista seholsem volt látható. Elment. Biztosra vette, hogy nincs ellenség a közelben. Elérkezett tehát az ideje, hogy most már ő is meneküljön. De zavarában rossz irányba fordult. Ahelyett, hogy a kunyhó mögött menekült volna, honnét a hangok elijesztették, a kerten át a mélyútra futott. A veszébe rohant. Mindjárt a csöcselék előcsapatának kezébe került.

Mindnyájan egyszerre ordítani kezdtek. — A varázsló! — kiáltotta az egyik. — Tépjétek darabokra! Majd megtanítjuk rá, hogy ne a város ellen használja a bűbájosságát! — Add vissza szőlőnket és gabonánkat, — mondta egy másik. — Vigyázatok, — szolt egy harmadik, — sertéssé vagy számárrá tud benneteket változtatni mindaddig, amíg csak van benne élet. — Akkor gyorsan végezní kell vele, — mondta a negyedik s egy emelőrudat lendített a feje felé. — Megállj! — kiáltotta egy markos sötétbarna fiú, aki már több ütést hártott el föléje. — Állj! Hallod? Nem látod be, hogy ha megöled, nem tudja a varázslatát visszacsinalni. Ezt kell neki megtennie. Vegye lerólunk előbb az átkot. Vigyétek magatokkal, vigyétek oda Astartehez, Herculeshez vagy az öreg Saturnushoz. Addig süjtük majd rostélyon, míg ezt a nádat mind szőlővé nem változtatja, a kavicsokból olajbogyókat nem csinál és a föld porát finom liszté nem varázsolja, hogy legyen mit ennünk. Ha már mindezt megtette, táncolhat majd akkor egy tehénnel és leülhet vacsorázni egy hiénával.

A részeg, örült tömeg hangos visító ujjongásban tört ki. — Előre vele! — folytatta ugyanaz az ifjú gúnyos hangon. — Itt van, ültessétek a számárra és kössétek hátra a kezeit. Diadalmenetben kell visszavinni a városba, melyet annyira szeret. Vigyázatok, idő előtt senki se nyúljon hozzá. Ha megölik, sohasem szabadultok meg az átoktól. Gyertek ide, Cybele papjai — tette hozzá —, legyetek a testőrei. — De ennek ellenére továbbra is éber szemekkel vigyázott az öregemberre.

A számár, bár természeténél fogva jóindulatú állat, túlságosan sokat szenvedett már e napon. Etették ugyan, ha csak gúnyból is, mint a keresztények istenét, de nem értette meg a tömeg ujjongását és szeszélyét, és csak várt az alkalomra, hogy megmutassa, nincs szándékában belenyugodni a nap eseményeibe. A nép a mélyútban szorongott s megakasztotta a közlekedést. A zendülő nagyrésze kimerülésében ugyan még Siccában maradt, vagy szétszóródott Agellius kunyhója körül a mezőn, de azért mégis elég ideig tartott, míg a számár csak egy lépéssel is előbbre mehetett. Feszült, izgalmas percek voltak. Végre is rávették a menet megmaradt részét, hogy forduljon meg és induljon vissza Siccába, de fordított rendben. A hely szűk volt hozzá, hogy a régi sorrendet helyreállíthatták volna, akik idáig a végén voltak, az élre kerültek s a számár a terhével az utolsó lett. Caecilius azokon a vászon- és selyemholmikon ült, melyek a Dea Syrat diszitették, mielőtt a tertullianista összetörte a bálványt, és a dombról lefelé vonulva maga előtt látta az egész menetet. Az élen a bálványimádás iszonyatos jelképei büszkélkedtek, amennyiben hordozóik még képesek voltak feltartani őket. Részeg asszonyok, férfiak vállán ülő rongyos gyerekek, csirkefogók és hetvenkedők, vad kinézésű getuliaiak, félemleri szörnyek az Atlas vidékéről, vonító és üvöltő majmok és kutyák, alarcosok, bacchansok, szatírok és hadonászó alakok alkották a menet nagy részét. A domb és a város között feleúton volt a már többször említett szakadék, amely az északi meredek sziklaig húzódó Campus Martius sík területébe torkolt. A gyalogút, melyen a tömeg hömpölygött, éppen ott keresztezte a szorost, ahol a kizélesedett és egyenesedni kezdett, úgyhogy még ott sem kellett nagyon meredeken lefelé vagy felfelé menni, ahol a legmélyebb volt, a túloldalon pedig hamarosan egy-szintre került a síksággal.

Az ifjú, aki Caecilium a számárta ültette, még mindig a közelében volt s a többiekkel együtt a lehető leghangosabban énekelte :

Prüszköl a kis ember az éj sötétjében,
Patája szikrát hány, fülel, merre menjen,
S forgatja derekát szökés reményében.

— Öreg — szölt oda halkan latinul Caeciliumhoz —, nem fogott még az átkod rajtam.

— Fiam, — válaszolta a pap, egy nappal többet kaptál a bűnbánatra !

— Szerencsémre, de a te szerencsédre is, — hangzott a válasza és újra énekelni kezdett :

De nem nyugszik Gurta, a büszke boszorkány,
Nekiindul, táncol, forgolódik sántán,
Ki hinné, hogy ő az a fürge mankóján.

Tipeg-topog, kering a tertyőfa körül,
Míg sok vidám barátja köréje nem gyűl,
S vadul viháncolva gonosz táncra perdül.

Táncol, kedveskedik, de Cham nem bolondja,
Az önmaga ura, nem asszonyrak rabja,
Megrázza a fejét s nem áll be a sorba.

Ezután Caecilium felé fordult és odasúgta neki : — Látod, öreg atyám, nemcsak keresztények tudnak megbocsátani és felejetni. Ezentúl nagylelkű Jubának nevezz. — És büszkén hátravetette a fejét.

Közben elérkeztek a dombo lábához. A völgyre ráterülő sötét árnyékból a nap hamaros lenyugvására lehetett következtetni. Amint átmentek a mélyedésen és feltárlt a síkság, Juba hirtelen megfogta és szétvágta a kötelet, mellyel Caecilium karját hátrakötötték, és iszonyatosan rávágott vele a számárta, mire ez vágatva nekiiramlott a síkságnak. Az ifjú haditerve tökéletesen sikerült. Az afrikai szamarak többre képesek ilyen esetekben, mint a mieink. Caecilium egy pillanatra elvesztette ugyan egyensúlyát, de hamarosan visszanyerte s igyekezett továbbra is vágatásra ösztökélni az állatot, melyet erre ösztönzött a csöcselék ordítóása és Cybele papjainak üvöltése is. Végre is a minden perccel növekvő sötétségben eltűnt a szemeik elől. De világos nappal is nehezen keríthette volna újra kézre ez a kifáradt, kiéhezett és megrészegedett népség. Caecilium biztonságban volt már, és a megterhelt állatra való tekintettel csak lépésben ment tovább a síkságon, melyen gyalog csak nagy megerőltetéssel juthatott volna át egy éjtszaka.

Nem fejezhetjük be e napot anélkül, hogy el ne beszélünk, hogyan végződött az a szegény áldozatok üldözöire nézve. Csaknem közmondás már, hogy a büntetés csak lassan követi a bűnt, ez egyszer azonban kivétel történt. Mialatt a száműzött karthagói püspök megmenekült, a csöcselék beleesett a neki szánt hurokba. Említettük már, hogy a lázadókat a kormányzó hatóságok csele csalta ki a városon kívülre, hogy megszabaduljon tőle és azután kénye-kedvére elbánhasson vele. Amint a csöcselék a kapukon kívül volt, már meg lehetett akadályozni a városba való visszatérését és erős kézzel lehetett fellépni ellene. A római helyőrség nem érezte magát elég erősnek arra, hogy a város szűk, görbe utcáin és számtalan útján szembeszállhasson a tömeggel, de e haditervét kiészelve, most azon igyekezett, hogy a legkegyetlenebbül végre is hajtsa. Egyet-

lenegy embert sem akart éjtszakára visszaengedni azok közül, aki a délután folyamán kiözönlöttek a városból. Nem valószínű, hogy a katonák szánakoztak a keresztényeken, de biztos, hogy megvetették és lenézték a város csőcselékét. Felbőszítette őket a lázadás, személyes sérelemnek érezték és elhatározták, hogy nem tűrik meg megismétlődését. A kapuk védelmét rendszeren a városi őrség látta el, most azonban a rómaiak vették át a *Porta Septimiana* őrzését, amelyen a tömeg kiáradt. A kapu fekvése kiválóan megfelelt céljuknak. A kapun belüli résszel egyszinten lévő, külső széles területet jobbról és balról erős fal övezte s e falak lassankint kocsíutnyi szélességűre szűkítették össze a kapu felé vezető utat. E falak tovább futottak a Campus Martiusig vezető útig; ettől kezdve már szabad volt az út egészen a szakadéig. A katonák bezárták a kaput s mikor a csalódott, kimerült, állatias, félőrült tömeg visszatért a mezőről s a hátulsók az elsőket a falak között előretolták s így lehetetlenné tették a menekülést, a római katonák megkezdtek barbár, hogy ne mondjuk gyáva támadásukat a nép ellen. Nehéz dorongokkal, kopjakkal, vas páncélkésztyűkkel, kövekkel és téglákkal, bunkókkal, korbáccsal, karddal, sisakkal, mindennel mi csak a kezük ügyébe esett, elkezdtek a védekezésre képtelen, összeszorult tömeget kaszabolni. Úgy mészárolták őket, mint a birkát, rájuk tapostak, s sebesülteiket átdobták a falon. Azok a szerencsétlen nyomorultak, akik hátrálni igyekeztek, a mögöttük tolongókkal kerültek viszályba, s így a zavar és rendetlenség még nagyobb lett. Sokan a nyílt mezőre vagy az erdőbe menekültek s vagy az időjárás, vagy az éhség, vagy a vad pusztítóttá el őket. Mások kicsapongásaik és az éhség következtében legyengülve a dühöngő dögvész áldozatai lettek. Pár nap múltával megengedték, hogy maradékuk csendben és félénken visszalopódzkodjék a városba. Sokáig tartott, amíg Sicca népe, a *plebs Siccensis*, ismét véleményt mert kockáztatni a kereszténységről, illetőleg bármi politikai, társadalmi vagy vallási kérdésről.

XXI. FEJEZET.

Amikor Jucundus másnap reggel felkelt, meglepődéssel hallotta meg a legújabb híreket. Buzgó híve volt a császárnak, szerette a nyugalmat, megvetette a bennszülötteket és gyűlölte a keresztényeket. A keresztények eleget szenvedtek, meg volt mentve a római név becsülete, elijesztették azokat, akik a kereszténység felé hajlottak, meggyőződhetek róla, hogy Sicca népének a szeme rajtka van. De kemény leckét kapott a csőcselék is, a közérdek győzött s a város békéje helyreállt. Megszűnt, vagy legalábbis alábbhagyott Agellius miatti aggodalma is. Bizalmasan feljelentette őt a kormánytól, a katonai hatóságoknál pedig elérte, hogy az ő őrzetére bizzák. A táborparancsnokság egy porkolábjának kíséretében fogadta az ajtóban, mikor a kis Firmiusszal megjelent, és egy földalatti cellába zárta, melyben sérült, divatból kiment vagy egyéb okokból nem értékesíthető szobrok voltak. Nem búsult miatta, ha egy kis győtrelem és ijedelem segíti elő benne a Callista varázshatalma által megindult változást. Nem feledkezett meg azonban Juba intelméről sem s óvatos volt, hogy túlzásba ne vigye győtrését, s ezért inkább csak ráakarta eszméltetni, hogy milyen következményekkel járhat a kereszténység megvallása. Úgy gondolta, hogy ezzel csak növeli azt a hatást, amit Callista hangjának és szemének varázsával akart nála elérni. Semmi dicsőséges és hősiességet nem jelenthetett, hogy egy lomrakötőbe van bezárva, mindenki tudta nélkül. De nem is akarta őt örökre ott tartani.

A következő nap estefelé azonban olyan hírt hallott, amit eleinte nem

tudott elhinni, de mégis elvette vacsorájától étvágyát. Alig akart hinni a fülének, amikor elbeszélék neki, hogy Callistát kereszténységgel gyanúsítva elfogták és époly kelletlen arcot vágott a hír hallatára, mint egyik-másik egyiptomi isten a boltja állványain. De csakhamar magához tért és mulatott a híren. Elfogatása mindenesetre tény volt, bármiként is akarta magyarázni. De ki felelhet érte? «Varium et mutabile — az asszony szeszélyes és ingatag». Ki felelős az asszony-nép hóbortjaiért és szeszélyeiért? Ha beleszeret Minerva baglyába, levágatja gesztenyeszínű hajfürtjeit vagy kötél táncossá lesz, vonogatták volna ugyan néhányan a vállukat, de senkisémmel kutatta volna indokait. Jucundus úgy látta, hogy semmisémmel térítheti el inkább Agelliust a kereszténységtől, mint az, ha megtudja, hogy szenvedni fog az, akit annyira szeret. Elég rossz lehetett már Agelliusnak, hogy saját magának kell szenvednie érte, de Jucundus nem volt annyira szűkkeblű, hogy meg ne értse és el ne ismerje, ellenszegülésében és makacosságában a szenvedés titkos elégtételül is szolgálhat neki. Az azonban már semmiképp sem lehet a kedvére, ha megtudja, hogy szerelme, Callista is hasonlóképpen bűnhődik. Hiszen nagyon jó érzés lehet az érzelmes, titokzatos és különös kereszténység hívének lenni, de ha ez veszélyeztetni valaki másnak a testét és életét és ez a más éppen Callista, akkor nyilvánvalóan Agellius lesz az első, aki megkísérli, hogy rábírra a szeszélyes görög leányt, őrizze meg neki szép szemeit s maradjon hű hazája isteneihez. Jucundus tetszelgett abban a gondolatban, amint mások is ezt tették volna, hogy ez a szerföltött romantikus és gyöngéd történet valami szerelmi jelenettel vagy házassággal végződik.

Másnap azután eljött hozzá Aristo és hitelesebben és részletesebben beszámolt neki a dologról. Callistát a törvényszék elé idézték, de nem bocsátották szabadon, hanem továbbra is fogva tartották. Homályos volt Aristo előtt az egész dolog, nem tudta a magyarázatát adni. Hajlandó volt már azt is hinni, hogy a szemével rontotta meg valaki, hogy valami félelmetes varázsló istentelen mesterkedése és bűbájossága, valami sajnálatos káprázat vagy képzelődés ejtette meg egy időre hűga lelkét. Úgy látszott, senkisémmel tudja pontosan, hogy került a hatóság kezére, de az tény, hogy oda került s most az a kérdés, miként szabadítsák ki.

Mennél titokzatosabb és mennél aggasztóbb volt a dolog, annál sürgősebbnek látták, hogy haladéktalanul tudassák Agelliusszal. Ha sokáig tart, míg összetalálkoznak, Callista is csak megmakacszkodhatik és hasonló konokságra ösztönözheti Agelliust is. Ó, mennyi nyugtalanságot szereznek ezek a fiúk és leányok az öregeknek, akik pedig csak jót akarnak nekik! De arra nem volt most idő, hogy Jucundus ezen gondolkodjék. Azt hitte, hogy egyikük sem tudná elviselni a másik szenvedésének és veszedelmének tudatát, s kölcsönös gyöngéd érzelmeik folytán engedékenységre akarják majd egymást bírni s jó példával járnak majd egymásnak elő. Így bölcsekedett Jucundus, miközben cselekedni készült.

XXII. FEJEZET.

Harminchat órán át volt bezárva Agellius a földalatti kamrába. A fény alig szűrődött be. Ágya egy padból és takaróból állott, de bőségesen kapott kenyeret, bort és olajbogyót. A zendülők üvöltését és ordítását jól hallhatta börtönében, amikor Astarte temploma mellett elvonultak, de azt már nem sejtette, hogy mi történt odakint, mi lett Caeciliusszal és mi lesz vele. Annnyit tudott, ami alakilag meg is felelt a tényállásnak, hogy a törvény kezén van s csak kegyelemből tartják egyik rokonánál fogva. A második éjtszaka nagy-

bátyja bizalmas rabszolgája kiszabadította helyéről és átvezette a ház hátsó oldalára, egy kis földszinti helyiségbe, melynek felső világítása volt. A következő reggel, vagyis két nappal a lázadás után, megjelent nála Jucundus, hogy bizalmasan tárgyaljon vele.

A nagybácsi azzal kezdte a beszédét, hogy unokaöccse a kormány foglya, reméli azonban, hogy befolyásával kieszközli szabadonbocsátását és becsületének minden sérelme nélkül elhagyhatja majd Siccát. Elmondta neki, hogy mindezt bizalmasan intézte el s ha látszólag keményen bánt is vele az előző estéig, meg kellett azt tennie a látszat megmentése érdekében, az örködő porkolábok jelenléte miatt. Tudomására adta, hogy a csőcselék felkutatta a kunyhóját is és el is fogott valakit, aki nyilván a cinkosa és szövetségese lehetett. Megragadták őt, el is vitték, a fickó azonban elég ügyes volt ahhoz, hogy megszökjék. Többet nem tud ennél mondani, de ez szerencsés véletlen volt, mert a városban általában azt hiszik, hogy Agelliust magát fogták el s neki sikerült megszöknie. Mivel tovább nem nagyon lehetne tagadni, hogy keresztény, bár ő ugyan nem hiszi, maga is igyekezett megerősíteni e híresztelést. Voltak ugyan egyesek, kik minden bizonnyal ismerték őt és bizonyígtatták, hogy a szőkevény legalább kétszer olyan idős volt, mint Agellius s inkább rabszolgának látszott s talán az a rabszolgája volt Agelliusnak, akit még az atyjától, Strabótól örökölt. Ő, Jucundus, ezekkel szemben viszont határozottan állította, hogy Agellius a veszedelemben a keresztények egy rendkívül hatásos varázslatához folyamodott, hiszen köztudomású, hogy vannak nekik ilyenek, s elváltoztatta magát, hogy a szőkése jobban sikerüljön. Nem érte el ugyan teljesen a célját, mert elfogták, de mégis ennek kell tulajdonítani, hogy sikerült megszöknie. Az embereknek mindenféleképp azt mondta, hogy eltűnt. Örül, hogy megszabadult tőle és reméli, hogy soha többé nem látja. — De remélem, kedves fiam — fejezte be szavait —, elhiszed, hogy ezt csak úgy mondtam s remélem, hogy még sok évig fogsz itt tisztelőben és becsületben élni. Azt szeretném, ha te zárnád le majd a szememet, ha elérkezik az időm, és te örökölnél mindent, amit hátrahagyok, mert ami azt a fickó Jubát illeti, benne nincs nagy bizalmam.

Agellius nagyon megköszönte nagybátyja jóindulatát és sikeres fáradozását az érdekében. Egy pontban azonban úgy gondolta, hogy túlságosan vérmesek voltak Jucundus reményei. Bármennyire szeretne is a nagybátyjával élni, mégsem hiszi, hogy valamikor is visszatérhessen Siccába. A föld valamilyen távoli zugába kell mennie, vagy legalább is egy olyan városba, hol nem ismerik. Siccában újjal mutatna rá mindenki, mint keresztényre, rengeteg sértő megjegyzésnek és kellemetlenségnek lenne kitéve, minden hasznos összeköttetést nélkülöznie kellene még akkor is, ha nem lázadna fel ellene megegyezésre. Ha azonban egy erőteljes és nagy keresztény egyházközségben élné, jól tehetne a maga helyén s buzdulva hittestvérein, ismeretlenül, mint egy a sok közül, terjeszthetné hitét is. Azt gondolja ezért, hogy amint csak lehetséges, eladja minden holmiját és visszavonul az emberek szeme elől, legalább is egy időre.

— Azt hiszed tehát, hogy az üldözésnek hamarosan vége lesz? — kérdezte Jucundus.

— A multból ítélék — válaszolta Agellius. — Eddig is voltak zavaros és voltak nyugalmas idők, s azt hiszem, így lesz a jövőben is. Mindig akadt olyan hely, ahová az ellenségeink dühe nem ért el, míg a másik helyen ugyanakkor tombolt.

— Most új idők jönnek, hidd el — mondta Jucundus komolyan. — A népmozgalmakon már túl vagyunk. Ami két nap előtt történt megmutatta, hogy mi lesz a sorsuk. Megkapták a kegyelemdőfést. Az állam intézi most már a dolgot, Róma maga, hála legyen az isteneknek! Az pedig szívósabb, mint ezek a gazember patkányfogók és hulladékokra leselkedők, akikkel két nap előtt

dolgod volt. A nagy Róma most végre komolyan veszi a dolgot, fiam. Már régen meg kellett volna tennie, még a születésed előtt és akkor — bölintott hozzá egyet, — nem lett volna választásod, nem lett volna kísértésed, hogy bolondot űzz magadból.

— Ha valóban új idők kezdődnek — válaszolta Agellius, — akkor még kevesebb reményem lehet rá, hogy itt maradhassak.

— Légy értelmes, hiszen tudsz az lenni, ha akarsz — mondta a nagybácsi, — kérlek, nézz a dolgokkal szembe. Nem küzdhetsz meg a lehetetlennel, a tényeket nem lehet semmibe venni. Vannak törvényes vallások és vannak tiltottak. A kereszténység tilos, nem tűrik. Nem a te hibád ez, de nem is tudsz segíteni rajta. Megtennéd, ha tudnád, de nem tudod. A tisztességek eleget tettél. Megmutattad, hogy férfi módjára tudsz kiállni, és szenvedni is tudsz rögeszmédért. Róma azonban nem hátrál meg, neked kell tehát segítened magadon, ahogy tudsz. Neked kell megadnod magadat és sokkal jobb vagy (nem bókolkod, meggyőződésből mondom), sokkal szeretetreméltóbb, kiválóbb, különb vagy annál, semhogy ilyen hitvány babonaságnak hódolhatnál.

— Van valami, ami erősebb Rómánál — mondta az unokaöccs szinte keményen.

— Agellius! — válaszolt Jucundus kurtán. — Nem szabad ilyet mondanod ebben a házban. Az én fedelem alatt nem beszélhetsz így. Kijelentem, hogy nem tűröm. Hütlenkedjél máshol... Ez az átkozott önfejűség! — mondta magának — meg kell gondolnom, hogy mit tegyek. Gúnnyal illetük egymást — folytatta fennhangon, — a gúnyolódás azonban semmi jóra sem vezet, a gúnyolódás nem érvelés. De most mondom, légy az eszednél, ha tudsz. Most komolyan veszi a dolgot a császári kormány. Jobb későn, mint soha. És jegyezd meg szavaimat: e naphoz öt évre, legfeljebb öt évre, nem találsz egy rongyos keresztényt sem az egész római világban. — Vadul tekintett most. — Ti istenek! Róma a lehellestével elsöpört már ellene szított összeesküvéseket, ármánykodásokat és cselszövéseket, s soha nem vallott kudarcot. Ugyanezt teszi majd ezzel a szemtelen, zsidóknemzette ellenségével is.

— Mennyiben vagyunk mi ellenségei Rómának? — kérdezte Agellius. — Hogyan tételezheted ezt fel?

— Feltételezés? — válaszolta Jucundus. — Hát nem egészen világos? Úgy gondolom, hogy azok az állam ellenségei, akiket az állam az ellenségeinek mond. De mire való a sok üres beszéd erről? Esküdj meg a császári génuszára, hívd segítségül Dea Romát, áldozz Jupiternek! Csak pár ártatlan szertartásról van szó. Nem akarunk törbe csalni benneteket. Nem fordítjuk ellenetek a szavaitokat. Megmondjuk előre, hogy mit jelentenek, a teljes értelmét. Nem akarjuk azt, hogy dajkamesékben higgyetek. Nem mondjuk ezt: «Ha tömjént hintsz, kinyilvánítod vele, hogy hiszed, hogy az öreg Jupiter az Olympus tetején didereg». Nem mondjuk: «A császár génuszára esküsztok, van tehát neki valami — fekete, fehér vagy tarka — őrszeleme». Nem, mi megmagyarázzuk nektek a cselekmény jelentőségét. Semmi más ez, mint csak a birodalom iránti hűség kifejezése. Ha nem akarjátok megtenni, akkor *ipso facto* hütlennek nyilvánítjátok magatokat. Érthetetlen ez? — Egészen belevörösödött.

— Kedves nagybátyám — szólalt meg Agellius, — ünnepélyesen a szavamat adom, hogy azok az emberek, akiket te úgy megvetsz, kötelességérzetből és a szívükből állandóan imádkoznak a császári hatalom jólétéért.

— Imádkoznak! Imádkoznak! Képtelenség és ostobaság! — kiáltotta Jucundus szinte gúnyolódva felháborodásában. — Imádkoznak! Ki ad hálát a ti imáitokért? Mire jók az imáitok? Ne mondd, imádkoznak! Iha, ha! Egy kis törvénytisztelt felér a világ minden imájával. Hallgass ide, Agellius. Szomorú, de meg kell mondanom, mert így van: te egy áruló bandához csatlakoztál és

ezeket ki kell és ki is fogják füstölni, mint egy darázsészket. Te nem ismered még őket, nem vagy beavatva a titokba, amint nem volt az a szerencsétlen rab-szolga, a szegény állapot nem, akit most két napja darabokra téptek a flamennél, nincs beavatva az ostoba tömeg sem. De látod — és jelentősegteljesen biccentett hozzá a fejével, — vannak bábok és vannak, akik a drótot rángatják. Kevesen tudják, hogy mi készül. Nem nyugszanak (hacsak ki nem irtjuk őket, de kiirtjuk), míg meg nem döntötték az államot. De Róma majd elnyomja őket. Gyere, légy okos, hallgass az igazságra. Tényeket akarok most neked mondani, te szegény, kedves, jószándékú fiú. Ó, ha az én szememmel látnád a dolgokat! Micsoda gondot okozol nekem! Itt vagyok...

— Kedves nagybátyám — kiáltott közbe Agellius —, biztosítlak, hogy végtelenül fájlalom...

— Nagyon szép, nagyon szép, — szakította félbe a nagybátyja, — hiszem, természetesen elhiszem, de hallgass, hallgass csak rám. Hébe-korba — folytatta kimérten és lehangoltan, — hébe-korba kifecsegek a titkot — igen, kifecsegek. Itt volt a karthagói Tertullianus, mintegy ötven évvel ezelőtt. Könyveket irt, könyvek már régebben is sok bajt okoztak. Olvasd csak el a könyveit. Olvasd és gondolkodj el rajtuk. Ez a fickó volt olyan szemtelen, hogy azt mondja a *proconsul*nak, hogy ő és az egész kormány, az egész város és tartomány, az egész római világ, a császárok, mindenki, csak az ő nyomorult klikkje nem, holta után mindörökre örök tűzre kerül. Ez a ti hűségtek! Ez az együgyűség még nagyobb, mint a rosszakarat. Joggal mondják a fickókat istentagadóknak és embergyűlölőnek. Katonáink, államférfiaink, tisztviselőink és bírának, szenátoraink, az egész polgárság, mindenki, aki imádja az isteneket, mindenki, aki megkoszorúzza a fejét, mindenki, aki szereti a mókát, összes történelmi hőseink és kiválóságaink, — a Scipiók, a Deciusok, Brutus, Caesar, Cato, Titus, Traianus, Antoninus, — szerintük mind nem az elysiumi mezőkön vannak, ha ugyan van elysiumi mező, hanem a Tartarusban és sohasem kerülnek ki belőle.

— Semmi közünk ehhez az emberhez, nagybátyám — válaszolta Agellius. — Nagyon tehetséges ember volt, de egyenetlenségbe került velünk és otthagytott.

— Nem tudok ilyen aprólékoskodó megkülönböztetéseket tenni — mondta Jucundus. — A ti embereitek mindig egyenetlenkedtek egymás között, talán csak mesterkedésből. Nem vagyunk szőrszálhasogatók. Ugyanezt teszi jelenlegi karthagói hierofantotok, Cyprián is. Felülmúlhatatlan ocsmánysággal támadja, mint hallom, Róma isteneit, Romulust, az *augurokat*, *ancileket*, a *consulokat* és mindent, amire egy római büszke. Ami magát a császárvárost illeti, aligha volt ott egyetlen főpapotok is, ki nem a hóhér kezétől, mint rab mult volna ki. A drágálatos fickók felvették a Pontifex Maximus címet! Átkozott szemtelenség! Nos hát, fiam, azt mondom, légy, ha akarsz, természetellenesen besavanyodott és mogorva, magyarázd félre és helytelenítsd a társadalom ártatlan, kellemes, az emberi természetnek megfelelő hagyományos szokásait, ez még hagyján lenne, nem bánám, ha ennyiből állna az egész. De ez nem minden. Az ilyen embergyűlölet még bölcsesség, tökéletes bölcsesség lehet azzal a titáni önhittséggel és vakmerőséggel összehasonlítva, mely a világ urát hívja ki párviadalra. Menj és dönts le előbb az Atlas hegységet.

— Te mindent a saját elgondolásod szerint értelmezel — válaszolta Agellius —, s ezért állandóan a magad köre körül keringsz. Nem lehet hozzád férközni, az előítéleteidet már bizonyítottan veszed és a belőlük vont következtetésekké akarod őket bizonyítani.

— Kedves Agelliusom — mondta a nagybácsi komolyan bólintva a fejével, — hallgass az öregember tanácsára. Ha majd egyszer öregebb leszel, jobban látod majd, hogy mi a helyes és mi a rossz. Bánkódni fogsz majd miatta, hogy nem hallgattál rám, a hűséges, bölcs és tapasztalt barátára. Térj az eszedre,

kérlek. Miért akarod a sorsodat az életed tavaszán kétségbeesett emberekhez kötni? Csak azért, mert atyádat utolsó gyenge napjaiban behálózták? Nem tudom hinni, hogy ilyen könnyelműen akarnád eltékoznodni reményeidet és életedet. Nos, egy szavad sincs? Hagyod, hogy beszéljek s te meg sem mukkansz? Nem szép ez tőled.

— Igen, hosszadalmas történet ez — szólalt meg Agellius. — Látod, kedves nagybátyám, különbözök a kiindulási pontjaink. Hogyan szállhatnak tehát perbe veled? Én csak az elhatározásomat közölhetem veled. Reménységet és életet említettél. Az én egyedüli reménységem, egyedüli életem, egyedüli örömöm, kívánságom, vigaszom és kincsem az, hogy keresztény vagyok.

— Reménység és élet! — szakította őt félbe Jucundus. — Halhatatlan istenek! Élet és reménység kereszténynek lenni! Jól hallottam? Te ember, a börtön kétségbeesést hoz, nem reményt s a kard halált hordoz, nem életet. Aesculapiusra! Élet és remény! Te megijesztesz engem, Agellius. Élet és remény! Menj Anticyrába, az örültek házába! Élet és remény! Ha öreg lennél, ha beteg lennél, ha már lemondtak volna rólad, ha az utolsó percedet élnéd, akkor lehetnél tőlem, ami akarsz. De a te hajad még fekete, az arcod telt, tagjaid erősek, a hangod erőteljes és most mindezt Hecatenek akarod áldozatul vinni! Azért adott-e a jó géniusod erőteljes szervezetet, azért adott-e jó külsőt, izmos karokat, széles mellét, erős derekat, egyenes hátat, életerős lábakat, hogy a varjúkat tápláld vele? Vagy azért, hogy a kintpadon szaggassák, tűzőn perzseljék, bitófára akasszák? Ez a hálád a természetet iránt? Mi lesz a jutalmad? Miért adtad el magad? Beszélj, ember, beszélj! Vagy még meg is némultál az örültséged mellé?

— Ó, Jucundus! — kiáltotta Agellius, félig bosszankodva, hogy nem tudja magát eléggé kifejezni —, ha tudnád, hogy mit jelent az igazság birtokában lenni! A keresztény rátalált az igazságra, az örök igazságra. Ez az ő bére, ez a jutalma. Lehetne-e valami nagyobb? Lemondhatok-e az igazságról? De ez neked mind olyan, mintha punul vagy barbárul beszélnék.

Jucundus egy fél percre mindenesetre zavarba jött, mintha erőlődött volna, hogy megértse unokaöccse beszédének nemcsak az értelmét, de a szavait is. Megzavarodva nézett s bár mindjárt beszélni kezdett, egy ideig mégsem a szokott folyékonyssággal fejezte ki gondolatait. Egy vagy két kitörés után így kiáltott: — Az igazság! Ugye jól értettem, azt mondtad, az igazság. Az igazság a béréd, ha jól értettem, az igazság! Hm, mi ez, igazság? Mit jelent neked égen és földön az igazság? Hol tanultad ezt a furcsaságot? Miféle keleti ostobaság bolondított meg? Az igazság — kiáltotta, miközben szeme félig diadalmasan, félig türelmetlenül meredt unokaöccsére, — az igazság! Jupiter segits e fiún! — Az igazság! Megtöltheti-e az igazság a serlegemet melilotusszal? Meg tudja az igazság virágokkal koszorúzni a fejemet? Tud-e énekelni nekem? Hozzám vezetheti-e Glycerist? Hullat-e az ölembe aranyat? Hüsi-e homlokomat, ha lázam van? Adhat-e valami birtokot ötszáz rabszolgával vagy tud-e *dumvirre* tenni? Ha igen, akkor imádni fogom, ő lesz az istenem, többre fogom becsülni, mint Fortunát, a Sors és Róma istennőit és sorba az összes istennöket. De szeretném előbb látni, tapintani, érezni, megfogni, lemérni és megmérni, amit ígér. Szeretnék tőle valamit mutatónba vagy részletül kapni. Öreg vagyok a csalétkekre. Enni, inni, vigadni, ez az én filozófiám, ez az én vallásom, nem ismerék ennél jobbat. A ma a miénk, a holnap a gyermekeinké.

Egy kis szünet után kesernyésen tette hozzá: — Ha ki tudná az igazság hozni Callistát a börtönből, a helyett, hogy bent hagyná, akkor tartanék még valamit felőle.

— Callista börtönben! — kiáltotta Agellius meglepődötten és aggodalmasan. — Hogy monddod, Jucundus?

— Igen, Callista börtönben van — válaszolta Jucundus. — Kereszténységgel gyanusítják.

— Callista! Kereszténység! — mondta Agellius megzavarodottan. — Jól hallom? Ó, ez lehetetlen! Nagybátyám! Ugye, nem mondom komolyan, hogy börtönben van? Mondd, mond, kedves, drága Jucundus, mit jelent ez a hír?

— Azt neked jobban kell tudnod, mint nekem — válaszolta Jucundus, — ha jelent egyáltalában valamit. De ha kíváncsi vagy a véleményemre, megmondom. Azt hiszem, hogy ő épannyira nem keresztény, mint én, de úgy gondolom, hogy fülig szerelmes beléd és valahogy úgy képzei, hogy ezzel most a kedvedben jár, illetőleg felkelti az érdeklődésedet, vagy megakarja osztani a sorsodat — nem vállalkozhatom a női szív szeszélyeinek és hóbortjainak megfetésére —, ezért annak mondja magát, ami nem. Vagy talán duzzogásból és ellentmondási vágyból teszi. Asszonyért sohasem felelhetesz.

— Kivel dacolna? Kinek akarna ellentmondani? — kiáltotta Agellius, egy pillanatra kikelve sodrából. — Ó, Callista! Callista börtönben kereszténység miatt! Ó, ha igaz, hogy ő keresztény! De ha nem az? — tette hozzá nagy reműlettel. — Hogyha nem az, és mégis börtönben van? Nagybátyám, mondd, hogyan tudnánk őt kiszabadítani? Lehetetlen! Nem keresztény ő, semmiesetre sem az. Nem való oda, ahol van!

— Igen, én is biztos vagyok benne — mondta Jucundus. — Fogadnék rá a legszebb szoborba az üzletemben, hogy nem keresztény. De ha elég önféjű hozzá, hogy azt állítsa? Nem ritkaságok az ilyenek. Mit tegyünk, a világ szerelmére, akkor? Ha azt mondja, hogy az, hát akkor az. Így van és mit tehetsz?

— Nem akarhattad azt mondani — kiáltott fel Agellius —, hogy az az édes, finom gyermek abban a rettenetes oduban van, hisz ez lehetetlen! — s majdnem felsikoltott e gondolatra. — Kedves, kedves nagybátyám, mondj valami többet felőle. Miért nem mondtad korábban? Mit tehetünk?

Jucundus azt hitte, hogy most a kezében van unokaöccse. — Egészen világos — válaszolta —, hogy mit tehetünk. Hogy nem keresztény, abban mindketten egyetértünk. Biztos az is, hogy elhatározta, azt mondja, hogy az, vagy valami hasonlót mond. Van azonban valaki, aki hatni tud rá, akinek megmondja az igazat.

— Ha! — kiáltotta Agellius és felugrott, mintha kígyó marta volna meg.

Jucundus hallgatott és hagyta egy ideig, hogy kígyójának mérge felszívódjék unokaöccse vérébe.

Agellius eltakarta kezével a szemeit, könyökével térdére támaszkodott és elkezdett ide-oda inogni, mintha valami metsző fájdalmat éreznék.

— Megismétlem, amit mondtam — szólt Jucundus —, valóban azt hiszem, ő azt képzei, hogy egy bizonyos fiatalember bajba került és elhatározta, hogy osztozik bajában.

— De ez nem igaz — kiáltotta Agellius nagyon hevesen —, ez nem igaz... Ha nem keresztény, ő édes Istenem, bizonyára nem kívánhatják halállal büntetni, mintha az volna?

— De ha egyszer a fejébe vette, hogy egy legyen a sorsa a tiédde és keresztény akar lenni addig, amíg te keresztény vagy, mit tehetnének érte, a világ szerelmére? Mit mondasz Agellius? — kérdezte Jucundus. — Világos, hogy téled függ minden.

— Ő nem szeret engem — kiáltotta Agellius —, nem adott rá okot, hogy higgyem. Biztos vagyok benne, hogy nem szeret. Nem vesz semmibe sem. Nem ez lehet a viselkedése oka. Nincs hatalmam fölötte, nem tudnám őt rábeszélni. Mit, mit kell mindennek jelentenie? S én ide vagyok zárva! — és elkezdett a kis helyiségben fel-alá járni, mintha e mozgással kiszabadulhatna belőle.

— Egyszerűen ki lehet ezt puhatolni — válaszolta Jucundus. — Azt hiszem, megengednék, hogy lássad.

De Jucundus korán mondta ezt még, Agellius nem figyelt rá. — Szegény, édes Callista — kiáltott fel —, ő ártatlan, ő ártatlan, akarom mondani, nem keresztény. Ó! — sikoltott fel küszködésében, amint a dolgot teljes egészében felfogta — meg kell halnia, pedig nem keresztény. Hit nélkül, szeretet nélkül bűnben hal meg. Meghal, megölik hamis vallomás alapján, mintha elfogadta volna azt, ami egyedül vezethette volna a halálra az életbe. Ó, Istenem, könyörülj rajtam!

Jucundus megindult. — Jöjj, jöjj, fiam — mondta —, fölvered az egész szomszédságot. Uralkodjál magadon, légy férfi. Minden rendbe jön. Ha nem keresztény (és nem az), nem fog mint keresztény meghalni. Majd kiderül a dolog valahogy. Egyébként nincs is valami oduban, hanem tisztességes szállása van. Meglátod őt, megvigasztalod s minden jól lesz.

— Igen, látni akarom — mondta Agellius eltűnődve. — Vagy keresztény, vagy nem. Ha keresztény — és elakadt a szava —, ha nem, akkor élnie kell, míg azzá lesz.

— Jól mondtad — válaszolta Jucundus —, míg azzá lesz. Addig kell élnie, míg azzá lesz. Igen, el tudom intézni, hogy lásd. Kihozod a börtönből, rámosolyogsz, suttogsz neki s eltűnik minden bánkódása és kedvetlensége, mint a köd az égő nap tűzében. És mindnyájan oly boldogok leszünk, mint a halhatatlan istenek.

— Ó, nagybátyám — szólt Agellius komolyan. Jucundus beszéde megijesztette és észretérítette. Elfordult Jucundustól s a falnak támasztotta arcát. Azután újra megfordult és így szólt: — Ha keresztény, akkor örülnöm kell és örülnök is. Dicsőség legyen az Istennek! Ha nem keresztény, akkor azzá kell tennem. Ha már mint keresztény szenved, akkor biztosan része lesz e kiváltságban. De hogyan mehetnék én — mondta, mintha magával beszélne —, hogyan mehetnék én hozzá azzal, hogy ő megesküdhet Jupiterre, mert az az istene, s ezzel megmenekül a börtöntől és a haláltól. Pogány pap vagy hitetlen sophista szerepét játsszam? Ó, Caecilius, mily hamar elfelejtem tanításodat! Nem, ilyen követségben nem megyek. El akarok menni hozzá, Jucundus, de nem megyek a te feltételeiddel. Nem megyek úgy, hogy megígérjem, bármiként is, de kiszabadítom a börtönből. Nem azért akarok menni, hogy rávegyem, áldozzék a hamis isteneknek, hanem azért, hogy rábeszéljem, maradjon a börtönben és érdemelje ki, hogy ott tartsák. Talán nem én vagyok a legalkalmasabb arra, hogy hozzá menjek, de megyek és készségesen megyek. Megyek és kész vagyok rá, hogy magam is meghaljak az Uramért és örülni fogok, ha rá tudom venni, hogy ő is haljon meg Érte.

Agellius oly határozott módon, oly nyugodtan mondta ezeket, hogy most Jucundus esett ámulatba és zavarba. Egy ideig nem fogta fel, hogy mit akar mondani Agellius, nem tudta nyomon követni érzelmei áradását, amikor azonban látta, hogy mi a dolog vége, nagyon haragos lett. De fokozatosan megnyugodott és ismét az az erős érzése támadt, lehetetlen, hogy másként végződjék kettőjük találkozása, minthaogy ő gondolja. Úgy gondolta, hogy két fiatal, aki szereti egymást, csak egy eredményre juthat. Agellius kedélyállapota túlságosan izgatott, túlságosan szomorú ahhoz, hogy tartós lehessen. Ha meglátja Callistát a félelmetes börtönben, sőt talán bilincsben is, ha látja, hogy a kiszabaduláshoz csak az kell, hogy kimondja a szavakat: nem vagyok keresztény s csak az teszi őt erre képessé, ha maga is kimondja e szavakat, akkor hamarosan rendbe kell jönnie a dolognak. Mintha jobban szerethetne Agellius egy agyrémet Callistánál! Agellius maga is kifejezte aggodalmát emiatt. Ebben egyet értettek tehát. Az igazat megvallva, elég aggasztó kérdés volt ez egy fiatalember

számára. Bármennyire megvolt is szegény Agellius jó szándéka és szilárd elhatározása, számára is nagy volt a megpróbáltatás, hiszen hősit és egy szent önmegtartóztatást kívánta tőle. Viszont érdemet jelentett ez a hősies elhatározás akkor is, ha nem kellett azt végre is hajtania.

XXIII. FEJEZET.

A Sicca mellett sok mérföldnyire terjedő erdő mélyében, egy kövecses lejtőn, kezdetleges viskó állott. Olyan volt, mint általában az afrikai vándorló törzseké, kiknek sem kedvük, sem idejük nincs állandóbb lakás építésére. Némelyek sátornak mondhatnák, mert kecskeszörből készült szőttes takarta, de alakját tekintve inkább felfordított csónakhoz vagy földre helyezett háztetőhöz hasonlított. Belülről látszott, hogy egymásba akasztott és összefont faágakból készítették, s ezek közeit és egész felületét agyaggal töltötték ki. Így szilárdul megépítve, kitapasztva és befedve elég védelmet nyújtott az itteni éghajlattal járó félelmetes esőzésekkel szemben. Tetőgerincét, mely egyenlőtlenül hat-tíz lábnyi magasságban volt a földtől, három oszlop vagy pillér tartotta. Az egyik végében kúpalakú nyílás emelkedett, mely kémény, felsőablak és szellőztetőlyuk gyanánt is szolgált. A tető alatt kampók lógtak kosarak, ruhadarabok, fegyverek és különféle eszközök számára. Oldalt egy földbevéjt, fordított kúpalakú lyuk volt, melyet gabonaveremnek használtak. Bejárata oly alacsony volt, hogy az átlagos magasságú embernek jó mélyen meg kellett hajolnia, ha be akart jutni.

E lakás tulajdonosa azonban csak a téli hónapokra mászott be szállására, amikor az állandó esőzés megindult. A nyár folyamára maga a természet gondoskodott számára lakóhelyről. Közvetlenül a viskó körül vén tölgyekkel és alattuk sűrű bozóttal övezett pázsit terült el. A pázsit közepén egy ősternyőfa állott. Az egész erdőség olyan volt, mintha a világ kezdetétől ott volna, mintha közvetlenül az a parancs teremtetne volna, mely a földet zöld életbe öltöztette. A tér azonban már nem vallott kizárólagosan Alkotójára. Bálványjelképek és tárgyak függtek a fákon s a pázsiton is varázslásra használt dolgok heverték szerteszét: emberi csontok, vadállatok szarvai, viaszalakok, egy halom cefaggyú, hosszú szegek, melyeken még húsdarabok lógtak, azután érclemezek, különös jellegű vésésekkel, vérral telt edények, fiatalok hajfürtjei és mindenféle régi lim-lom. Nem kell azonban az olvasónak azt gondolnia, hogy most valami varázslat következik, vagy hogy ez a hely elbeszélésünk további folyamán majd valami rendkívüli szerepet játszik. Nem árthat azonban mégsem, hogy leírtuk, hacsak egy párbeszéd és egy esemény színhelye volt is.

A vén banya, ki e gyönyörködtető lombok között ült, nem illett magához a helyhez, de annál inkább a felszereléshez, amivel diszitve volt. Ez a felszerelés maga megmagyarázza, hogy mi volt a mestersége. Hogy a varázslat gyökerei mélyebbre hatoltak-e, hogy az asszony a maga cókómkjával közvetlen kapcsolatban állott-e a földalatti hatalmakkal, azt lehetetlen megmondani. Annyi biztos, hogy benne megvolt az akarat hozzá. Biztos az is, hogy hitt ebben a kapcsolatban, amit kívánt magának, és biztos végül az is, abban a hiedelemben élt, hogy ő valami ördöngös módon tudja meg azt, ami természetes úton jutott tudomására.

Élénk kapcsolatban állott Siccával. Sokan kérték a tanácsát, minden újságot megtudott, a társasági pletykákat, a magán- és titkos ügyeket, korábban még a közügyekbe is beavatkozott s a vetélkedő politikai pártok is keresték kegyeit. Nem törődünk azonban most ez érdekes alak nagy gondoljaival és ügyei-

vel, hanem csak azzal a párbeszéddel, mely közte és Juba között folyt a Caecilius menekülését követő napon, abban az órában, amikor a nap sugarai már majdnem vízszintesen vetődtek az erdő fáinak magas törzsein át.

— Nos, drágalátos fiam — mondta az öregasszony —, részesülj a nagy Cham legkiválóbb adományaiban! Nagyszerűen töltöttétek az időt tegnap, elismerem. Nyivákkoltak a patkányok, mi? Jól kivertétek belőlük az életet. Gondolom, a föld alá szállásoltátok el azt a cudar sekrestyést.

— Ezt nyugodtan mondhatod — válaszolta Juba. — A hitvány alak megfordult és tisztességes ember akart lenni, amikor már más nem segíthetett rajta.

— Jó, jó — viszonzotta Gurta, mintha valami kellemes ízt érezne a szájában —, de remélem, csak nem menekült meg ezért?

— Annál nagyobb gyönyörűséggel tépték darabokra — válaszolta Juba.

— Darabokra szaggatták tagról-tagra, izról-izre, mi? — kérdezte Gurta. Megnyúzták? Csináltak valamit a szemével és nyelvével? Túlságosan gyorsan végeztek vele, Juba. Lassan, kényelmesen, fokozatosan kell az ilyet csinálni. Falánkság az, ha sietnek az ilyen dologgal. Megfogni, ide-oda lökni, játszani vele — ez az igazi gyönyörűség! De egyszerre agyonverni —, pfúj!

— Caeso rabszolgája szépen halt meg — mondta Juba —, helyt állt a meggyőződéséért s úgy halt meg, mint egy férfi.

— Verjék meg az istenek! De ő fölment, föl — nevetett Gurta. — Ahhoz ment föl, akit boldogságnak és dicsőségnek neveznek — micsoda dicsőség! De, tudod, oda nem ér el az istenek hatalma. De tán csak nem könnyen halt meg?

— Jóideig fojtogatták a fiúk — válaszolta Juba. — De nekem, anyám, mindez nincs egészen a kedvemre. Azt hiszem, te reggel és este is megiszol egy-egy pint vért és attól hiszol. Téged felvidámít, az én gyomromnak azonban sok.

— Ha, ha, fiam! — kiáltotta Gurta. — Idővel majd jobban ízlik, ha firtogatod is most hozzá az arcod, mert még fiatal vagy. Na, és hoztál valami újságot a *capitolium*ról? Milyen szelek fújnak? Van-e valami változás készülóban? Azt hiszem, hogy ezzel a Deciusszal nem fog soká tartani.

— Kétségbeesetten remegnek mindnyájan — mondta Juba. — Gyökerektől, tövestől, ez a jelszó. Néhány embert kereszténnyé kell tenniük ez alkalommal, hogy megölhessék őket. Azt hiszem szinte, hogy szándékuk is ez — tette hozzá elgondolkozva. — Meg kell nekik mutatniok, hogy nem tesz rajtuk túl a csőcselék. Csak az a kár, úgy-e anyám, hogy olyan kevesen vannak a keresztények.

— Igen, igen — mondta Gurta. — De jól össze kell morzsolnunk, össze kell törnünk őket, akár sokan, akár kevesen vannak. Meg is tesszük, meg is tesszük. Callista is sorra kerül.

— Nem látom, hogy rosszabbak volnának, mint más emberek — mondta Juba —, semmiben sem, csak abban, hogy általában alattomosak. Ha Callista hozzájuk csatlakozik, miért ne csatlakozhatnám én is, anyám, hogy a társaságában legyek és a kezedet féken tartsam?

— Nem, nem, fiam — válaszolta a vén banya —, neked az én uramat kell szolgálnod. Gúnyolódó vagy még most, de majd munkához látsz idővel. Együtt kell majd egyszer dolgoznod az én vidám embereimmel. Gyere ide, gyermekek — mondta a szerető anya —, hadd csókoljalak meg.

— Tartsd meg a csókjaidat a majmaidnak, kecskéidnek és macskáidnak, — válaszolta Juba, — nem felelnek meg az izlésemnek. Az uramat, az én uramat! Nekem nem kell úr! Nem leszek senki szolgája. Soha nem szegődöm bérbe, nem alázkodom meg hetvenkedő előtt s nem kívánok remegni a vesszőtől. Elég, Gurta, én szabad ember vagyok. Csak udvariasságból mondlak anyámnak.

Gurta vadul nézett rá. — Mi az, Juba, talán bizony jámbor és erényes akarsz lenni? Kiváló szent lenne belőled! Le kellene festeni.

— Miért ne lehetnék, ha akarnám? — mondta Juba. — Ha akarva, nem akarva szolgálnom kell valakinek, akkor szívesebben szolgálok annak a másiknak, mint a te barátodnak. Nem azért hagytam el az Urat, hogy emberhezszegődjem.

— Ne káromold a nagy isteneket — válaszolta Gurta —, mert bajt hozhatnak rád.

— Újra mondom — ismételte Juba —, ha a földet kell nyálnom, nem ott nyalom, ahol a barátod taposott. Akkor inkább a bátyámat követem, mint téged, Gurta.

— Agellius! — rikácsolta oly utálattal, hogy alig tudta kinyögni nevét. — Ha, semmit sem beszéltél még róla, fiam. Biztonságban van valami üregben vagy a hiéna gyomrában?

— Még él — válaszolta Juba —, ő azonban nem valami nagy keresztény. Igen, biztos helyen van a nagybátyjánál.

— Ej, Jucundusnak meg kellene rontania őt, rosszra kellene csábítania őt — mondta Gurta — s azután majd öltesszük az útból. Nem kell sietni, testestől-lelekestől tönkre kell mennie.

— Ne nyúljon hozzá senki, ha pulya is — válaszolta Juba. — Megvetem őt ugyan, de hagyj békében.

— Ne állj az utamba — mondta Gurta mogorván —, el akarom érne a célomat. Nem tudod, hogy semmivé bűvölhetnélek, épügy mint őt, ha akarnálak.

— De nem érdeklődtem még Callista után — folytatta Juba. — Ez aztán valóban pompás tréfa! Biztosan tudom, hogy börtönbe vetették, azért, mert keresztény. Képzeld csak, elfogták az utcán, az őrházba vitték és kihallgatták. Látod, ez egyszer keresztény kell nekik; nem tudnák elviselni, hogy ne legyen a börtönben. Vele akarnak dicsekedni, míg Decius el nem tűnik a színtérről.

— Szállják meg a fűriák! — kiáltotta Gurta. — Régen mondom már neked, fiam, hogy ő keresztény.

— Hogy Callista keresztény? — válaszolta Juba. — Ha, ha! Így vagy úgy, de a végén mégis csak egybekel Agelliusszal. Más dolgokra gondolnak ők, mint a mennyországra.

— Ő és az öreg pap, valószínű, nagyon valószínű — mondta Gurta. — Vele van a börtönben — remélhetőleg.

— Ez egyszer megcsalt a mestered, öregasszony — mondta Juba.

Gurta vadul nézett rá s magyarázatot várt. Juba énekelni kezdett:

Hízolg, kedveskedik, de ő nem bolondja,
Az önmaga ura, nem asszonynak rabja,
Megrázza a fejét s nem megy igájába.

Gurta dühöng, átkoz, készíti csapdáját,
De ő nem ijed meg, megveti hóbertjét,
És hagyja a papot, fusson a mezőn át.

Gurta majd megfulladt mérgeiben. — Cyprianus csak nem menekült meg, te fiú? — kérdezte végül is.

— Én szöktettem meg őt — felelte Juba félelem nélkül.

Mintha Erebus árnyéka borította volna sötétbe a vén banya arcát, de azért nagyon csendben maradt.

— Anyám, én a magam ura vagyok, — folytatta Juba. — Nem fogadom el a felsőbbségedet. Nem vagyok gyerek, ha annak is mondasz. A magam útján akarok járni. Igen, én mentettem meg Cyprianust. Te vérszomjas vén boszor-

kány vagy. Igen, ismerem titkos üzelmeidet. Nem fogtalak-e meg mostanában, mikor azzal a kisgyerekekkel végeztél? Kezénél, lábánál fogva a fára szegezted és darabokra vagdaltad, lassan, míg ő remegett és visított állandóan. Azután megvizsgáltad és felhasználta a máját sötét szándékodra. Nincs kedvemre az ilyen. De te kárörvendve néztél, és amikor jajveszékelt, utánoztad jajveszékélését. Lihegtél gyönyörűségben.

Gurta még mindig hallgatott, arckifejezése a lehető leggonoszabbá lett s halkan áthatóan füttyentett egyet.

— Igen — folytatta Juba —, kedvedet lelted benne. Fecsegtél a kis csecsemőnek, amikor sikoltozott, mint a dajka a gyermeknek. Becéztél őt és sipítoztál meglegedetten, valahányszor belédöftél. Te vén boszorkány! Nem vagyok a te fajzatod, bár azt mondják, hogy a te véredből vagyok. Nem félek tőled — mondta neki, mikor meglátta arckifejezését, — nem félek a halhatatlan ördögtől! — Azután folytatta az énekét:

Bólintott a holdnak s a hold leszállt rögtön,
Tekintetétől hervadt a zöld a földön,
De mégsem lesz hatalma férfierőmön.

Amikor Juba beszélt és énekelt, Gurta füttyére megjött a viskóból a válasz. Valami egészen csodálatos állapot mászott ki belőle és sajátságosan csúszott-mászott és tekeredett előre a pázsitot körülvevő fák és bokrok mentén. Amikor az öregasszony közelebe ért, lelapult a lába előtt, majd a hátsó lábaira támaszkodott és szolgált neki. Gurta megfogta a különös állatot, dédelgette az ölében s valamit a fülébe mormogott. Végül is, mikor Juba megállt egy pillanatra az énekében, hirtelen nagy erővel egyenesen rádobta s ennyit mondott: Fogd meg! Azután halkan kuncogott magában, s a hátát a mögötte lévő fának támasztva úgy összegubbaszkodott, hogy ajkai majdnem érték a térdét.

Látszott, hogy Juba idegei az ütés ereje és rendkívülisége következtében megrázkódtak. Egy pillanatig szótlanul állt s utána mítsem mondva megfordult és lassan lefelé tántorgott a dombról, mintha részeg volna. Itt azután leült...

Egy pillanat multával hangosan kiáltva újra felugrott s elkezdett oly gyorsan, ahogy csak tudott, futni. Úgy érezte, mintha valami hang szólalt volna meg benne. Bármily gyorsan futott is, ez a hang lépést tartott vele. Keresztülrohant a cserjésen, tiporta-törte a lábával, megriasztotta a madarakat s a benne rejtőző sok kis vadat. Végül egészen kimerülve megállt, hogy lélekzethez jusson. Ekkor, mintha csak saját maga mondta volna, hangos és mély hangot hallott: «Nem menekülhetsz magad elől!» Rémület szállta meg s ájultan össze-rogyott.

Amikor magához tért, az első benyomása az volt, mintha kicserélték volna. Ezt érezte lehelletében, ezt ízlelte szájában. A Gurta tanyája mellett elrohanó kis patak itt már folyóvá nőtt, de sekély volt. Belevetette magát s úgy érezte, belefulladna, ha mélyebb volna. Meghentergett benne, annak ellenére, hogy kavicsos és sziklás volt a medre. Amikor kijött a vízből, letépte a testéhez tapadt tunicát válláról, úgy, hogy az rongyos darabokban lógott le az övéről. A víz hullámai kissé megnyugtatták s a hűvös éj felűdítette. Egyideig nyugodtan lépdelt tovább.

A benne s velejáró hatalom azonban hirtelen a legiszonyatosabb káromlásokat adta az ajkára. Azelőtt tán türelemmel szenvedte volna el ezeket a gondolatokat, ha eszébe ötlenek, hetvenkedésből tán ki is mondta volna, most azonban korábban soha nem érzett, kimondhatatlan undorral és félelemmel töltötték el. Mindig élt a szívében a hit az egy Istenben, de most oly valósággal és elevenen hitt benne, mint soha korábban. Úgy érezte, mintha látná az Istent,

érezte, hogy van jó és gonosz világ. Irtózott az egyiktől, megriadt a másiktól. Úgy érezte, hogy valami félelmetes, titokzatos hatalom viszi magával, mintha a zsákmánya volna és zsarnokoskodik fölötté.

A napnak vége lett, — felszállt a hold. Berohant az erdő sűrűjébe s úgy látta, mintha kitérnének útjából a fák. De mintha nyöszörögnének és nyikorognának, mikor a helyükből kimozdulnak. Majd úgy látta, mintha néznék őt és örülnének nyomorúságán. Éjjeli madarak röppentek fel róluk, csúszmászók surrantak tova, végül is bármerre fordult, baglyok, denevérek, hollók, varjak, kigyók, vadmacskák és majmok voltak mindenhol körülötte, folytonosan néztek, kitértek az útjából, meghátráltak, újra köréje gyűltek és nyomában voltak, ahogy ment.

Amint áthaladt az erdőn, hegyesebb vidékre jutott. Megmászta a magaslatokat. Magasabbnak, izmosabbnak érezte magát, mint korábban. A természetnél nagyobb erővel haladt előre, a karjaival hadonászott, mintha bortól vagy szeszről volna részeg. Hallotta a vadállatok üvöltését, mely a sziklás hegyről a fás szakadékokon át visszahangzott, nem törődött vele, mintha meg tudna küzdeni velük. Elment az oroszlán, a leopárd, a hiéna, a sakál, a vadkan és a farkasok odúi mellett, látta, amint a barlangok nyílásában ülnek vagy hirtelen megállnak, amikor elmegy mellettük, s rámerednek anélkül, hogy közeledni mernének. Oly könnyedén és biztosan lépdelt szikláról sziklára a szakadékok fölött amint a keleti mesék óriás. Hirtelenül egy ragadozó állat került az útjába. Pillanatok alatt kiszakít egy közelében lévő vadszőlőtölkét tövestől, s reá ront az állatra, mielőtt még megtámadhatta volna, hátára dobja, torkába dőfi fegyverét és mellére tapos. Kioltja a dühöngő vad életét és felkiáltva : « Fogd meg ! », felhajtja testét, száját a sebére teszi és szív egy kortyot a véréből.

Átment a hegyen és leereszkedett a másik oldalra. Tüskés bozót, ingovány, meredek magaslat, rohanó hegyipatak nem akadályozta útjában. Eléri egy domb ormát, mély, szelíd folyó tűnik fel a lábában, pitymallani kezd. Gyönyörű táj tárul fel előtte, a hasadó hajnalban minden lépésére egyre jobban és egyre változatosabban tűnik elő. Gyönyörű oleanderbokrok szegélyezik piros virágjaikkal a folyót s messzire jelzik irányát. A domb lejtőjén előtte jobbról és balról gyümölcsfák rengetege, ha nem emberi kéz ültette, mintha csak az lett volna a célja a természetnek, hogy minden fajt egybegyűjtsön itt. A vad olajfa, a gránátalma, a citrom-, a datolya-, a szeder-, a barack-, az alma- és diófák önkénytelenül is gyümölcsöskertté varázsolták a lejtőt. A vizen túl pálmaberkek himbálták hosszú és kecses águkat a reggeli szellőben. Hatalmas komoly tölgyek hosszú sora mutatta az utat a nagy majorságokhoz és fényűző villákhöz. Zöldpázsitos rét terül el alattuk, itt-ott nyájak tűnédeztek elő a hajnali homályban. Mással hirtelen magaslatok emelkednek ki, gesztenyefák, cédrus- és akácültvények, vagy vadon nőtt parafák, terpentinfák, szentjánoskenyérfák, fehér nyárfák és főniciai borókafenyők koronázzák őket, komló kúszik fel rájuk tapadó indáival, törzsüket és gyökerüket pedig alacsony mirtuszbokrok takarják. A vadvirágok egész áradata díszíti közelben és távolban a földet.

Juba megállt és bámult, míg a nap vele szemben felkelt, s eltelt irigységgel, fájdalommal és gyűlölettel, miként a Sátán, mikor a paradicsomot nézte. Vad hegyek, vagy sáskajárástól elpusztított vidékek jobban illettek volna nyugtalan lelkéhez. Megkönnyebbült volna, ha elfordul a tájtól vagy másfelé indul, de nem volt a maga ura. Űzte valami, határozott szándéka és szilárd elhatározása ellenére. Hiába kiáltozott, vonakodott és borzadt, húzta valami a szépség és áldás e bősége felé, mi oly kevéssé illet hangulatához. Bőszülten és borzalommal vette észre, hogy nem ura, hanem csak rabszolgája mozdulatainak. Önmaga ellenére kénytelen volt továbbsietni s látni az ellene tanuskodó békességet és gyönyörűséget. Keresztülgázolt a sűrű fűvön, beugrott a vízbe

és nyugalom és pihenés nélkül megkezdte céltalan, vesződéses és fáradságos futását a második napon át.

A falvak vad kutyái üvöltöttek és menekültek előre, ahogy közeledett. A vásárra menő megerterhelt barmok, ha utolérte őket vagy találkozott velük, megálltak, tajtékzani kezdtek és remegtek. A tarka madarak, a kék csókák és arany sárgarigók a lombok vagy a fű alá rejtőztek. A golyák, ezek az emberhez tartozó szent madarak abbahagyták éles kelepelésüket magas fákra vagy háztetőkre rakott fészkeikben, még a kígyók is elmenekültek az árnyékából, mintha félnének mérgétől. A mezőkön dolgozó parasztok abbahagyták munkájukat, hogy megbámulják, kit ostoroznak és ragadtak el a fűriák. Egyik óra a másik után múlt, a nap a zenitre ért, nyugovóra készült és ez a rettenetes kényszerű futás még egyre tartott. Ő, mit nem adott volna érte, ha csak öt percere megfeledezhetik, elszunnyadhat vagy megszabadulhat az égető szomszúságtól, ami gyötörte. De a benne és vele járó zsarnok volt izmainak és tagjainak ura. Rettenetes fáradságot érzett és mégsem lankadt az ereje. Egyszerre förtelmes nevetésben tört ki és táncolva, hangosan énekelve és bohóc módjára ugrándozva haladt előre. Belépett egy kunyhóba, ráfintorított a gyerekekre s míg az egyik görcsökbe esett, felkapta a másikat és elrohant vele. Amikor pár falusi üldözni kezdte, odadobta nekik s így kiáltott: «Fogd meg!» — s azt mondta, hogy ő Pentheus, Theba királya, akiről sohasem hallott, s Bacchus orgiáit akarja ülni. Majd egy görög kardalt kezdett szavalni, bár sohasem tanult és hallott görögül.

Ismét beesteledett s egy falu mellett egy berekhez ért, hol a falusiak Pan tiszteletére ünnepet ültek. A förtelmesen állatias, tátottszájú, kecskelábú istent, szarvaival a fején, kezdetleges fészker alá helyezték, virágokkal borították a lábai elé fektetett leölt bárányt. A falusiak ugrándoztak előtte, fiúkkal és asszonyokkal, de megmerevedett a szemük, amikor megláttak egy ösztövért, vad, titokzatos alakot, amint táncolni kezd. Oly örülten ugrált és szökdecselt körbe, hogy abbahagyták a táncukat s félig félelemmel, félig mulatva bámulták. Hirtelen nyöszörögni és sikoltozni kezdett, mintha önmagával küzdene, mintha akarna és nem akarna valamit egyszerre tenni. A küzdelem azzal végződött, hogy kezére és térdére esve négykézláb a bálványhoz csúszott. Amikor a közelébe ért, magatartása még szolgálbb lett s még mindig nyöszörögve és iszonyodva végigfeküdt a földön s mint valami féreg csúszott a bálvány felé s nyalta a nyelvével az áldozati állat véréből nedves port. Azután mintha a természetnek sikerült volna méltósága védelmére kelni, felszökken magasra a levegőbe, rávetette magát az istenre, darabokra törte és elszökött az üldözés elől, még mielőtt a bámulói felocsudtak volna meglepetésükből.

Egy második nyugtalan rettenetes éjszakát töltött a szabad ég alatt, de a legrosszabb mintha már elmúlt volna. Bűzkeségének súlyos büntetése még mintha mindig ránehezedett volna, de volt a cselekedeteiben már mégis valami emberi és szabad. Amikor a nap felkelt, a Siccába vezető úton találta magát. A város gyönyörű körvonalai szemben voltak éppen vele. Elment a bátyja kunyhója és kertje mellett, romokban hevert. A fákat kitépték, a kerítést letörték, a szobából még azt a keveset is elrabolták, ami benne volt. A város felé indult s Agellius nevét kiáltozta. A kapu nyitva volt s belépett a városba. A forumon át tartott Jucundus háza felé. Az utcán még kevés ember mozgott. Vizsgálta a falat, majd a kiálló szabálytalan kövekbe kapaszkodva hirtelen felmászott a lapos tetőre és az *impluviumon* át beugrott a ház közepére. Csendesen beosont Agellius zárkájába. Alva találta, Callista nevét mondvá felkelte őt, rádobta mellette lévő *tunicáját*, kezébe adta saruit s intett neki némán, hogy kövesse őt. Mikor Agellius habozott, újból Callista nevét suttogta neki és végül is megfogta őt és maga után húzta. Kinyitotta az utcai kaput s a karomozdulatával inkább kilökte a házból, mint búcsúzott tőle. Azután újra bezárta

az ajtót mögötte és Agellius elhagyott ágyába feküdt. A jó angyala úgy látszik győzedelmeskedett most e jótettével, mert egészen nyugodtan feküdt és mély álomba merült.†

XXIV. FEJEZET.

Amikor Callista oly bátran elhagyta a kunyhót, hogy szembeszálljon az alkalmatlankodókkal, egy fontos dologban elszámította magát. Ő maga folyékonyan beszélt latinul és tudott társalogni a város lakóival is, kik nagyobbára szintén megtanulták e nyelvet, de másként állt a dolog a környék lakóival, akik közül, mint már említettük, sokan voltak a lázadás napján Siccában. Az a két ember, akikkel először találkozott, nem ismerte őt s nem tudott latinul sem. Abból a törzsből származtak, amely kanaanitának nevezte magát s a valóságban is azok voltak. Hatalmas, óriás emberek voltak, olyanok, mint Enák fiai, kikről a Szentírás beszél. Nem törődtek semmit úttal és kerítéssel, úgy kapaszkodtak fel a dombra, ahogy a legrövidebb úton tudtak, s a csőcseléktől föl nem tartóztatva, hamarabb értek a kunyhóhoz, mintha a szokásos úton haladtak volna. Callistával nem tudták egymást megértetni, de a megjelenése világosan beszélt nekik. Megragadták őt s a maguk zsákmányának tekintve, minden további nélkül megindultak vele vissza Siccába. Amint ide, úgy visszafelé is más úton mentek s a Porta Septimianától egy délebbre fekvő kapun mentek be a városba. Ennek a szerencsés körülménynek köszönhették, hogy elkerülték a rettenetes mészárlást, mellyel a katonaság a hazatérő csőcseléket fogadta.

Ezeknek az óriásoknak a hatalmába került tehát Callista. Az egyikük vállán tért vissza Siccába, aki úgy táncolt vele, mintha nem vinne nagyobb terhet egy virágcsokornál vagy kalaposdoboznál. A kapunál az ott őrködő városi rendőrséggel találkoztak.

— Le azzal az élő poggyásztokkal, ti gazemberek, — kiáltották nekik vad pún nyelven. — Mit csináltok ezzel a zsákmánnyal, hogyan jutottatok hozzá?

— Ez is keresztény patkány, uraim, — válaszolta a fickó, kinek bár erős volt, mégsem volt inyére a küzdelem egy tucatnyi fegyveres emberrel. — Éljen soká a császár! Mi majd megtanítjuk, hogy kell máskor számárfejet enni és lázzal megrontani! Egy csoport keresztény közt akadtam rá. Nem egyéb, mint boszorkány és tudja, hogy mi lesz a következménye.

— Engedd el őt, te részeg állat, — mondta a rendőr tisztas távolból. — Nem hiszem, hogy asszony keresztény lehet, különösen, ha ilyen fiatal. Úgy gondolom, amennyire e homályban láthatom, hogy az itteni egyik nagy templom papnöje.

— Mindenféleképpen át tudja magát változtatni, — mondta a másik zsitvány —, fiatalra is, öregre is. Egy éjjel Madaura közelében láttam, a sírok között, fekete macska képeben.

— A siccai szuffetek és az összes hatóságok nevében mondom, takarodjatok mindketten! — kiáltotta a tisztviselő. — Adjátok át foglyotokat a városi hatóságoknak és bizzátok a törvényre a dolgot.

A kanainiták nem látszottak hajlandónak arra, hogy átadják őt, de mivel egyik fél sem kívánta megtámadni a másikat, egyességet kötöttek. — Nos hát — mondta az éjjeli felügyelő —, a törvénynek érvényt kell szerezni s a békét is meg kell őrizni. Barátaim, alá kell magatokat vetnetek a hatóságoknak. Mivel azonban történetesen a te válladon van, emberem, rajta is maradhat. Meghatalmazunk, hogy mint teherhordó állatunk viheted őt, így megkímélsz bennünket

a fáradságtól. Te gyermek — folytatta —, a mi foglyunk vagy, védekezhetsz majd az ügyedben ott a *popinában*, a kocsmában. Eljen sokáig a jámbor és szerencsés Decius! Eljen sokáig ez a régi város, gyarmat és törvényhatóság! Légy vidám, leányom, és énekelj egy vagy két dalt útközben. Fogadok egy *cyathus*, egy pohár tiszta borba, oly édes hangon tudsz trillázni, ha *skarsz*, mint a mannamézza.

Callista hallgatott, s csak az alkalmat leste, hogy könnyítsen a helyzetén. A forum felé mentek, hol, mint most mondanánk, a rendőrség hivatali székhelye volt, de nem értek el oda a nélkül, hogy valami közbe ne jött volna. Sicca római katonai helyőrsége nem állott többől száz embernél. Ennek a nagyobb része pillanatnyilag a nagy kapunál várta a csőcselék visszatérését, néhányan hármas-négyes csoportokban őráraton voltak a városban, néhányan pedig a forum bejáratánál álltak, amikor az embereink odaértek. Véletlenül köztük volt egy magasabbbrangú tiszt is, ma a katonai helyőrségi parancsnok segéd-tisztjének mondanánk, egy fiatalember, aki nagy szerepet játszott e napokban. Callista ismerte őt, barátja volt a bátyjának, felismerte a homály ellenére is s felhasználta a találkozást.

— Segítség, uraim! — mondta. — Segíts, Calphurnius! Ezek a gazemberek be akarnak vinni valamelyik odujukba.

A tribunus is megismerte őt a hangjáról. — Mi az — kiáltott csodálkozással —, mi az, szépséges görög nőm? Tí hitvány, gyalázatos, emberi érzésből kivetkőzött gazemberek, teszitek le mindjárt! Mit akartok ezzel a fiatal hölgygyel? Gazemberek, mondom, azonnal tegyék le, ha nem akarjátok, hogy szétverjem kardom markolatával afrikai koponyátokat.

Római nem tűrt ellenmondást, de az azonnali engedelmesség is ritkaság és a fickók tárgyalni kezdtek. — Nemes uram — mondta a rendőr —, a leány a mi foglyunk. Jupiter védelmezzon, Bacchus és Ceres áldjon meg, tribunus uram! És legyen hosszú életű Decius császár e gonosz időkben! De a leány lázadó, uram, a főkolompósokhoz tartozik, keresztény és boszorkány is azonfelül.

— Fogd be az aljas szádát, te állat — kiáltott a tiszt —, különben a torkodon át szúrom a gyomrodba a dzsidámat. Tedd le a hölgyet, te barom! Még gondolkodol? Menj, Lucius — mondta az egyik közkatonának —, kergesd el és hozd ide a nőt.

Átengedték Callistát, de a rendőr duzzogott a vele való bánásmód miatt és bosszúra vágyott Calphurnius ellen. Rosszindulatúan így kiáltott: — Gondold meg, hogy mit csinálsz, nemes uram, ez nem a mi dolgunk, ráfizethetsz még. A császár császár, az ediktum ediktum s a keresztény keresztény. Nem tudom, mit szólnak hozzá a felsőbb helyeken, de ez a te dolgod. Jegyezd meg — folytatta biztonságosabb távolságból még hangosabban, hogy a katonák is meghallhatták —, a leány keresztény papnő. Keresztény összejövetelen fogták el, amikor szamarat áldoztak és gyermeket ettek a császár bukása és Siccanak, ennek a hü városnak romlása érdekében, s engem, a helység rendőreit, megakadályoztatok kötelességem végrehajtásában. Meglátjátok, Calphurnius, újabb ragályt, marhavészt, sáskákat, mindenféle rémet és kísértetet hoz ránk, még mielőtt vége lenne a dolognak.

A beszéd, miként akarta is, megzavarta Calphurniust. Lehetetlenné vált, hogy szabadon engedje Callistát, miután emberei jelenlétében megvádolták őt. Tudta, milyen komolyan veszik most a keresztények dolgát, minthogy a császári kormány gyökeres kiirtásukat határozta el. Jó katona volt, tisztelte feletteseit, nem akarta, hogy kellemetlensége legyen velük s nem akarta a környezete részéről sem szemrehányásoknak és gúnyolódásoknak kitenni magát azért, hogy vizsgálat nélkül szabadon engedett egy foglyot, akit keresztény házból találtak.

Káromkodva mormogott, majd így szólt katonáihoz : — Na hát, legények, a triumvirekhez vele, ha már nem lehet másként. Vigasztalódj, hajnalcsillagom, Hellas ragyogó sugara, csak formáság az egész, szabadon engednek, mihelyt meglátnak. — E szavakkal megindultak az *officium* felé.

Az *officium* vezetője azonban nem volt olyan engedékeny, mint ahogy Calphurnius várta. Talán féltékeny volt a katonasággal szemben, a dologba való beavatkozása miatt, talán méltatlankodott a nagy kapu előtti mézárálás miatt, amelyről éppen most értesült, vagy talán rosszkedvében volt e napon. Calphurnius mindenesetre rájött, hogy jobb lett volna, ha merész lépéssel a táborba viszi a foglyot. Akárhogy is, nem maradt más a számára hátra, mint-hogy távozzék. Ezzel Callista újra a város hatalmába került, ha egy főbb tiszt-viselőjében volt is. Ez gondoskodott éjjeli szállásáról és mindjárt másnap reggelre kitzúzte kihallgatását.

A reggel elérkezett s a kihallgatás meg is történt. A lefolyásából semmi sem szivárgott ki. A vége azonban az volt, hogy Callista őrizetben maradt újabb kihallgatása végett. Megengedték neki, hogy értesítesse bátyját hollétéről s megengedték azt is, hogy egyszer beszéljen vele. A bátyja, amikor eljött tőle, egészen magánkívül volt, és azt mondta, hogy megbűvölték hűgát és ezért kereszténynek képzei magát. Hogy mit mondott neki a leány, ami ezt a benyomást keltette benne, azt pontosan nem tudta megmondani, de nyilván nagyon aggasztó lehetett, mert különben nem rendeltek volna el nyilvános pert és alakszerű vizsgálatot. Ezt három nappal későbbre tűzték ki.

XXV. FEJEZET.

Ha Juba tébolyodottságát (vagy bárminek mondja is a világ) könnyű lett volna is megmagyarázni, akkor is sokat lehetne beszélni a világosfejű, aggodalmaskodó, határozott és kedélyes Jucundus meglepetéséről, mikor az egyik unoka-öccse helyén a másikat találta. Agellius viselkedése fölötti csodálkozását a Juba által okozott meghökkenés és rémület váltotta fel. Jupitert és Junót, Bacchust, Cerest, Pomonát, Neptunust, Mercuriust, Minervát és a nagy Rómát hívta tanukul a hihetetlen esettel kapcsolatban s azután az alvilág isteneihez fordult, Plutóhoz és Proserpinához, sőt még Cerberushoz is, ha ő is közéjük tartozik. De a szörnyűség már megtörtént, az Olympus, Arcadia és Latium minden istene ellenére is, és úgy megviselte az öregúr idegrendszerét, hogy aznap este semmi jóról sem akart tudni s étlenül és bánatosan feküdt le.

Hogy Jubát mi indította a nagybátyját oly kellemetlenül érintő lépésre, azt úgyszólván lehetetlen megmondani. Homályban kell hagynunk azt is, hogy mi volt a célja Callista nevének említésével, a leány java-e, vagy Agellius veszte. Annyi azonban bizonyos, bár nem sok világosságot vet a kérdésre, hogy miután délelőtt elhagyta nagybátyja házát, hol senki sem tartóztatta, ott látták ágaszkodni és hadonászni Callista börtöne közelségében, úgyhogy felkeltette a bejáratot őrző *apparitor* vagyis porkoláb figyelmét, s az, féktelensége láttára, néhány emberét segítségül hívta s elkergette velük. Juba a keleti kapu irányában elfutott és hamarosan eltűnt a hegység szurdokaiban.

Egy dolog azonban bizonyos: távol állott Jubától, hogy akárcsak egy estére is megrendítse Jucundus idegeit. Jucundus megrázkódtatása azonban mégis teljes huszonnégy óráig tartott. Levertségében mindenfelől csak nyomorúságot látott. Juba elveszett, Agellius esete pedig még ennél is rosszabb volt. Természetesnek vette, hogy a szektásaihoz menekült s nem látja őt többé soha.

Hogyan járhatna ezek után valaha is emelt fővel az emberek között? Annyit mégis remélt, hogy nem fogják Agelliuszt valami katlanban megfőzni, vagy lassú tűzön megsütni. Ha ez megtörténne, neki okvetlenül el kellene hagynia Siccát és vége lenne az egész *proconsulatus*ban jól jövedelmező üzletének. Azután ez a kis Callista! Valóságos szerencsétlenség volt rá nézve. Az ő számára mindenestre elveszett; hol talál még valakit, aki olyan finom márvány- és fémmunkákat készít neki? Elsötétült előtte mindenféle az ég s aki csak valamennyire is ismerte jovialis arckifejezését, minden részvéte ellenére is nehezen tarthatta most vissza magát a nevetéstől, amikor szokatlanul megnyúlt és elképedt arcát látta.

Igy ült a járókelők tekintete előtt, mintha valami rámában volna, az üzlete ablakában, aznap, hogy Agellius eltűnt s egy nappal Callista nyilvános kihallgatása előtt. Egyszer csak Aristo rontott be hozzá. Az előző nap is járt ugyan már nála, de szinte kereste, hogy feltárhassa szenvedését és kisírva és kipanaszkodva magát, enyhíthesse a ránehezülő elviselhetetlen csapást. Eleinte mindkettőjük ajkáról csak "akadozva folyt" a szó, miként költő mondaná, mintha égette volna nyelvüket.

— Nos — mondta Jucundus lehangoltan —, ő természetesen nem ment el hozzád.

— Kicsoda?

— Agellius.

— Agellius? Nem, nincs nálam — mondta Aristo, majd kis szünet után hozzátette: — Miért is volna nálam?

— Ó! Nem is tudom. Csak gondoltam, hogy nálad lehet. Még korán reggel elment.

— Valóban? Nem, nem tudom, hogy hol van. Hogyan jött hozzád?

— Elmondtam neked tegnap, de, ügylátszik, már elfelejtetted. A védelmembe vettem, de ő elment örökre.

— Igazán?

— Az öccse pedig örült, esztét vesztett örült! — mondta Jucundus és a kezével a térdére ütött.

— Mindig gondoltam — válaszolta Aristo.

— Gondoltad? Igen, így van . . ., de most egészen más, mint azelőtt volt. A furiák töltik ki rajta bosszújukat! Egészen örült, Két fiú, két örült! Mindenben az apjuk a hibás!

— Azt gondoltam, hogy szeretnél valamit hallani az én drága, édes Callistámról — mondta Aristo.

— Igen, szeretnék — válaszolta Jucundus. — Aesculapiusra mondom, mindnyájan megbolondultak ezek.

— Csakugyan valami örület ez! — kiáltotta Aristo nagyon hevesen.

— Az egész világ meg akar bolondulni! — válaszolta Jucundus, ki, miután megindult, belejött a beszédbe, s ez határozottan jót tett neki. — Mindnyájan megbolondulunk. Én magam is. A városi népség már megbolondult. Milyen utálatos, állati dolog volt az három nap előtt! Elrekeszeltem mindent. Voltak feléd? Mindez egy vagy két rongyos keresztény és az én szegény fiam miatt. Mit árthatnak itt ketten vagy hárman, mégha varangyosok és viperák is? Mindig könnyen el lehet őket tiporni. Más dolog ez Karthágóban. Én azt mondom, hogy a főkolompósokat kell elfogni, mutassanak velük példát. A rókák ellillannak s a szegény libáknak kell halállal lakolniuk!

Aristo sokkal súlyosabbnak érezte nyomorúságát, semhogy kedve lett volna Jucundus politizálásába beleszólni, s ezért Jucundus tovább folytatta

— Igen, ez nincs rendjén. A birodalom darabokra szakad, jegyezd meg szavaimat. Megmondtam előre, hogy így lesz, ha békében hagyják ezeket

a bestiákat. Mégis békében hagyták őket. Az óvintézkedésekkel most már elkés-tek. Decius itt már nem segíthet. Senki nincs biztonságban. Éljetek jól, barátaim. Én megyek. Mint a szegény, kedves Callista, én is börtönbe kerülök, elnémitanak, mint ahogy őt elnémitották! Igen, Callista . . ., hogy talál-
tad őt?

— Ó, a kedves, édes, szenvedő leány! — kiáltott fel bátyja.

— Igen, igen! — válaszolta Jucundus és elgondolkozott. — Kedves, édes, szenvedő leány. Gondoltam, hogy talán megszökteti őt, — reméltem. Annyira akarta tudni, hogy hol van s hogy ki lehet-e szabadítani. Úgy látszott, mintha mindenáron el akart volna hozza jutni. Callista mindent elért nála és szerette őt! Meg vagyok róla győződve. Senki sem tud az ellenkezőjéről meg-
győzni. «Hozzátok össze őket — mondtam — és egymás karjaiba hullanak». De megbabonázták őket. — Az egész világot megbabonázták! Jegyezd meg szavaimat, — én sejtem, hogy ki rejtőzik a dolog mögött.

— Ó! — sóhajtott Aristo, — nem törődöm azzal, hogy rejtőzik-e mögöt-
te valaki, vagy nem. Nem törődöm az egész világgal, semmivel sem, csak Callis-
tával! Csak láttad volna a kedvest, hogy szenved türelmesen! — mondta a sze-
gény ember és hullani kezdtek könnyei.

— Ne csüggedj! Ne csüggedj! — mondta Jucundus, ki már jelentéke-
nyen jobban érezte magát. — Mutasd meg, hogy férfi vagy, kedves Aristóm.
Ez a dolgok rendje, — az emberi természet hozza már magával. Emlékszel,
hogy mit mond a tragédiáiról, várj csak, nem, — a vigjátékiról, Menander . .

— Orcusba és Erebusba minden tragédiával és komédiával, amit csak
valaha játszottak, — kiáltotta Aristo. — Tudsz-e tenni értem valamit? Tudsz-e
csak egyarányt is vigasztalni, velem érezni, bátorítani vagy tanácsot adni?
Idegen vagyok e tartományban s idegen az én drága hűgöm, aki oly jó, szíves,
szeretetremlő és édes volt. Nagyon szeretett engem, sohasem neheztelt
semmiért, azt tehettem vele, amit akartam. Mindig úgy tett, ahogy akartam.
Igy éltünk együtt már tíz éve, azóta, hogy árván maradtunk. Kétszer olyan
idős voltam akkor, mint ő. Görögországban szeretett volna maradni, de a
kedvemért eljött velem ebbe az átkozott Afrikába. Vidám volt és jókedvű, ha
úgy kívántam. Nem volt saját akarata, semmihez sem nőtt hozzá a szíve, min-
denhol megelégedett volt. Nem volt egyetlen ellensége sem a világon. Állítom,
hogy ért annyit, mint az összes istenek és istennők, akiket valaha csak kigon-
doltak! És itt, ebben a nyomorult Afrikában, megigézte valami gonosz szem,
és most azt gondolja magáról, hogy keresztény. Pedig époly kevéssé az, mint-
ahogy nem szárnyasló vagy tűzokádó szörny.

— Igen, Aristo, — mondta Jucundus —, de éppen azt akarom neked meg-
mondani, hogy ki rejtőzik a dolog mögött. Callista bolond, Agellius bolond.
Juba bolond. Strabo is bolond volt, — de a felesége, az öreg Gurta volt az, aki
bolonddá tette. Azt hiszem, hogy ő minden szerencsétlenségünk forrása . . . Jöjj
be, jöjj be Cornelius! — kiáltotta, amint kívül meglátta római barátját, és
mindjárt visszaesett gyászos hangulatába: — Jöjj be, Cornelius és vigasztalj
meg bennünket valahogy, ha tudsz. Igen, mint barátnak illik. Tudom, hogy
segítség, ha tudsz.

Cornelius azt válaszolta, hogy egy vagy két nap múlva visszamegy Kar-
thagóba, és azért jött el, hogy megölelje őt. Reméli, hogy együtt költöthetik el a
búcsúvacsorát, mielőtt elmegy.

— Ez szép! — válaszolta Jucundus. — De mondj előbb valamit arról a
borzasztó dologról. Te be vagy avatva a capitolium titkaiba. Tudnak ott valamit,
hogy mi lett az én szegény Agelliusommal?

Cornelius mit sem hallott a fiatalember viszontagságairól s nagyon meg-
döbbentette az újság.

— Mi az, hát Agellius csakugyan keresztény? — mondta. — És hozzá még ilyen időkben! Úgy emlékszem, hogy valami fiatal leányról beszéltél, aki majd rendbehozza őt.

— Az is keresztény, — válaszolta Jucundus, és csend következett. — Gonosz ez a világ! — folytatta. — A *triumvireknél* van bebörtönözve. Mi lesz ennek a vége?

Cornelius a fejét rázza és titokzatosan nézett maga elé.

— Csak nem gondolod? — mondta Jucundus. — Bízom benne, Cornelius, hogy mégsem lesz a dolog olyan félelmetes. Tán csak nem a bitó?

Cornelius még mindig baljóslatúan és feszesen nézett.

— Tán csak nem vonják kintpadra, tán csak nem nyársalják fel? — folytatta Jucundus.

— Súlyos ügy ez, amint te is látod, — mondta Cornelius, — súlyos ügy.

— Nem tehetsz semmit értünk, Cornelius? — kiáltotta Aristo. — A karthagói hatalmasságok barátaid. Ó, Cornelius, én mindent megtennék neked! — A rabszolgád lennék! Callista épannyira nem keresztény, mint a nagy Jupiter. Nincs benne semmi keresztény, a ruhájának egyetlen csücske sem az, egy hajszála sem. Tetőtől talpig görög, — kívülről, belülről. Úgy ragyog, mint a nap. Ó, nincsenek itt nekünk barátaink. Kedves Callista! Elpusztulsz, mert idegen vagy! — tépdeste a haját a szenvedélyes ifjú. — Ó, Cornelius — folytatta —, ha tudnál valamit tenni értünk! Ó, táncolni és énekelni fog neked, térdre hull előtted, átkarolja térdeidet, megcsókolja a lábadat, Cornelius, akárcsak én! — Mindjárt le is térdelt és Cornelius szakálá felé nyúlt.

Corneliust még sohasem tisztelték meg ily költői ünnepélyességgel, mindazonáltal félszegen ugyan, de jóleső érzéssel fogadta. — Azt hallok tőled, — mondta gőgösen —, hogy a hügod kereszténység gyanúja miatt börtönben van. Egyszerű az eset. Meg kell esküdnie a császár géniuszára és kiszabadul. Ha azonban vonakodik, akkor érvényesülnie kell a törvénynek. — Ezután lenézően meghajolt.

— Igen, de valami káprázat hatása alatt áll — folytatta állhatatosan Aristo —, ami nem tarthat soká. Határozottan állítja, hogy nem keresztény. Ez nem elég? Tömjént nem akar hinteni s nem akar megesküdni Róma istennőjére sem. Azt mondja, hogy nem hisz Jupiterben, amint én sem hiszek. Lehet ennél valami esztelenebb? Csak egy örült asszony tehet így. Így szóltam hozzá: «Leányom, arról van szó, hogy szégyent akarsz-e hozni magadra, hogy nyilvánosan pallos által akarsz-e meghalni, hogy kintpadon akarsz-e meghalni?» Ó, még én is megőrülök, mint ő! — kiáltott fel Aristo hangosan. — Oly szives, oly szellemes, oly vidám, oly találekony, oly sokoldalú volt! Mindenhez értett. Tudott mintázni, festeni, lanton játszani, énekelni, szavalni. Tudott tüvel dolgozni, értett a hímzéshez. Ezt az övet is ő csinálta nekem. Mindennek Agellius az oka, igen, Agellius... Bocsásd meg, Jucundus, de így van, — s levette magát a földre s a porban fetrengett.

— Épp most mondtam fiatal barátunknak, hogy uralkodjék magán — mondta Jucundus Corneliusnak — és gondoljon Menander szavaira «Ne quid nimis, — mindent mértékkel!» Az emésztődés nem használ. De ezekkel a fiatal emberekkel egyáltalában nem lehet beszélni. Gondolod, hogy tudnál valamit tenni értünk, Cornelius?

— Most jut eszembe — válaszolta Cornelius —, hogy mióta itt vagyok, megismertem egy nagyon értelmes és rendkívül józan embert. Nagy tekintélye van, Polemónak hívják, a Mercurium egyik tanára. Úgy látom, hogy ezeknek a dolgoknak a gyökeréig hatol és meglepődtem, hogy mennyire egy a véleményünk. Görög, miként a fiatalember hűga. Azt tanácsolnám tehát neki, menjen el Polemóhoz. Ha van valaki, aki ki tudja józanítani a hügát tévedéséből, akkor ő az.

— Igaz, igaz, — kiáltott Aristo felugorva —, de mégsem. Te többet tehetsz, te hatalmas vagy a kormánynál. A *proconsul* hallgatna rád. A duumvirek, az előljárók félnek tőle. Nem is akarják ők a szegény leányt bántani, nem akarják. De annyit rebesgetnek mindenfelé, annyi a rosszakarat, annyi a besúgó és áruló, oly sok a bizalmatlanság, — de miért háruljon minden Callistára? Miért legyen ő az áldozat? Bizonyára a *duumvirek*et is épügy leköteleznéd, mint engem, ha kiszabadítanád őt a bajból. Mit is használna nekik, ha elvennék életét? Csak egyhónapi halasztást eszközölj ki, egy hónap alatt eltűnik a káprázata. Talán kiszöktetnek bennünket a tartományból, nem tudná meg senki és nem ártana senkinek sem. Balszerencse volt, hogy idejöttünk.

— Mi Rómában nem ismerünk érzelmeket és szándékokat, indítóokokat és megkülönböztetéseket — mondta Cornelius —, nem ismerjük a megértést, a kíméletet és a kibúvókat. Tények után megyünk. Róma a tények szerint itél. A kérdés az, hogy mi a tényállás? Hint-e a tűzre tömjént, vagy nem? Imádjá-e a szamarat, vagy nem? Egyébként, majd meglátjuk, mit lehet tenni. — Ezután elbúcsúzott, de biztosította a két szomorú embert, hogy mindent megtesz Agelli usért és Callistaért, amit csak tehet.

XXVI. FEJEZET.

Elérkezett az utolsó éjszaka a nagy nap előtt, melyen Callista sorsának el kellett dőlnie. Vajjon változott-e lelki állapota, miközben ismerősei kicsiny körében oly élénk részvétet keltett? Más-e, mint pár héttel korábban volt, mikor Agellius utoljára látta? Maga sem tudta volna megmondani. «Úgy van az Isten országa, mintha az ember magot szór a földbe, azután alszik és fölkel éjjel és nappal, s a mag kikel és növekszik, maga sem tudja, hogyan.» Utólagosan visszatekintve mindenesetre sok mindent mondhatott volna magáról. Megállapíthatta volna, hogy mássá lett, míg folytonosan küzdött önmagával. De ez a változás nem hozta önmagával ellentétbe, hiszen az idő múlásával mintegy koncentrikus körökben csak egyre teljesebben fejlődött ki benne az, ami ígéretként kezdettől fogva benne volt. Minden napja a megelőzőnek gyermeke volt és egyúttal szülője a következőnek is, s a cél, amely felé törekedett, nem lett más, mint amit kezdettől fogva kitűzött magának. És mégis, ha megkérdezték volna, mi a vezető gondolata, miben következetes, hogyan alakulnak gondolatai, hogy észszerűség, ösztön, érzés, képzelet vagy szenvedély irányítja-e a cselekedeteit, nem tudott volna rá válaszolni mégsem. Nem tudott volna többet mondani magáról, csak azt, mi őt magát is meglepte, hogy mennél többet gondolt arra, amit a kereszténységről hallott, annál inkább vonzódott feléje, annál inkább helyeselte egész lelkével, s annál erősebb lett a sejtelme, hogy igaz. Mennél többet foglalkozott vele gondolatban, annál jobban meggyőződött arról, hazája mythológiájával és bölcséletével, valamint Róma politikai vallásával ellentétben, hogy külső valósága és lényege van, minden ellenvetés az erejét veszti vele szemben s legfeljebb csak nehézséget és kétséget tud támasztani.

De azután, ha tovább kérdezték volna, hogy mi a kereszténység, nagyon zavarba jött volna. Meg tudott volna említeni néhány részizagságot a tanításból, de nem tudta volna megmondani összefüggésüket és azt, hogy miként valósulnak meg. Azt mondta volna, azt hiszi, amit Chione, Agellius és Caecilius az égről mondtak neki. Többet nem is igen mondhatott volna. Hiszen az volt a hitének mértéke, valamint elfogadásának oka is, amit ők hárman egybehangzóan mondtak neki. Mindhármán egymástól annyira független, annyira elütő, annyira

különböző körülmények között éltek, tanuskodásuk mégis oly csodálatos érzelmi és hitbeli egységet mutatott, hogy éppen ez az egység fogadtatta el vele azt a tant, amelyet oly egybehangzóan tanítottak. Hazája vallásában már régen nem hitt semmit, s bölcselete is csak feltevésekre és véleményekre épült. Ezzel szemben úgy érezte, hogy a vallás igazi lényegének abban kell állnia, hogy az ember megismerje imádása tárgyát. Nem lehet vallás remény nélkül. Olyan lény imádása, ki nem szól hozzánk, nem ismer, nem szeret bennünket, nem lehet vallás. Az volt az ösztönös fogalma a vallásról, hogy a léleknek válaszolnia kell általa az Istennek, aki tudomást vett lelkéről. Szeretetteljes érintkezésben kell vele lennie, mert különben csak pusza nevet jelentene. Az a három tanuskodás pedig, amit a kereszténységről hallott, egyértelműleg azt vallotta róla, hogy a kereszténység az Isten bensőséges jelenléte a szívünkben, barátság, kölcsönös személyes szeretet. Ez volt az a tanítás, amit esze és szíve oly sürgetve kívánt és amit sehol máshol nem talált meg, de egyformán és ugyanúgy megtalált a rab-szolganónél, a falusi ifjúnál és a tudós papnál.

Ez volt az általános benyomása a kereszténységről. Amikor azután tüzetesebben, a részleteiben gondolkozott el arról, amit mondtak, magától értetődőnek tartotta, hogy az ég és föld Teremtője, a Mindenható, a Legfőbb Jóság és a végtelen Tökéletesség annyira szerette az emberi lelket, az ő lelkét is, hogy embri alakban megjelent a földön s ez alakjában eltűrt minden szenvedést, hogy egyesítsen ezáltal minden lelket önmagával. Sokkal tovább nem jutott ennél Callista, de ez volt mindig az eszében, reggel, délből és éjszaka. Ez vívódott benne, ez zaklatta állandóan, nem tudott szabadulni tőle. Nem törődött kedélyállapotával, unalmával, kétségeivel, vonakodásával vagy elutasításával, mindig újra és újra visszatért. Ez járt eszében a megvetés, a szegény és üldözés ellenére, amit megvallása jelentett. Mosolygott feléje, ígéretek tett neki, feltárta neki az örökkévalóságot és mindig növelte meggyőződését, hogy helyesen, következetesen cselekszik, ha elfogadja.

Ezenfelül mennél többet gondolt Chionera, Agelliusra és Caeciliusra, annál jobban észrevette, hogy ez a tanítás valami olyat fejlesztett ki bennük, ami nála hiányzott. Olyan egyszerűség, őszinteség, határozottság, fennköltség, nyugalom, ártatlanság volt bennük, ami egészen ismeretlen volt előtte, de teljesen rabul ejtette. Caecilius alakja különösen kimagaslón és beszédesen jelent meg az emlékezetében, — nem annyira a szavai, mint inkább magatartása következtében. Annak ellenére, hogy hátrányos dolgokat mondott róla, mégis kihívta tiszteletét, mintha szentélye és hajléka lenne Annak, akinek jelenlétéről oly ünnepélyes tanuságot tett.

Mily viszontagság volt, mikor mintegy büntetésből a Caeciliusnak mondott kemény szavai miatt zabolátlan emberek kezébe került, kik lelkivilágukban oly mélyen alatta álltak, mint amilyen magasan fölötte állott Caecilius. Mily viszontagság volt, mikor beleszédült vad kiáltozásukba, gyors vágatásukba és istentelen bujaságukból kipárolgó, fojtó lehelletükbe. Mily hálás volt, bár nem tudta, kinek is köszönje meg, mikor nyugalomra és békére lett, ha mindjárt csak a börtönben is! Mert fiatalsága ellenére belefáradt már mindenbe, amit látott, s csak egyetlen nagy kívánsága volt, hogy békésen elgondolkozdhassék a nagy igazságokról.

Elmúlt az első nap, el a második is, s elérkezett a reggel és az óra, mikor meg kellett jelennie Sicca előljárói előtt. Félelemmel és izgalommal várt e pillanatra. Nem honolt még béke benne. Az ő békéje csak a szoba csendje volt, melybe bezárták. Tudta, hogyha elhagyja, a békéje is elvész. Tudta, hogy újra kegyetlen, istentelen emberek kezébe kerül, kikkel semmi közösséget nem érez, és nincs senkije, kire rettenetes küzdelmében támaszkodhassék. Ekkor lépett be a fivére hozzá. Úgy tett, mintha elfelejtette volna már önféjűségét és ábrándját.

Mosolyogva ment feléje, hogy a karjaiba zárja. Callista valami leírhatatlan érzés következtében elhárítja forró ölelését, mintha nem volna már a húga. Pedig Aristo engedélyt kapott rá, hogy ő kísérje bírái elé, hogy bátorítsa és védelmezze s utána diadalmasan hazavigye. Húgom — miért e különös és szomorú tekintet? — Miért oly halvány az arcod? — Miért oly félnékek szavaid? Miért e tündő sóvárgás a szemedben? Ti édes szemek és ajkak, homlok és arc, melyekre mindig oly büszke voltam, miért fordultok el? — Miért távolodtok, mért vagytok oly barátságtalanok? Hiszen azért jöttem, Callista, hogy kiszabadítsalak erről a helyről, ahová sohasem kellett volna jutnod — ahová soha ne kerülj vissza? Callista, mi ez a titokzatosság benned? — Beszélj!

Körülbelül ezekkel a szavakkal adható vissza az a szemrehányás, ami Aristo szeméből tükröződött, ezt fejezte ki gyöngéd kézszorítása, míg azon erőlködött, hogy leküzdje a hűgán észrevett változás miatti félelmét és el akarta hitetni magával, hogy a jövőben is az marad neki, ami eddig volt. De mint viszonzotta Callista a tekintetét és kézszorítását, mikor archifejezésének titka megoldódott és izgatottan így szólt: — Az időm rövid, keresztény emberre, keresztény papra van szükségem!

Idáig az volt a látszat, mintha semmi hajlandósága sem volna az üldözött vallásra. Ezért oly erővel érték Aristót e szavak, mint valami elképzelhetetlen, szörnyű újság. Megrémülten csapta össze a kezeit, elfehéredett s csak ennyit tudott mondani: «Callista!» Ha a legirtózatosabb bünt vallotta volna be, ha gyilkosságról, Aristo elleni sötét árulásról, szavakkal ki sem fejezhető szertelenségről szólt volna, ez mind megjárta volna, de hogy az ő húga, büszkesége és gyönyörűsége a végén is kétségtelenül keresztény legyen, ez több volt mindennél! Szívesebben vette volna, ha azt mondja, hogy örökre elhagyja, hogy templom szolgálatára szenteli magát, szívesebben hallotta volna, hogy mérget vett be, hogy kigyó van a keblén, — mennyivel jobb lett volna mindez annál, hogy most kínzások között, a rabszolgavallás szégyenével és átkával akarja itthagyni e világot!

Az idő nem vár senki kedvéért sem, nem váratott magára a bíróság s nem váratott magukra a hatóság *subselli*umai, a törvényszéki padok sem. A kihallgatásnak a forumon, a basilicában kellett lefolynia. A helyi hatóságok ekkor csak kisebb vétségekben ítélezhettek és csak polgári ügyekben dönthettek. A kereszténységgel gyanúsítottak ügyeit a római hatóságok maguknak tartották fent. Az előzetes vizsgálatot nem ritkán a városi *duumvirek* folytatták, vagy valamilyen rendőri közeg végezte. Így volt ez különösen a *proconsulat*usokban. A *propraetorok* és *praesek* a császár nevében, egy személyben gyakorolták a legfőbb polgári és katonai hatalmat. Az ilyen tartományokat jobban igazgatták talán, de kormányzásaikban több volt az önkény s ezért nem volt előnyös e helyzet az alattvalók számára. A *proconsulok* viszont a *senatus* képviselői voltak s a katonai hatalommal közvetlenül nem rendelkezhettek. Ennek a rendszernek az lett a természetes következménye, hogy a polgári és katonai kormányzat féltékenykedett egymásra, a *proconsul* és a helyi hatóságok között ellenben barátságos viszony fejlődött ki. Így történt nem sokkal ezelőtt Gordianus *proconsullal* kapcsolatban is, aki rendkívüli népszerűségnek örvendett afrikai tartományában, és ezért a nép, amikor fellázadt a császári *procurator* zsarolásai ellen, Gordianust választotta meg. Siccában is jó egyetértésben élt ebben az időben a *proconsuli officium* és a városi tanács, viszont sűrűlódások voltak ez utóbbi és a katonaság között.

A nép a *basilica* tágas belsejében és kapui körül gyülekezett, de nem látott rajta, hogy valami különösen érdeklődött volna a keresztény vádlott iránt. Az éhség, a betegség, de főként a katonáktól kapott legutóbbi érzékeny lecke megapasztotta a keresztények számát és megfélemlítette lelkiüket. Mogorvák

és bosszúsak voltak, s a tömeg közmondásos állhatatlanságának megfelelően, szívesebben lett volna tanuja egy előjáró lefejezésének, vagy valamelyik *tribunus* megégetésének, mint egy tucatnyi szerencsétlen keresztény megkínzásának és megölésének. Ezenfelül el is teltek keresztény vérről, bekövetkezett a visszahatás s Callista fiatalága és szépsége részvétet keltett bennük, bár boszorkánysággal gyanúsították.

A bírák helyet foglaltak a *subsellium*okon, az egyik *duumvir* elnökölt bíborszegélyű fehér ruhájában, a *lictorai* mögötte álltak, de nem *fascessel*, hanem botokkal. A törvényszék bejáratánál ott voltak a szokásos kínzóeszközök, hogy a belépő rabnak mindjárt szemébe tűnjenek. A vádat, amivel illeték, olyannak tekintette az állam és a nép ebben az időben, amilyennek a későbbi korokban a boszorkányságot, méregkeverést, apagyilkosságot vagy valami szörnyű bűnt. Oda voltak készítve a nehéz *boiák*, a vasból vagy fából készült nyakbékák, a bilincsek, a *nervusok*, vagyis a kalodák, melyekbe a kezeket és lábakat beletették s azután úgy szétfeszítették, hogy kiugrottak forgóikból. Ott voltak a *virgak*, a tüksék vesszők, a *flagrumok*, *lorumok* és *plumbatusok*, vagyis a hegyesszegű és ölmos ostorok és korbácsok, a vaskos bunkók, a horgok, melyekkel a húst szakították ki a testből, az *ugula*, az olló módjára egybekapcsolt karmok, a *scorpio* és *pecten*, az élesen vágó vakarók és fésűk. Azután ott volt a szegekkel kivert kerék, amelyre a vádlottat rákötötték és megrakott, izzó tűzön víz forrt nagy katlanokban. Callista megborzadt attól, amit látott, elvesztette nemes önuralmát és majdnem elájult. Csüggedten támaszkodott a mellette álló, érzéketlen *cornicularius*ra, míg várta, hogy előszólítsák.

Vége megkezdte a bíró : — Lépjén elő az *officium* szolgája. — Az *officialis* azt válaszolta, hogy egy foglyot hozott, akit kereszténységgel vádolnak és akit a katonaság szolgáltatott át neki a lázadás éjjelén.

A *scriba* felolvasta az egyik *stationarius* vallomását, amely szerint ő és társai a polgári őrség kezéből vették át a foglyot a kérdéses éjtszakán, és a *triumvirek* hivatalába vitték.

— Vezessétek elő a foglyot — mondta a bíró. — Callistát elővezették.

— Itt van — válaszolta az *officialis* az előírt szabályok szerint.

— Mi a neved? — kérdezte a bíró.

— Callista — hangzott a válasz.

Ezután megkérdezte a bíró : — Szabad vagy-e, vagy rabszolga?

— Szabad. A kőfaragó Orsilochus leánya vagyok Proconnesusból — válaszolta Callista.

A bírák ezután *defensoráról*, vagyis ügyvédjéről tárgyaltak. Aristo jelentkezett, de felvetődött a kérdés, hogy *togatus*, vagyis római polgár-e? Néhány bíró ismerte, s így megengedték neki, hogy hűgát védje.

Most felolvasta a *scriba* a vádat, mely szerint Callista keresztény és nem akar az isteneknek áldozni.

A kérdés eldöntése egyszerű volt, nem volt szükség sem tanukra, sem szónoklatokra. A *duumvir* intésére két pap behozott egy kis Jupiter-oltárt, a faszenet gyorsan meggyújtották, mellette ott volt a tömjén, s a bíró felszólította a foglyot, hogy hintse a lángba, Decius és fia boldogságára. Minden szem Callista felé fordult.

— Nem vagyok keresztény — mondta Callista —, mondtam már nektek előbb is. Soha nem voltam keresztény istentiszteleten, soha nem tettem keresztény esküt sem, soha nem vettem részt keresztény áldozaton sem. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy bármilyen értelemben keresztény vagyok.

Ezután csend következett, majd így szólt a bíró : — Bizonyítsd be a szavaidat. Itt az oltár, a láng és a tömjén, áldozz a császár géniuszának.

— Mit mondhatok mást? Nem vagyok keresztény — válaszolta Callista.

A bírák egymásra néztek, mintha ezt mondanák: — Régi történet ez, ez az a megfajthatetlen, gyűlöletes makacsság, mely soha nem akar észretérni, nem hajol meg a józan ész, a hasznosság előtt és nem fél.

A *duumvir* egyetlen szóval ismételte: — Áldozz!

Callista egy ideig állt, azután gyors léptekkel előre ment. — Ó, végzet! — kiáltotta. — Minek születtem? Elhagyottak vagyok. Nincs Istenem. Mit tehetek? Miért nem tehetném? — Megállt, azután egyenesen az oltár felé tartott, vette a tömjént, — de hirtelen felnézett az égre, megriadt és szétszórta. — Nem tehetem, nem szabad tennem, — kiáltotta. Nagy volt a feltűnés a törvényszéken. — Nyilvánvalóan örült — mondta több könyöröltes *decurio* —, szegény teremtes, szegény teremtes. — A bátyja hozzárohan, beszél neki, könyörög neki, térdre esik előtte, erőszakosan megragadja a kezét és kényszeríteni akarja az áldozat bemutatására. Hasztalan. Amit ki tudott kényszeríteni belőle, csak ennyi volt: — Nem vagyok keresztény, igazán nem vagyok keresztény. Semmi közösségem sincs velük!

— Megörült! — kiáltotta Aristo. — Bíró uraim, hallgassatok meg. Állatias vademberek ragadták őt el a lázadás alkalmával, s a félelem és ijedelem megzavarta az esztét. Adjatok neki időt, adjatok neki időt és rendbe jön. Jó, vallásos leány ő. Többet dolgozott a templomoknak, mint bármelyik más leány Siccában. A város szobrainak a felét ő készítette. Velem dolgozik. Ne fokozzatok szenvedésem, elég hogy tébolyodottságát kell látnom, ne büntessétek meg, mint gonosztevőt, mint keresztényt. Ne szakítsátok el tőlem. Ha elítéletek, akkor vége mindennek. Adjatok neki időt és módot s bizonyosan visszatér az istenkehez és hozzám. Azért akarjátok elítélni, mert megörült?

Mit tegyenek? A törvényszék aláztatos volt a *proconsull* szemben, félt Rómától és attól félt, hogy a csőcselék buzgóbb lesz, mint a hatóság. Ha a város mindjárt megmozdult volna, amikor az ediktum megjelent, nem került volna sor a lázadásra, a felkelésre. Már jelentést és magyarázatot is kértek tőlük a lázadásról. Ha valamikor sürgősen kellett cselekedniök, akkor most kellett. Másrészt viszont Callistának és fivérének sok barátja volt a bírák között. Ezek olyat tanácsoltak, ami époly magától értetődő, mint észszerű is volt. — Ha megátalkodott, akkor megátalkodott és nincs semmi beszélni való. Nem kívánunk hűtlenek vagy hanyagok lenni a császár parancsaival szemben. Ha makacsokodik, meg kell halnia. De hogy egy hónappal előbb vagy utóbb hal meg, az mindegy. Nem azt javasoljuk, hogy ti tüzzétek ki a határidőt. Egyszerűen írni kell Karthagóba utasításért. A kormány, ha akar, egy órán belül válaszolhat. Csupán annyit kell mondani, hogy van itt egy fiatal nő, aki mindig vallásos és jó magaviseletű volt, nagyon művelt, ismeretes róla, hogy ügyes és jártas vallásos tárgyak készítésében, de a lázadás napja óta vonakodik az esküt letenni. Vonakodásának nem tudja okát adni, de állítja, hogy nem keresztény. Barátjai azt mondják, hogy az ijedelem megzavarta az esztét, de ha gyöngéden bánnak vele és nyugalomban hagyják, akkor ismét magához tér és megtesz majd mindent, amit kívánnak tőle. Mi a tennivalónk?

Callista barátai végül is győzelmeskedtek. A bírák úgy határoztak, hogy a kihallgatást semmisnek tekintik, mert Callista magatartása következtében elvesztette jogi érvényességét. Ha elismerték volna rendes, törvényes eljárásnak, akkor ítélkezniök kellett volna és végre kellett volna hajtani rajta az ítéletet.

A döntésnek Callista szempontjából az az előnye is volt, hogy nem kellett megváltoztatni fogsága helyét. Ahelyett, hogy átadták volna az államfogháznak, megmaradhatott eddigi helyén s ha őrizetben volt is, meg volt neki engedve, hogy lássa barátait. Ha bekerült volna a rettenetes *carcerbe*, nagyon kevés lett volna a remény arra, hogy onnan kijön, vagy hogy visszanyeri az esztét, ha feltételezzük, hogy valóban megörült.

A hatóságok csakhamar Karthagóba küldtek utasításokért.

XXVII. FEJEZET.

Aristo nem volt az az ember, aki soká tudott volna gyötrődni, vagy meg tudott volna halni szeretetből vagy irigységből, becsületből vagy vesztesége fölötti bánatában. Most azonban oly súlyos csapás érte, mint talán soha életében, és ez mindennél jobban meggyötörte. Valóban szerette hűgát, de szeretete inkább Callista bizonyos külső tulajdonságaiban gyökerezett, mint Callistában magában. Bizonyára megszűnt volna a szeretete iránta, ha Callista elveszíti külső szépségét, és nem oly szeretetméltóan engedékeny minden elképzelhető kívánsággal szemben. Sokszor így van ez fivér és nővér, valamint férj és feleség között. A legtöbb embert a múlt emlékei fűzik egybe, az édes együttlét miatt szeretik egymást. Így lehetett ez Aristóval is. Az ő szeretetét a jelen, a pillanat irányította.

Bármiként is volt, most nagyon gyötrődött. Kínlásában újra eszébe jutott Cornelius tanácsa, amelyet akkor visszautasított, hogy forduljon Polemóhoz. Távolból ismerte csak, de elegendőképp ahhoz, hogy ezt megtehesse. Meg is látogatta őt a Mercuriumban, az előadása után. Polemo nem volt éppen ostoba, ha tetszelgő és önhitt volt is, s Aristo úgy képzelte, hogy hűgára egy bölcselő honfitársa nagyobb hatással lesz mindenki másnál. Polemo szerfölött meglepődött Aristo kérdésén, s mi sem mutatja jobban, hogy mennyire ájtárta Aristót a maga nyomorúsága, minthogy erre a lehetőségre nem is gondolt. Hogy ő, Plotinus, Rogatianus és más előkelő férfiak és nők barátja, kik iskolatársai voltak Rómában, ő, a világfőváros szellemi arisztokráciájának egyik tagja, meglátogasson egy bűnöst a börtönben! És amikor meghallotta, hogy ez a bűnös hozzá még keresztény is, sértésnek vette Aristo kívánságát, s már-már azon volt, hogy kiutasítja. Aristo azonban nem hátrált meg s szemmelátható gyötrődése végül is meglágyították Polemót. Hozzájárult ehhez az is, hogy Callista görög volt s irodalmilag művelt tudos nő. Nem viselte ugyan soha a filozófusok *pallumát*, (mint néhány keresztény női vértanu utáná, sőt talán előtte is, mint például Szent Katalin és Szent Euphemia), de meg lett volna rá a joga. Polemo emlékezett rá, hogy a *capitoliumon* és az egyik *decurio tricliniumában* hallott már róla, mint különösen szellemes és tehetséges nőről, s mivel legutóbb kísérletet tett rá, hogy női hallgatókat is gyűjtsön maga köré, úgy remélte, hogy Callista is növelhetné dicsőségét. Így történt azután, hogy az egyik estén Aristo kíséretében gyaloghintójával elindult Callista meglátogatására, bár az utolsó pillanatban ismét nagyon habozott és szégyenkezett, minek következtében magatartása feltűnően félszeg és merev lett. A magára kent sok illatszer ellenére előre undorodott a börtön szagától.

Callista szobája börtönnek nagyon jó volt. Egy többemeletes ház földszintjén volt, a *triumvirek officiumának* közvetlen közelében. A szoba az *officium* egyik porkolájának lakásához tartozott s mivel ennek a felesége vagy élettársa gondoskodott is róla, Callista szükségét nem igen látott. Igaz, nem szabad feledni, hogy Afrikában vagyunk, július havában, és a fiatal görög leány csak kevésbé szokta még meg azt a hőséget, amely az egész várost a nap huszonnég órájának nagyobb részében szinte egyetlen óriási kemencévé változtatja. Magas, tágas lakásokban azzal segítettek ezen, hogy nem eresztették be a külső levegőt s zárt ablakok és ajtók mögött éltek, mint a grönlandiak. Itt azonban ez lehetetlen volt s ha meg is kísérlete volna Callista, nem vezetett volna eredményre a helyiség kicsinysege miatt. De a lélek izgalma még rosszabb, mint a levegő izzása, s tagadhatatlan, hogy Callista egészségét, erejét és külsejét egyformán megtámadta a testi és lelki szenvedés. Szépsége, mely bátyját annyira gyönyör-

ködtette, tűnőfélben volt s valami mennyei bájnak első jelei tüntek fel nem az arcvonásaiban, hanem a kifejezésében, mi az embernek nem a szenvedélyét kelti fel, hanem tisztá gondolatokat és érzéseket ébreszt. Aristo elégedetlenül látta a változást. A szobában egy pad, két vagy három szék s az egyik sarokban egy kákával kitömött ágy volt. A falba vaskapocs volt erősítve, ezen könnyű és hosszú lánc lógott, ha e két fogalom megfér egymással, mely a végén vasgyűrűvel volt Callista gyöngé karjához csatolva.

Polemo, mihelyt a szobába lépett, panaszosan felkiáltott nyomasztó hatása miatt, de késedelem nélkül munkához látott. Callista meghökkent, nem kívánta a jelenlétét. Felegyenesedett ágyáról, melyen hátra dőlve feküdt, de nem volt kedve arra, hogy vitába szálljon Polemóval.

— Callista, életem és örömöm, drága Callista — mondta a bátyja —. Sicca legnagyobb emberét hoztam el hozzád.

Callista komolyan rátekintett Polemóra, de hamarosan közönyössé vált arckifejezése. Polemó cyrenei rózsát tartott a kezében, melynek illata betöltötte a kis helyiséget.

— Polemo van itt — folytatta Aristo —, a nagy Plotinus barátja, ki minden bölcséletet és minden filozófust ismer. Ő volt szíves eljönni hozzád.

Callista megköszönte a jövetelét, bizonyos, hogy nagy szívesség, mondta, hogy őt is meglátogatta.

Polemo bókkal válaszolt. Socrates látogatása ez Aspasianál, mondta. Mindig voltak asszonyok, akik fölülemelkedtek nemükön és szerettek okos emberekkel szellemesen társalogni. Ilyen nőt lát ő is maga előtt.

Callista érezte, hogyha belemegy ezekbe a fejtegetésekbe, csak még mélyebb árnyékba borul a lelke. Hallgatott tehát.

— Rossz hangulatban van hűgöd? — kérdezte Polemo, Aristoéhoz fordulva. Nem tetszett neki a fogadtatása s nem tudta, hogy mit mondjon.

— Egyáltalában nem, kedves uram — válaszolta Aristo —, feszülten várja, hogy kezdjed.

— Görögország szülötteinek — mondta végre is Polemo —, Görögország szülötteinek ismerniök kell egymást. Megérdemlik, hogy ismerjék egymást. Bizonyos titkos vonzalmat éreznek egymás iránt. Ahhoz a titokzatos erőhöz hasonlít ez, amely a mágnest a mágneshez vonzza, vagy a visszhanghoz, amikor saját hangunkat halljuk visszaverődni. Ezekhez hasonlóan olyanok a görögök, amilyenek mások nem tudnak lenni. — Azzal megszagolta rózsáját és meghajolt.

Callista csüggedten mosolygott, amikor Görögországot említette. — Igen, jobban szeretem Görögországot, mint Afrikát — mondta.

— Mindennek megvan a maga előnye — mondta Polemo. — Itt az ismeretek közlése az öröm, az, hogy lángot tudunk lángunkkal gyújtani. Önzés volna tőlünk, ha nem akarnánk elhagyni Görögországot, hogy részesítsük itt az embereket abban, amijük nincs. Te azonban, leányzó — tette hozzá —, sem Görögországban nem tanulhatsz, sem Afrikában nem taníthatsz, míg a pokolnak ebben az előcsarnokában vagy. Pedig úgy értesültem, hogy te magad választottad. Lehetéséges ez?

— Igen, de szeretnék kiszabadulni, ha tudnék, nagytudományú Polemo — mondta Callista lehangoltan.

— Szólhat a rhodusi Polemo a proconnesusi Callistával szabadon? — kérdezte Polemo. — Nem beszélék mindenkivel. De ha így áll a dolog, engedd, hogy megkérdézzem, mi tart itt téged?

— Sicca előjárói és ez a vaslánc — felelte Callista. — Szeretném, ha más-hol lennék. Szeretném, ha nem volnék az, ami vagyok.

— Mennyiben akarsz több lenni, mint ami vagy? — kérdezte Polemo. — Tehetségesebb, tökéletesebb, szebb vagy Afrika minden leányánál.

— Térj a tárgyra, Polemo — mondta Aristo idegesen, de azért tiszteletteljesen — kemény beszédre van szüksége.

— Látom, fivérem azt kívánja, hogy megkérdezz, mennyiben függ tőlem, hogy itt vagyok — mondta Callista, hogy megelőzze őt. — Annyiban vagyok az oka, hogy nem akarok tömjént hinteni Jupiter oltárára.

— Nagyon elégtelen ok ez, leányzó — mondta Polemo.

Callista hallgatott.

— Mit jelent ez a cselekedet? — kérdezte Polemo. — Semmi mást, mint csak azt, hogy kinyilvánítsd vele köteles tiszteletedet a római hatalommal szemben. Felteszem, hogy nem tartozol azok közé a görögök közé, akik nemzeti felkelésről álmodoznak napjainkban, hű vagy tehát Róma iránt. Ha hihetném, hogy egy Leonidas támadhatna, vagy egy Harmodius, Miltiades, Themistocles, Pericles vagy Epaminondas, magam is kész lennék, hogy kardot rántsak, mint más. De ez reménytelen. Görögország tehát most egyáltalában nem tart igényt rád. Azt sem hiszem, mégha magad is mondanád, hogy valamelyik sötét, fanatikus szektával szövöttekél, mely Róma bukását kívánja. Gondold meg, hogy mi Róma —, és elkezdte ismételni egyik legutóbbi dicsőítő beszédének pompás szóvirágait. — Görög vagyok — mondta —, szeretem Görögországot, de az igazságot jobban szeretem és a tényeket nézem. Az egész föld hosszú évszázadok folyamán végül is a római császári birodalomra fejlődött. Különböző részeit egybekeverültek és egyesültek az egyetlen Rómában. Amit magunk előtt látunk, az az emberi társadalom legvégső és tökéletes állapota. A dolgok folyása, a természet hatalmának ereje, amint azt az összes nagy törvénytudók és bölcselők elismerik, már nem haladhat tovább. Egység lett végre és ez az egység az örökkévalóság. Megmarad örökre, mert egy. Elértük a világ *apotelesmaját*, végkifejlődését. Görögország, Egyiptom, Szíria, Lybia, Etruria, Lydia mind hozzájárultak ez eredményhez. Hiába küzdött mindegyik közülök a maga napjaiban, hogy feltartóztassa a végzet folyását, vagy áldozatul estek, vagy eszközökké váltak. Judea akarná elérni, amit a hatalmas Egyiptom és az éleselméjű Görögország hiába kísérelt meg? Ha Hellas gondolatszabadsága, féktelen hitetlensége, sőt még forradalmi elméletei is gyengének bizonyultak Róma hatalmának megosztására, ha Kelet pompája és fényűzése is megszégyenült, vajjon Szíria rejtelmessége remélhet-e győzelmet?

— Figyelsz, kedves Callista? — kiáltott Aristo, kételkedve benne, bár Polemo csodálkozva nézett körül e kérdés hallatára.

— Tíz évszázad — folytatta Polemo —, épp most telt el tíz évszázad azóta, hogy Róma megkezdte győzelmes pályafutását. Tíz évszázadon át teljesítette magas küldetését a Végzet rendelkezéséből és tökéletesítette politikai elveit és kormányzásának szabályait. Tíz évszázadon át haladt kijelölt útján, egyre hatalmasabban növekvő hévvel és egyre jobban növekvő területeken. Mi az, amit nem tehet meg? Egy dolog csak, és ti arra az egyre merészkedtek, amit ő nem mer megtenni. Megtartotta saját vallását, amint illet, de soha nem vetette meg mások vallását sem. Ti megteszitek ezt. Jegyezd meg, Callista, Róma nagy hatalma ellenére meghajolt a szükségesség előtt, ami még hatalmasabb. Róma nem avatkozik be a különböző népek vallásaiba. Nem indított harcot különböző szertartásaik ellen. A győztes hatalom számtalan hagyományt, szokást, előítéletet, elvet, babonáságot talált, különösen Keleten, kétségbeejtő zűrzavarosan egymásbafonódva. Hagyott mindent úgy, ahogy volt, elismerte őket. Ha nem tette volna ezt, baja származott volna belőle. Minden, amit a népnek mondott, minden, amit merni mondott, csak ennyi volt: «Tűrjétek el és én is eltűrlek benneteket». Ti mégsem akarjátok ezt tenni. Ti keresztények, kiknek igényetek sincs valami területre, kik még a legkisebb nép sem vagytok, sőt egyáltalában nem vagytok nemzet, oly vakmerőek vagytok, hogy a magato-

kén kívül minden más szertartást lenéztek, még a nagy Róma vallását is. Kik vagytok ti? Tegnapról felkapaszkodott csavargók. Régibb, észszerűbb, szebb vallások, mint a tiétek, vallások, melyeknek tekintélyük, történetük és politikai hatalmuk volt, semmivé váltak és ti akartok győzni, ti, Kelet és Nyugat nagy népei hulladékaiknak, söpredékeinek és morzsalékaiknak zúrzavaros egyvelege? Pirulj, pirulj, te görög Callista, mert hogy dicső származásod ellenére együtt haladsz párszáz paraszttal, rabszolgával, tolvajjal, koldussal, kufárral, kontárral, foltozó vargával és halással! Hogy csatlakozhat egy ilyen fenkölt jellemű, ragyogó tehetségű nő, mint te, a társadalom söpredékeihez?

Polemo beszéde, bár gátlásai voltak, megtette hatását, különösen a vége, a görög lelkiültre. Aristo felugrott, s diadalmasan nézett Callistára, kit szintén magával ragadott a beszéd. Utóvégre is, mit tudott ő a keresztényekről? A legjobb esetben is azt hagyná ott ismeretlenért, amit ismer s bizonyos volt a rossz, ami várt rá a bizonytalan jóért. — Nem, sohasem lehetek keresztény — mondta magában, majd fennhangon folytatta: — Polemo uram, én nem vagyok keresztény —, sohasem mondtam, hogy az vagyok.

— Ez az esztelséged! — kiáltotta Aristo. — Sem az egyik, sem a másik. Vonakodik azt mondani, hogy keresztény és mégis vonakodik áldozatot bemutatni!

— Ez a szerencsétlenségem, tudom — mondta Callista. Elveszttem mindkettőt, azt is, amit látok és azt is, amit nem látok. Nagy következetlenség ez, de mit tehetek?

Polemo elégnék tartotta, amit mondott. Az az ember volt, aki megfizeteti szavait. Máris túlságosan bőkezű volt s nem volt rá hajlandó, hogy még többet adjon.

Kis idő múltával megszólalt Callista: — Polemo, hiszel te az egy Istenben?

— Kétségtelenül — hangzott a válasz —, hiszek egy örök, önmagában létező valamiben.

— Látod — mondta Callista —, én érzem ezt az Istent a szívemben. A jelenlétében érzem magam. Szól hozzám: «Tedd ezt, ne tedd azt!» Mondhatod, hogy ez nem egyéb, mint természetem törvénye, miként az öröm vagy a fájdalom. Senki sem foszthat meg a meggyőződésemtől, hogy ez a hang végeredményben egy rajtam kívül álló személytől ered. Önmagában hordja isteni eredetének bizonyítékát. Ösztönösen úgy érzem magamat vele szemben, mint egy személlyel szemben. Ha engedelmeskedem neki, nyugodtnak érzem magam, ha nem engedelmeskedem, akkor nyugtalan vagyok, éppúgy érzem magam, mint mikor egy nagyrabecsült barátunk örömet szerzek, vagy megsértem őt. Látod tehát, Polemo, hogy amiben én hiszek, az több a pusztá «valaminél». Amiben én hiszek, az nagyobb valóság számomra, mint a nap, a hold, a csillagok, a szép világ és a baráti hang. Te azt fogod kérdezni, ki ő, mondott-e neked valamikor valamit magáról? Ó, jaj, nem! — Ez a nagy fájdalom! De nem tudok lemondani arról, amim van, azért, mert nincs többem. A visszhang bizonyítja a hangot, a hang pedig azt, hogy beszél valaki. Ezt, aki szól hozzám, ezt szeretem és ettől félek én.

Ekkor kimerült szegény Callista, belefáradt izgalmába.

— Ó, csak meg tudnám őt találni! — kiáltott fel szenvedélyesen. — Tapogatok jobbra, balra, de nem találom. Mért harcolsz Te ellenem, mért sebzels meg és zavarsz meg, Te ős, és egyedüli Szépség? Nem vagy az enyém és Te hiányzol nekem. — Majd hozzáfűzte: — Látjátok, hogy nem vagyok keresztény, mert akkor meg kellett volna találnom Őt, vagy legalább is azt mondanám, hogy megtaláltam.

— Reménytelen helyzet — mondta Polemo kedvetlenül és dőlyfösen Aristónak. — Túlmissze ment már. Kár volt engem idehozni.

Aristo felsóhajtott.

— Imádjak valaki mást, mint Őt? — folytatta Callista. — Mondjam azt, hogy akit keresek, az a ti Jupiteretek, vagy Caesar, vagy Róma istennője? Egyikük sem a bennem vezérlő hangnak a képmása. Én csak Neki akarok áldozni.

A két férfi meghökkenve nézett egymásra, az egyik még bosszús is volt. Socrates Démonához hasonlít ez — mondta Aristo félénken.

— Minden megillető módon elismerem a császárt — ismételte Callista —, imádni azonban nem tudom.

Majd mindjárt hozzátette: — Polemo, hátha ez a láthatatlan, aki engem figyelmeztet, mindnyájunknak, neked is, mond majd valamit egy jövődő napon?

— Kímélj meg, kímélj meg, Callista! — kiáltotta Polemo s állásához és hivatásához nem illő hevességgel felugrott. — Kíméld meg fülemet. Nem azért jöttem, hogy sérteggess. Szegény, vak, szerencsétlen, elferdült szellem, — mindörökké megválok tőled! Hagyd ott, ha akarsz, atyáid fenséges, ragyogó, áldásos hagyományait s élj ebben a szörnyű babonaságban! Élj boldogan!

Aristóval sem volt jobban megelégedett Polemo, mint Callistával, bár gyaloghintójába segítette, mellette haladt és mindent megtett, hogy kiengesztelje.

XXVIII. FEJEZET.

Ha válhat lélek teljesen elhagyatottá, az lett akkor a szegény rab, Polemo távozása után. Sem keresztény nem volt, sem nem keresztény. Vizsgálódása a félúton volt, s hogy célhoz jusson, hacsak valami csoda nem történik, éppúgy időre van szüksége, mint az egyik helyről a másikra való jutásnak. Látsz valakit feléd közeledni s türelmetlenül mondd: — Mért nem jössz gyorsabban? — mért nem vagy már itt? — Miért? Mert idő kell hozzá. Meglátni azt, hogy a pogányság hazugság, — s meglátni azt, hogy a kereszténység igazság, — két ténykedés és két folyamat. Lehetséges ugyan, hogy egybeolvadnak, de nem kell így lennie. Callista engedelmeskedett, amennyire az igazság feléje közeledett. Meglátta a bálványok hiúságát, még mielőtt hitt volna abban, aki a lerontásukra jött. Biztonsággal mondhatta: — Elvetem Jupitert —, de nem mondhatta: — Keresztény vagyok. — Mit tudott egyébként is a keresztényekről? Hogyan tudhatta, befogadják-e, ha kívánja? Titkos társulatot alkottak, kiváltsággal, beavatással és esküvel, — nem pusztá bölcseleti iskola volt, mely mindenkinek tárva áll. Ha csakugyan olyan jó emberek, ahogy képzelte, — s ha nem volnának azok, nem is akarna rájuk gondolni —, nem nagyon lesznek hajlandók őt befogadni.

Bármiként magyarázzuk is Callista állapotát, gyötrelmes volt a küzdelme. Nem remélhetett semmit sem ettől, sem a jövődő világtól, a föld elvezetése várt rá az ég megnyerése nélkül. Azt mondják, hogy Űdvözítünk kérdezte: — Jó pénzváltók vagytok-e? — Szegény Callista nem tudta, miként adjon magáról számot. Így volt egész életén keresztül. Forró szeretet, nagy fogékonyság, magasratörő vágyak éltek benne, de nem volt szerencséje, hogy kielégíthesse őket. A bátyjára bízta magát és hagyta, hogy ő irányítsa élete útját. De tőle nem lehetett remélni, hogy nagyon más akarjon lenni, mint a világ. Aristo korlátok nélkül élvezte ifjúsága gyönyöreit és a hűgát is megtanította, hogy élvezze az övét. De vajjon élvezet volt-e ez? Aristo a gyönyörökben, amint mondta, gyümölcseivel telített asztalt látott, Callista azonban csak port és hamut. És így élt Callista, nem változtatott az életén, mert így szokta meg, de belefáradt, kiábrándult és csalódott benne, éhezett, de nem tudta, hogy mire,

sóvárgott valami után, amiről nem volt igazi fogalma. És amint idáig a világnak adta át magát s jutalmat nem kapott érte, ugyanígy mondott most búcsút neki, és nem tudta, hogy mit kap a helyébe.

Ami fivérét illeti, ő Polemo látogatása után egyre bosszúsabb lett, — inkább haragudott, mint aggódott húgáért. Adódott még egy alkalma a kiszabadításra és ezt is felhasználta, hogy más elhatározásra bírja Callistát. Cornelius fennhéjázása ellenére is igaz barátának bizonyult. Irt Karthagóból, hogy szerencsésen járt közben a kormánynál s különös és rendkívüli kegyként elérte Callista szabadonbocsátását. Megküldte az eredeti okmányt, hogy a törvényszék hajtsa végre e rendelkezést. Aristo a pergamenttel a hatósághoz rohant, ott mindent rendben találtak, s engedélyt kapott rá, hogy felkeresse a hűgát.

— Örülj, drágaságom, — kiáltotta — szabad vagy! Az első hajóval elhagyjuk ezt a förtelmes országot. A hatóságnál már voltam.

Callista halvány arcát előntötte a pír, összecsapta kezét és várakozással nézett Aristora. Ő megmagyarázta a szabadulás módját. Nem kívánják, hogy valóban bemutassa az áldozatot, hanem csak alá kell írnia egy nyilatkozatot, hogy megtette s ezzel be is fejezte az egész ügy. Callista eleinte semmi nehézséget sem látott az ajánlatban s lelkesedve ugrott fel. De hamarosan ismét elkomorult az arca. Hogyan mondhatná, hogy megtette azt, amivel elárulná a bensejében irányító hangot? Mi különbség volt a közt, hogy aláírással vagy tömjénhintéssel követi-e el az istentagadást? Szomorúan mosolygott bátyjára, tagadólág rázta fejét és lehanyatlott ágyára. Előre kimondta az Egyház ítéletét a *libellaticusok* fölött.

Aristo először nem akart hinni a fülének, hogy húga visszautasítja szabadulását, az ő szemében csak pusztá alakiságnak számító feltétel ellenére is. Haragja a véletlekig fokozódott és húga iránti szeretete megrendült. — Te elveszett leány, — kiáltotta, — átengedlek a fúriáknak! — és megfenyegette őt öklével. Elfordult tőle s kijelentette, hogy látni sem akarja többé. Meg is tartotta szavát. Nem jött el többé hozzá. A szokottnál féktelenebbül menekült a város nyújtotta gyönyörökbe és szórakozással igyekezett hűgáról elterelni gondolatait. Belevegült a *Campus Martiuson*, a hegy árnyékában, a harci játékokba, csatlakozott a forumon dőzsölökhöz, s a *thermakban* fejezte be az estét. Néha mégis oly erővel tűnt fel előtte kedves Callistája képe, hogy nem tudott szabadulni tőle s az egész éjszakát átsírta.

Végül elhatározta, hogy oly sok nagy ember példájára ő is megöli magát. Minden vagyonát felemészítő fényűző lakomát adott és meghívta rá barátait. Nagy vidámsággal mulattak, semmi sem hiányzott, hogy méltóvá legyen e különös és rendkívüli alkalomhoz. Feltárta szándékát vendégei előtt, ezek megtapsolták, az utolsó italáldozattal elbúcsúzott tőlük, a tivornyázók eltávoztak, s a lámpákat eloltották. Éjszaka Aristo eltűnt, Sicca nem látta többé. Később az hírelt, hogy Karthagóba ment s elég előrelátó volt ahhoz, hogy magával vigye legjobb szerszámaint s mutatóba néhányat a maga és szegény Callista munkái közül.

Jucundus a szegény leány hűségesebb barátjának bizonyult, mint fivére. Önzése és a kereszténygyűlölete ellenére is nagyon mélyen érintette, amikor Callista ügye egyre komolyabbá vált s kétségtelessé lett, hogy a hatóság csak egy választ várhat Karthagóból. Agellius felől teljesen nyugodt volt, mivel azt gondolta, hogy sikerült neki eltűnnie, s megbarátkozott a gondolattal, hogy nem látja őt többé. Ha nem így lett volna, akkor azt képzelhetnők, hogy mégis valami aggodalom bujkált benne unokaöccse sorsa miatt s ezért nyugtalanította Callista kétségbeejtő helyzete. Hiszen a bölcs is azt tanítja, hogy mindig van a részvétben egy kis önzés is. De Jucundus nem volt kegyetlen ember sem. Még «az őszfejű Fabianus» vagy Cyprián, de bárki más is, akiket annyira gyalázott,

meggyőződhetett volna róla, ha rá kerül a sor, hogy az üvöltözés volt ellenük a legnagyobb fegyvere. Valóban elegendő emberi gyöngédség volt benne ahhoz, hogy komolyan aggódjék az oktondi Callista miatt.

De mit tehetett? A napot sem lett volna nehezebb megállítani, mint a hatalmas Rómát útjában és bizonyos volt, hogy a meghatározott időben megérkezik Karthagóból a rendelet, az csak egyféleképp hangozhatik s haladéktalanul cselekvés követi. Nem tanácskozhatott senkivel sem, s különben is, az igazat megvallva, Sicca közvéleménye teljesen belenyugodott Callista sorsába. Halálával könnyen megoldhatnák az ediktummal kapcsolatos bonyodalmakat, olcsó áron jutnának hozzá, hogy megdícsérjék törvénytisztletüket. Ezenfelül egy érdekszövetség személyes ellensége is volt Callistának és fivérének. A szobrászok, kőfaragók és aranyművesek társasága féltékeny volt az idegen művészekre, kik megvetéssel nézték Afrikát és ismeretségben, sőt barátságban voltak a város legtekintélyesebb személyiségeivel is. Nem segíthetne e nagy emberek közül most valaki? Eszébe jutott Jucundusnak Calphurnius, akiről hallotta, hogy a lázadás estjén védelmébe vette Callistát és elhatározta, hogy felkeresi őt.

Calphurnius és a katonaság még mindig bosszús volt Sicca lakosságára, neheztelt az előjáróságra is, és részvételt volt telve Callista iránt. Jucundus teljesen feltárta szívét a *tribunus* előtt és rávette, hogy vigye magával katonai felettetéséhez, Septimiushoz. Itt Jucundus kifejtette a véleményét, hogy nagy balfogás bárkit is elfogni addig, míg a keresztények vezetői nem kerülnek kézre, hivatkozott Tarquinius király és a mákfejek történetére, és biztosította a nagyhatalmú férfit, hogy mindig azt mondja, előre is mondta és most is azt tartja, az volt a nagy hiba, hogy Cyprianust nem fogták el.

— Nem kellene viszont — mondotta — a törvény szigorú karjának olyan pillangók után nyúlania, mint ez a Callista, egy olyan leány után, aki, mint a fivérétől tudja, még tizenyolc nyarat nem látott. Mit árthat egy ilyen szegény, gyámoltalan teremtes? Önmagát sem tudná megvédeni, nemhogy mást megtámadjon. Nem — folytatta —, mosolygó arc és kitárt kar lenne a helyes politikátok ezzel az együgyű néppel. Emlékezzél a nap és a szél meséjére, melyik tudta a kettő közül a vándor kabátját levenni? Valamilyen savanyuképű, megmakacsodott furia-imáddal van dolgod? Töltsd meg serlegét, övezd virágokkal homlokát és vezess eléje fuvolásnőt. Figyeld meg, — meglanyhul buzgalma, mosoly árad arcára, nevet a mókához, *«capius est, habet»* — lépre ment, megvan, megteszi az italáldozatot. Ezzel a nagy Jupiter győzedelmeskedett. Mit kívánhatsz egyebet? Ha ütlegeled, rugdosod, koplaltatod, kidobod az ajtón, ellenségeddé lesz és bajt szerez, amikor csak tud.

Calphurnius a maga módján beszélt és körülmenyeskedés nélkül. — Ha valami hitvány rabszolga volna vagy becsstelen afrikai — mondta —, ki bánkódnék akkor miatta? De a mennydörgő Jupiterre, görög leány, úgy énekel, mint egy műzsa, táncol, mint egy grácia és úgy szaval, akárcsak Minerva. Szentegőres lenne, ha csak egy hajaszála is meggörbülne. Nem lehetünk olyan udvariasak, hogy eltűrjük, hogy ezek a gyáva kutya előjárók Fortunianust Karthagóban ezzel a képtelenséggel levegyék lábáról.

Septimius semmit sem mondott, amint illet is egy hivatalos személyhez, de gondolataiban megegyezett látogatóival. Sicca *duumvirei* nyilvánvalóan nem voltak jogszerinti őrei Callistának. Az ilyen főbenjáró dolog inkább a katonai joghatóság körébe tartozik. Calphurniusnak lehet joga rá, hogy kellő pillanatban beavatkozzék. Hogy mit kíván tenni, Septimius nem óhajtotta tudni. Pedig Calphurniusnak az volt a szándéka, hogy kevéssel Callista kivégzésének kitűzött időpontja előtt őrséget küld érte a börtönbe és azután elhítteti, hogy a *barathrum*, a feneketlen mélység borzalmaiba belehalt. Nem lesz nehéz el-

intézni, hogy ott találják helyette egy más nő hulláját, Callistát magát pedig a táborba viteti.

De visszatérve addig is a fogolyhoz, vajjon mi volt Callista vigasztalása, míg a *proconsul* választát várták? Eléggé különös, sőt talán valami makacs szeszély is volt benne, hogy egészen idáig elhanyagolta kiaknázni azt a nagy kincset, amely ritka kegyből a kezébe jutott. Kis gondosan irt, szépen díszített pergamentet hordott a keblén, mely gyötrelmében és szomorúságában bizonyára vigaszt nyújtott volna neki. Nehez azonban megmondani, miért vonakodott felbontani a szent evangéliumot, melyet Caecilius a gondjára bízott. Gyenge vagy bátorítalan volt-e vajjon, hogy nem tudta rászánni magát, felt-e jobban meggyőződni a dolgokról, vagy nyugodtabb napokra várakozott-e, vagy olyan-féle volt-e az ellenállása, mint a beteg emberé, aki visszautasítja az ételt és gyógyszert, bár tudja, hogy segítene rajta — nem lehet meghatározni. Most azonban, amikor tökéletesen magára maradt, amikor Aristo elment, a kormány válasza pedig még nem érkezett meg a hatósághoz, újra eszébe jutott a pergament és amit a püspök mondott : «Ebből fogod meglátni, hogy mi kit szeretünk». A tekeres ügyesen volt elrejtve öve alatt s így sikerült megmentenie annak a rettenetes estének a zűrzavarában. Most végre felnyitotta és olvasta.

Provinciális görög írása volt, finoman és mégis egyszerűen írva, ami Callista felfogása szerint a klasszikus írás elemi tulajdonsága. Egy bizonyos Theophilushoz volt intézve s gondos rendben és pontos hűséggel mondta el azokat az eseményeket, amelyeket már mások is megkíséreltek előadni. Elolvassott belőle néhány fejezetet, felkeltette érdeklődését s hamarosan egészen elmerült benne. Miután egyszer a kezébe vette, nem tette többé le. Bizonyára máskor is nagyon értékelte volna, most azonban, amikor annyira elhagyatott és magános volt, egyenesen a láthatatlan világ adományának tekintette. A teremtmények egészen új világa tárult fel előtte, csak nagyon is szépek tűnt fel neki ahhoz, hogy lehetséges legyen. De feltárult előtte annak a jelenléte is, aki egészen más volt, mint a teremtmények, de különbözött mindattól is, amit legmagasabb elragadtatása pillanataiban a tökéletesség eszményképének tartott. Megérezte benne Azt, aki után a lelke sóvárgott, de akit értelme kikalakítani nem tud. Ő volt az, aki a lelkiismeretében szólt hozzá, akinek a hangját hallotta, akit keresett. Ő volt az, akinek a tüze Chione és Agellius arcát hevítette. Képmása mélyen a szívébe vésődött, érezte, hogy igaznak kell lennie. «Ez nem költő álma — mondta magában —, ez a valóság ábrázolása. Sokkal igazabb, természetesebb, életteljesebb és szabatosabb, semhogy más lehetne». És mégis visszariadt tőle, érezte, hogy mennyire különbözik ő maga tőle s úgy megalázkodott előtte, mint soha azelőtt. Napról-napra egyre tökéletesebben kezdte megvetni önmagát, de visszagondolt a történet különböző helyeire is, melyek nemeghalazása közepette is felbátorították, így különösen az Ő gyöngédségére és szeretetére ama szegény asszony iránt, aki a vendégség alkalmával a lábát megkenkte. Szemei könnyekkel teltek meg, önmagát képzelte ennek a bűnös nőnek, és érezte, hogy Ő őt sem őrzi el.

Egészen új gondolatvilágba került. Már újdonsága is kitöltötte lelkét. Minden unalmasnak és bárgyúnak tűnt fel hozzá képest. Bátyja mindig azt a pogány életelvet kiabálta a fülébe : — Élvezd a jelent, ne bizakodjál semmit a jövőben. — Ő ugyan nem tudta azzal a kielégüléssel élvezni a jelent, ahogy a fivére kívánta, de nem tudott bizakodni a jövőben sem. Milyen más tanítást hirdetett ez a könyv ! Épp az ellenkezőjét annak, amire Aristo oktatta, vagyis azt, hogy a jelent fel kell áldozni a jövőért, a láthatónak el kell tűnnie azért, amit hiszünk. Csaknem belekábult a tanításba. Oly különösen hangzott neki, hogy még jelen boldogságunk és a jelen jólétünk is attól függ, hogy lemondunk-e arról, amit az élet javai első pillantásra ígérni látszanak. Hogy az igazi öröm útja

nem az önkímélet, hanem az önmegtagadás, hogy hatalomhoz vezet a gyöngeség, sikerhez a kudarc, bölcseséghez a dőreség, dicsőséghez a megszegyenülés. Hogy van valami magasabbfokú szépség, mint ami a természet világának rendjében és összhangjában megnyilatkozik, s van valami nagyobb békesség és nyugalom, mint amit akár az értelem, akár a legtisztább emberi szeretet gyakorlása nyújthat. Most kezdte Callista megérteni azt az idegenszerű, nem földi nyugalmat, ami Chionenál, Agelliusnál és Caeciliusnál meglepte, most értette meg, hogy nem azért vonultak vissza a világtól, mert nem volt az övéké, vagy hiányzott volna belőlük az iránta való természetes szeretet, hanem azért, mert nagyobb áldás részesei voltak, mit minden másnál jobban szerettek. Így lépdelt Callista fokról-fokra egy új bölcsesség nyomában, eszményei és elvei lettek, megismert vonatkozásokat és célokat, és megérezte oly érvek erejét, amelyek korábban teljesen idegenek voltak neki. Élet és halál, tevékenység és szenvedés, szerencse és tehetségek mind új értelmet és rendeltetést kaptak most nála. Amint másként szólnak az égi jelenségek a filozófushoz és másként a földműveshez, amint másként szól egy verses kötet a képzelő erővel megáldott és másként a hűvös vagy szegényes értelemez, ugyanígy új megvilágításban látta most ő is a létét, multját, jelenét és jövőjét is, melyet senki más nem láthatott. És minden gondolatán Ő uralkodott, aki mindezt a csodálatos bölcseséget Önmagával például adta.

XXIX. FEJEZET.

Voltak azonban olyanok, akiket Callista megérthetett és akik őt megérthették, akik, míg Aristo, Cornelius, Jucundus és Polemo segíteni iparkodtak rajta, szintén érdeklődtek utána, de hathatósabb módon. Agellius megtalálta Caecilium és közölte vele és társaival a talán már más úton is hozzájuk jutott hírt Callista bebörtönzéséről. Agelliusnak akkor reggel, amikor öccse oly különös módon kiszabadította fogságából s *tunicájával* a karján s lába előtt csizmáival az utcakapu előtt találta magát, első dolga az volt, hogy ráeszméljen, hol is van és ruháit rendeltetésüknek megfelelően magára vegye. A második gondolata természetesen az volt, hogy mit kezdjen magával. Sokáig nem maradhatott ott állva anélkül, hogy a koránkellő siccaik meg ne lássák, hiszen a kapuk már nyitva voltak. Hogy megkísérelje megtudni, hol van Callista és azután megkísérelje őt meglátogatni és kiszabadítani, ez csak az ő saját fogságával végződhetett volna. Az, hogy a birtokára menjen, majdnem épp ilyen veszélyes volt és még inkább céltalan. De Caecilius azt mondta, hogy tőle nem lesz sokáig elszakítva, és útba is igazította, hogy merre találhat rá.

Haladéktalanul útnak indult ezért a Thibursicumburba vezető keleti kapu irányában. Vesztegetni való ideje nem volt, arról hamarosan meggyőződhetett. Több emberrel találkozott, akik látásból ismerték, találkozott a *duumvirek* egyik porkolábjával is, de ez szerencsére nem ismerte fel őt. Elment mellette egy hitehagyott keresztény is, aki hirdett volt a kormány iránti buzgóságáról és ez vissza is fordult utána. Mégis tudta, hogy hamarosan megmenekülhet üldözői elől, ha sikerül elérnie a hegyeket, mielőtt a nap felkelne mögöttük. Sziklás és terméketlen dombok mentén haladt egészen addig, míg a második mérföldkövet valamennyivel elhagyta. Mielőtt a harmadikat elérte volna, szűk hegyszorulatba jutott. Független sziklák meredtek mindkét oldalán s a köztük járható terület szélessége nem volt több harminc lábnyinál. Érezte, hogyha itt üldözőnek, nem menekülhetne. A harmadik mérföldkövet elhagyva, megtette még azt az ezer lépést, amit Caecilius mondott. Itt az út kiért a szorosból és

meredeken emelkedett felfelé az egyik domboldalon, melyet bozót és törpefenyő borított néhány olajfával és szentjánoskenyérfavál. Elimádkozta a hét Miatyánkot és körülnézett. Eppen egy kecskepásztor mellé ért. Erősen ránéztek egymásra. Agellius jóreaggal kívánt neki.

— Gödölyét szeretnél, úgy látom, uram, Bacchus számára — szólt az ember Agelliushoz, mikor látta, hogy kecskéit nézegeti. Agellius tagadó válaszára bohózkodva mondta: — Aki Bacchusnak nem áldoz, az kecskét sem áldoz.

Agellius Caecilius utasítására emlékezve, biztosra vette, hogy rejlik valami e szavak mögött s ezért gondtalanul válaszolta: — Aki nem áldoz, az Bacchusnak sem áldoz.

— Ez igaz — mondta az ember —, de talán inkább bárányt szeretnél áldozni?

— Amelyikre én gondolok, azt már régen leölték — válaszolta Agellius.

Az ember most, anélkül, hogy megváltoztatta volna modorát, annyit mondott, hogy van egy ismerőse, nem messze innét, ott fenn a sziklán, az talán majd ki tudja elégíteni kívánságát. — Kövesd ezeket a vad olajfákat — mondta — azután is, hogy az ösvénynek vége lesz, s a tizenkilencediknél majd ráakadsz.

Agellius megindult az ösvényen, mely veszedelmesnek tűnt, de a valószínűségben nem volt az. Minden fordulatnál úgy látszott, mintha meredek sziklában végződnek, de mégsem volt sohasem így, ha az olajfák után ment. Miután fölkapaszkodott néhány szirten, vagy inkább a téli felhőszakadások által kimosott és lesímitott márványlépcsőn, elért a tizenkilencedik fához s ránézett az alatta ülő emberre. Ó, mily öröm és meglepetés! Aspar volt, öreg rabszolgája.

— Te tehát megmenekültél, Aspar — mondta Agellius —, és itt találalak? Mily jószágos a Gondviselés!

— Mióta ide jutottam — válaszolta Aspar —, napról napra ide ültem abban a reményben, hogy viszontlátalak. Azon a rettenetes reggelen nem tudtam visszamenni Jucundustól hozzád s így ide vettem utamat. Nagybátyád még a jelenlétemben küldött érted, de akkor még nem tudtam megérteni, hogy miért. Sikerült megszöknöm.

— De most menjünk Caeciliushoz — mondta Agellius.

Az olajfák mögött egy hegyi patak medrére vezetett lefelé. Lejtése nagyon kényelmes és nagyon természetes is volt, nyilvánvalóan palástolták, hogy emberi kéz is segített a természetes munkájának. Néhány méternyi távolságban sziklahasadékok találtak. Átmentek rajta s Agellius a meglepetésére csakhamar egy kopár dombon találta magát. Felülete részben sziklás, részben ingoványos volt, köröskörül meredek sziklafalak övezték. Valamelyik középkori remete magányául választhatta volna. Fürgén siettek rajta keresztül s végül is egy alacsony, széles tátongó nyiláshoz értek, melyből néhány rövid út indult ki, Aspar egyenesen egy közömbösnek látszó sziklafalnak indult, valami jelt adott s erre egy ügyesen elrejtett ajtó nyílt meg előtte. Amint beléptek, ismét bezáródott mögöttük. A hegy mélyében futó folyosóban álltak most. Nagyon hosszú volt, hideg levegő áradt benne. Aspar azt mondta, hogy a másik végén találják majd Caecilium.

Agellius valójában az egyik olyan nevezetes barlang előcsarnokában volt most, melyet vallási célokra használtak már a vidék őslakói, azután a föníciai gyarmatosok, mostanában pedig a keresztények menedékhelye volt. Már maga a folyosó is, amelyben mentek, barlangszerű volt, de ez csak az egyik volt a sok különböző, egymásba nyíló természetes földalatti alakulás közül. Egyikben-másikban felülről szakadék tátongott, honnét világosság és levegő áradt, egyik helyen támaszfal nyomai is voltak láthatók. Teljesen szárazak voltak, bár valamilyen régi korban beszívargott a víz a tetőzetén, és csodálatos szépségű

cseppköpillékeket és függőket formált. Egészen különös előnye volt a barlang egyik ilyen szakadékkal határos részének, mely valami óriási fülnek vagy suttozó folyosónak volt mondható, hogy benne mindent világosan meg lehetett hallani, ami közvetlenül a szakadék torkolata mellett elfutó országyúton történt. Így felkészülhettek az esetleg várható ellenséges támadásra. Ha Agellius kíváncsi lett volna rá, Aspar megmutathatta volna azt a helyet, ahol valamikor pun oltárt találtak s mellette egy *umulusban*, egy sírdomb felében egércsontokat, mert ez az állat is rákerült a föníciai bálványimádás áldozatainak névsorára.

De a két keresztény más gondolatokkal volt elfoglalva, míg a folyosón végighaladt, semhogy menedékhelyük történetéről beszélgessenek. Már korábban említettük, hogy Siccát központi fekvése mennyire alkalmassá tette a hit terjesztésére és üldözés idején az ide való menekülésre. Ezt az előnyös helyzetét csak növelte ez a barlang, s most valóban sok keresztény jött itt össze. Egy angol közmondás szerint háromszori költözködés felér egy leéggessel. Ebben az időben a menekülés oly nagy veszélyekkel és nélkülözésekkel járt, hogy tisztán földi szempontból joggal felvetődött a kérdés, nem kisebb rossz-e az otthoni elfogatás veszélye a menekülés biztos szenvedéseinél. Nem volt ezért semmi tisztességtelen abban az egyházi szokásban, hogy üldözés idején csak azoknak kellett menekülniök, akikre halál várt volna, ha maradnak. A világiai, a magányos családok és a lelkivezetésükhöz szükséges papok maradtak, a püspökök, a diakonusok és azok, akik a püspökség személyzetének voltak tekinthetők, jegyzők, futárok, papnövendékek és aszkéták pedig elmenekültek az üldözés színhelyéről.

Agelliusnak elmondta a rabszolgája, hogy már gyermekkorától kezdve ismerte a barlangot, de olyan titok volt ez is, amit ha valaki tudott, lelkiismeretesen kellett megőriznie. Jámor emberek, úgy látszik, már évekkel korábban előre megérezték a mostani megpróbáltatást, erősen meg voltak győződve, hogyha el is múlik most a csapás egy időre róluk, vissza fog még térni időközönként sok éven át és oly súlyos és hosszú megpróbáltatásban fog folytatódni, hogy az emberek az Antikrisztus idejének elérkezését fogják hinni. De mégis az volt az érzésük, hogy utána egy ezeréves birodalom, a szentek uralma kezdődik el majd a földön. Ez azonban már oly időpontban lesz, amelyről maga Agellius sem remélhette, hogy megéli, bár fiatal volt még. Kiis várhatta valójában, hogy megmenekül s ki nem remélhette, hogy közben a kereszténység ellen tornyosuló sok támadás során vértanuhalált nyer? Aspar elmondta, hogy bent a kápolnában már sok vértanu nyugszik és több hitvalló is itt fejezte be napjait. Most képviselve van itt az egybegyűltektől által a *proconsulatus* egyházainak nagy része. Minden héten jár a posta, ennek nevezhető, köztük és Karthago között, s különösen e város püspökének, barátjának és atyjának, nagy a levelezése.

Megtudta Agellius azt is, hogy nagyon sok pártfogójuk, jóakarójuk és támogatójuk van e vidéken, olyanok, akikre senki sem gyanakszik, mert az államvallásnak a hívei, de néha még maguk a hitehagyottak is segítik őket. Így van ez Siccában és máshol is. Ami őt, Aspart illeti, ki öreg és tudatlan volt, neki az üldözés valóságos iskolát jelentett. Nagy emberek közelébe került, kikre a jövőben bizonyosan vértanuság várakozik. Sok mindent megtanult a vallásáról, amit korábban nem tudott s oly mélyen elmerült a kereszténység szellemébe, hogy bizakodik benne, hogy nem fog elkárhozni. Fogalmat szerzett itt az Egyház nagyságáról és hívőinek nagy számáról is, a terjedéséről, kapott ígéreteiről, annak a szükségességéről, ami most szerencsétlenségnek látszik, meg a püspöki kormányzásról, Péter székének hatalmáról és megbízhatóságáról a távoli Rómában. Mindezek ismerete egészen más emberré tette.

Visszatérve a földi dolgokra, elmondta Aspar, hogy a barlang jól el van

látva, van kenyérük, olajuk, fűgjük, aszalt szőlőjük és boruk. Vannak a szent áldozathoz szükséges edények és ruháik is. Legnagyobb hiányuk, hogy vízben szűkölködnek ebben az évszakban, de bízna az isteni Gondviselésben, hogyha másként nem, csoda által segít majd rajtuk. Télen pedig csípős hideg is van e helyen.

Közben elértek a hosszú folyosó végére, s mikor tovább mentek, hirtelen egyházi ének hangjai ütötték meg Agellius fülét. Mily ujság, mily elragadtató volt ez neki! Bár gyermekkorra óta keresztény volt, talán csak most jutott először atyai házába. Nem tudta, hogy miként viselkedjék, nem tudta, hogy merre menjen. Aspar odavezette őt a hívők számára fenntartott helyekre, itt letérdelt s szeme könnybe áradt.

A nappal harmadik órája körül voltak. Az az óra volt ez, amikor a Szentlélek leszállott egykor az apostolokra és erre az órára tüzték ki Nyugaton, az üldözések elmúltával, a napi ünnepi szentmisét. Az első időkben ugyan általánosságban éjféltkor tartották a szertartást, hogy elkerüljék megfigyelésüket, de már ekkor is csak ideiglenesnek tekintették ezt a szokást. Mondják, hogy Telesphorus pápa már a második században a nappal harmadik óráját írta elő s ez azután szokássá is lett. Nyugodt és biztos helyen, mint amilyen ez a barlang volt, nem volt semmi ok, hogy ne ekkor tartsák a szentmisét. A kápolna alsó végében, szélessége nagyobb részén, rács húzódott, mely mindkét oldalán derékszögben az oltár felé futott. Az ily módon bekerített tér a hívők számára volt fenntartva. Idevezették be most Agelliust. Körülbelül ötvenen voltak együtt. Ahol a két oldalrács a kápolna felső végében megszűnt, ott széles lépcső, ennek mindkét oldalán pedig egy-egy szószek volt. Ezután még egy második emelkedés következett, ami a szemet a tér felső végére irányította.

A kápolnának ebben a felső végében, a fal közepén, egy fülke volt. Benne síremlék állott. Homlokzatára a hit egyik itt nyugvó dicső bajnokának a neve volt írva. Sicca egyik első püspöke nyugodott itt, aki a felirat tanúsága szerint Antoninus császár idejében hunyt el az Űrban. A szent ereklyék fölött márványlap fektűt, ezen készülték most a szent titkokat bemutatni. A háttérben festmény volt látható a falon, olyanféle, mint Agellius kunyhójában. Rajta a boldogságos, szeplőtelen Istenanya, aki mint a bűnösök menedéke teljesíti hivatását s amint egykor ott állt a keresztnél, ott áll az áldozatnál, hogy a pappal és a hívőkkel egyesülve felajánlja és alkalmazza végtelen érdemszerző értékét és kimeríthetetlen kegyelmi erejét. A keresztény lelkület mindenütt oly ösztönösen díszítette az áldozat bemutatásának helyét, hogy még az üldözés idejéből és a száműzetés helyén is megtaláljuk emlékeit. Az oltár felett emelkedő ívet arabeszkekkel díszítették, sőt még a tetőzetet vagy boltozatot is festményekkel ékesítették. Középen az Üdvözítő állott, jobbról Mózes, amint saruit leoldja, balról, amint a sziklából vizet fakaszt. A középső kép és az oltár között az egyik oldalon Lázár feltámasztása, a másikon az inaszakadt meggyógyítása volt látható. A négy sarokban imádkozó férfiak és asszonyok voltak váltakozva ábrázolva.

Most drága vörös selyem takarta az oltárkövet, Szent Péter és Szent Pál alakja volt arannyal ráhímezve. Egy jámbor karthágói nő ajándéka volt. Az oltár fölött, anélkül, hogy érintené, kereszt függött, az oltár egyik oldalán pedig a medence, a *piscina* volt a sziklába vájva; mellette vászonkendő lógott. Az oltáron nem voltak gyertyák, hanem viaszmécsesek égtek ezüst tartókban egymástól bizonyos távolságra, fenn a magaslaton a *presbyteriumban*.

A misét a karthágói fogoly hitvallóként ajánlották fel. Pár percel Agellius belépte után megjelentek az oltár szolgálai. Öltözetük már ekkor különbözőt valamennyire a mindennapi ruházattól, régies alakú volt s bár nem volt annyira sajátos, mint most, annyiban mégis különleges volt, hogy sohasem használták

máskor csak a szent szolgálatnál. A nyak meztelen volt, a vállkendőt még nem ismerték. A stólát, a vállról mindkét oldalon lelógó, kendőszerű *orarium* pótolta. Az *alba* eredetileg alsóruha volt, az a *camisium*, amelyet a polgári életben este nem vetettek le a többi ruhával. Ezt, amint napjainkban is, övvel vagy zsinórral kötözték meg derékban. A *manipulus* törülköző volt s a zsebkendőt pótolta. A casula olyan tágas *paenula*, az embert köröskörül egészen betakaró köpeny volt, amilyent a bírák hordtak, a közepén akkora nyílással, hogy a fej átfért rajta. A diaconus *dalmaticája* sokkal hosszabb volt, mint most, a subdiaconus *tunicája* pedig az alhához hasonlított. Mindezek a ruhadarabok tiszta fehérek voltak.

A mise a püspök áldásával kezdődött. Utána a *lector*, egy tiszteletreméltókorú férfi, felvette a *lectionarium*nak nevezett tekerceset, az egyik állványhoz lépett és a prófétákból olvasott a népnek, körülbelül olyan módon, ahogy most szokás nagyszombaton és pünkösdi vigiliáján. Ennek befejezése után a nép a *Gloria Patri* első szakaszát énekelte, majd a papság a néppel felváltva a *Kyriele* monda, körülbelül a mai szokásnak megfelelően.

Most új tekerceset vittek a *lectornak*, amit ekkor vagy később *apostolusnak* neveztek; az apostoli levelekből olvasott fel belőle. Ezt a nép zsoltáréneke követte. Azután a *lector* vette az *evangeliumot* s elolvasott egy szakaszt az Evangéliumból. Közben a méceseket meggyújtották s a nép felállott. Utána a *lector* a kitárt tekerccsel körbe ment és csókra nyújtotta a püspöknek, a papságnak és a népnek.

Ezután a szerpap felkiáltott: *«Ite in pace, catechumeni, — Távozzatok békeességben hitűjencok!»* Majd békecsókot adtak egymásnak és a nép valamelyik zsoltárt vagy himnuszt kezdte énekelni. Közben a szerpap átvette az *acolytusoktól* a *sindont* vagyis a corporalet, mely olyan hosszú és talán szélesebb volt, mint az oltár, és ráterítette a szent asztalra. A *sindonra* ráhelyezték az *oblatát*, vagyis annyi kis kenyert, ahány áldozó volt, kellően előkészítették a széles patenát és az arany kelyhet, s ezután a *sindont* visszahajtották s palástként ráterítették ezekre.

Most előlépett az áldozópap, odaállt az oltár hátsó oldalára, oda, ahol most a gyertyák szoktak lenni, s arccal a nép felé fordulva, megkezdte a szent áldozat bemutatását. Először körülfüstölte az *oblatát*, vagyis a kenyereket és a kelyhet, hogy ezzel elismerje az Isten legfőbb uralmát s jelképezze a Hozzá felszálló imát. Ezután odavitték neki az imatekerceset, a diaconus pedig elkezdte a felajánlási könyörgéseket. Olyanféleek voltak ezek, mint amilyenek most napjenteken az *Oremus dilectissimi* után szokásos könyörgések. Az emberiség minden szükségére kitért ez az ima. Könyörgött a világ megtéréséért, a szent Egyház felmagasztaltatásáért, a római birodalom fennmaradásáért, a föld gyümölcseinek bőséges terméséért és más lelki és földi javakért, körülbelül ugyanazokért, amelyeket ma a pápa szándékainak neveznek. A könyörgések végétével alkalmi utalás történt a jelenlévőkre is, hogy állhatatosan tartsanak ki a hitben s maradjanak az Úrban mindvégig. Ezután a pap elkezdte a *Sursum cordat* és elmondta a *Sanctust*.

A kánon vagy *actio* néhány szó kivételével mindenben úgy folyt le, mint most. A *consecratio* ünnepélyes szavait halkan mondták. Nagy fontosságot tulajdonítottak az Úr imájának, amellyel bizonyos értelemben befejezték a szertartást. Az egész nép hangosan mondotta s e szavaknál: *«Bocsásd meg a mi vétkeinket»*, mindnyájan mellüket verték.

Agellius, ki csaknem először vett részt e csodálatos ünnepélyes szertartáson, mindent megfigyelt. S mily nagy volt az öröme Caeciliusnak és az ifjú bűnbánónak, amikor ismét találkoztak! — Ó, atyám, — mondta Agellius —, hozzád jöttem, hogy soha többé el ne hagyjalak, hogy engedelmes szolgád legyek s hogy vezess Annak a nyomdokain, ki téged azzá tett, ami vagy. Csodálatos dol-

gok történtek. Callista börtönben van, azzal a váddal, hogy keresztény. Magam is börtönfélében voltam, ami még veszedelmesebb volt a lelkemre, s öcsém, Juba, szabadított ki ma reggel egészen különös módon. Nem menthetné meg az Isten Callistát is, atyám, valami csodálatos módon, úgy mint engemet? Imádkozunk érte, s ha lehet, cselekdjünk is érte — hiszen olyan értékes lelket, mint ő, nem szabad magára hagynunk s a világnak átengednünk. Ha szenved a kereszténységért, akkor áldásaira is jogosult. Avagy visszaessék a pogányságba? Kereszttség nélkül szenvedjen halált? Jaj, nem kellene az életünket is kockáztatnunk, hogy a kereszttség kegyelmében részesítsük?

XXX. FEJEZET.

Említettük már, hogy mint mindenfelé a világban, úgy Siccában is sok titkos jóakarója, sőt támogatója volt a keresztényeknek. Sokan voltak, akik emberszeretetük jótéteményeit élvezték s tapasztalásból győződtek meg az ellenük keringő vádak botrányos hamisságáról. Másokat természetes nemes érzésük fordított e kegyetlenül üldözött emberek felé. Voltak, akikből kihalt minden vallásos érzés s minden vallást csalárdságnak hittek, de azt nem tudták megérteni, hogy miért éppen csak egy vallás méltó erre a rossz bánásmódra. Voltak, akiknek tetszett, amit a keresztény hitről hallottak s gondolták, hogy van is igazság benne, csak azt kifogásolták, hogy egyedül magát tartja igaznak. Voltak, akik megérezték, hogy igaz, de visszarettentek nyílt elfogadásának következményeitől. Voltak, akik a hőhértől való félelmükben megtagadták ugyan a hitüket, de szándékukban volt, hogy később visszatérjenek. Meg kell említenünk azt is, hogy az afrikai egyház hitvallóinak megvolt, vagy legalább is azt hitték, hogy megvan a börtönben az a rendkívüli kiváltságuk, hogy nyilvános bocsánatot nyerhetnek az elbukottak számára az Egyháztól, s ezért mindazok, akik ilyen szánandó állapotban voltak, de később meg akartak térni, törekedtek arra, hogy ígéretet kapjanak támogatásukra vagy jóakarutakat elnyerjék. Callista esetében hozzá kell még ezekhez számítanunk azt a természetes részvétet is, amit egy ilyen fiatal és védtelen nő kiválthat.

Az égető afrikai nap ereje teljében van. A népességet ellankasztotta a hőség, az inség, a pestis s a lázadást követő megtizedelés. Az emberek épügek nem törődnek most a kereszténységgel, amint semmi mással sem. Az oszlop-csarnokokban, a város alatti barlangokban és a fürdőkben hevernek. Csak éjtszaka élednek fel. Az *apparitor*, a porkoláb, ki maga is keresztény volt egykor s akinek a lakásában Callistát őrzik, ott alszik vagy hever kábultan a nagy kapubejárat árnyékában, melyre lakása ablakai nyílnak. Napnyugta előtt mintegy két órával két férfi jelenik meg előtte és bebocsátást kér Callistához. A börtönőr azt kérdezi, hogy nem ők-e az a két görög, a fivére és a rhetor, akik egyszer már meglátogatták őt. A fiatalabbik idegen pénzzel telt eszrényt ejt a börtönőr ölébe s aztán tovább megy társával. Ha az ember lelke előtt valami nagy dolog vagy nagy cél lebeg, akkor meggyengül a hőség és hideg, éhség és szomjúság hatalma fölötté s ez magyarázza meg azt az erőt is, ami ekkor e két egyházi emberben s magában Callistában is megnyilvánult.

Callista is azt hitte, hogy a hivatlan filozófus jön hozzá ismét. De gyorsan felugrott és felkiáltott örömeiben, mikor meglátta, hogy Caecilius áll előtte. — Atyám — mondta —, keresztény kívánok lenni, ha lehet. Ő azért jött el, hogy megmentsé az elveszett báránnyt. Megtanultam ezeket a könyvből — engedj, hogy visszaadjam, míg megtehetem. Nem maradok már soká e világon. Add

nekem Őt, ki oly szeretettel beszélt ahhoz az asszonyhoz. Vedd le rólam bűneim terhéét és azután örömetest megyek. — Ekkor lábához térdelt és kezébe adta a pergamenttekercset.

— Kelj fel és ülj le — válaszolta Caecilius. — Fontoljuk meg nyugodtan a dolgot.

— Én készen vagyok — ellenkezett Callista —, ne tagadd meg a kívánságomat —, amennyiben méltó vagyok rá.

— Ülj le nyugodtan — ismételte Caecilius —, nem utasítalak vissza, de többet akarok tudni felőled. — Alig tudta visszatartani könnyeit fájdalomában vagy örömeiben, vagy mindkettő következtében, amikor látta a nagy változást, mit Callistán a szenvedés kiváltott. A legmélyebben az érintette, hogy egykori méltóságos magatartása teljesen eltűnt. Őszinte alázatosság, nyílt egyszerűség, ellenállhatatlan szelidség váltotta fel. Úgy látszott, képes lenne mosolyogni arra, ki rátapodna, és megcsókolná támadója lábát. Semmi nyoma sem volt benne annak, amit a világ az önért és önbecsülés nevével tisztel meg. Callista most már nem önmagára, hanem másra gondolva élt.

— Az Isten nagyon jó volt irántad — folytatta Caecilius —, de ebben a tekerszben, amit visszaadtál, figyelmeztet, hogy számoljunk a terhekkkel. Tudsz inni a szenvedés kelyhéből? Gondold meg, mi vár rád.

Callista még mindig térdelt, megható komoly arckifejezéssel és magatartással, kezét a mellén keresztbe téve.

— Számba vettem — mondta —, mennyet és poklot, a mennyet választom.

— A földön vagy, — mondta Caecilius —, nem a mennyben vagy a pokolban. El kell viselned előbb a föld gyötrelmeit, mielőtt a mennyi boldogságból ihatasz.

— Ő adta nekem az erős elhatározást — mondta Callista —, hogy a meny-nyet megnyerjem s a pokoltól meneküljek. Erőt is ad majd hozzá.

— Ő, Callista — válaszolta Caecilius fájdalomtól megtört hangon —, nem tudod, mit kell elviselned, ha Hozzá csatlakozol.

— Nagy dolgot művelt már velem, csodálatosan megváltoztam, nem az vagyok, ami voltam. Még többet is fog Ő tenni.

— Gyermekeim! — mondta Caecilius. — Hogyan fogja elviselni ez a gyenge test a kemény vasat, az égető lángot, vagy a kegyetlen vadállatokat? Gyermekeim, mit érzek én, ki szabad vagyok, mikor így a gonosz játékszerül adlak?

— Atyám — mondta Callista —, én Őt választottam, nem elsielve, hanem megfontoltan. Tökéletesen hiszek Neki. Ne tarts vissza Tőle. Add nekem Őt, ha kérhetem, add a Szerelmemet. — Sohasem felejtettem el a szavakat azóta, hogy mondtad: Amor meus crucifixus est — megfeszítették Szerelmemet. — Keresztény akarok lenni, adj helyet közöttük. Adj helyet Jézusnak, Mária fiának, az én Istenemnek lábainál. Vágyom szeretni Őt. Hiszem, hogy szerethetem Őt. Tégy az Övévé.

— Öröktől fogva szeretett téged — mondta Caecilius —, s ezért kezdted most te is szeretni Őt.

Callista eltakarta kezével a szemét s egy ideig gondolataiba mélyedt. — Nagyon tudatlan vagyok, — nagyon vétkes — mondta végül —, egyet azonban tudok, hogy ezen az egész földön csak Egy van, ami szeretetreméltó és én Azt akarom szeretni. Egészen átengedem magam Neki, ha el akar fogadni, s Ő majd feltárja magát nekem.

— A bősziált tömeg, a vad ordítózása, az állatias hóhér, a börtön, a kínpad, a lassú, kínos halál... — mondta Caecilius nem neki, hanem csak önmagának. Callista nyugodt volt hevültsége ellenére is, de mégsem tudta tartóztatni magát.

— Az idő múlik — mondta —, történhetik valami, felfedezhetnek titeket.

De talán — tette hozzá hirtelen megváltozott hangon — hosszú oktatásra lenne szükség hozzá. Jaj nekem !

— El kell kezdenünk, Victor — mondta Caecilius a vele lévő diaconusának. — Hátralépett és leült, Victor pedig közelebb lépett s a körülményekhez mérten oktatásban részesítette őt nemcsak a keresztségről, hanem a bérmlásról és az Oltáriszentségről is. Caecilius úgy döntött, hogy mindhárom szentségben egyszerre részesíti.

Olyan látvány volt ez, hogy lenézhetek rá az angyalok s meg is tették, mikor a világi adományokban gazdag, de az örökkévalósághoz szükséges dolgokban eddig annyira szűkölködő szegény leány letérdelt, hogy homlokára hulljon a szenteltvíz. Amint reáhullott, szinte érzékelhető öröm járta át és hirtelen oly semmihez sem hasonlítható derűltség áradt reá, amilyent korábban el sem tudott volna képzelni.

A püspök megbérmálta s utána az Oltáriszentséget nyújtotta neki. Ez volt első és utolsó áldozása. Pár nappal később megújította, vagy inkább betetözte Annak színe és fölsége előtt, akiben most a nélkül hitt, hogy látta volna.

— Isten áldjon meg, legdrágább gyermekem — mondta Caecilius —, addig is, míg az Isten trónja előtt találkozunk. Tudom, hogy szembenéztél azzal, ami rád várakozik, mielőtt keresztény lettél volna, s most, hogy az vagy, erőd is lesz, hogy elviseld a szenvedést.

— Ne félj miattam, atyám — mondta Callista derűlten és halkan, mikor a püspök és diaconusa elhagyták a börtönt.

A nap már majdnem lebukott, amikor Caecilius és Victor a városkapun kiléptek, s a szürkület már sötétségbe borult, mikor a kopár halmokon át a meredek szoroshoz jutottak. Nemcsak gonosz emberek részéről fenyegette őket veszély e kegyes munkájuk során. Ez elhagyatott vadonban félhettek a vadállatoktól is s a pogányok hozzátették volna, hogy a rossz szellemektől is. Caecilius is hitt ugyan a rossz szellemekben, de nem ismerte volna el, hogy rá nézve veszélyesek lehetnek. Halkan imádkozva, zsoltárokat énekelve haladtak mindketten előre, amikor hirtelen kiáltást hallottak s egy erős, magas alak rohant el mellettük. Vadonban élő rabló, veszedelmes számkivetett, vagy kegyetlen fanatikus lehetett talán, ki ismeri őket és gyűlöli vallásukat, de amikor megálltak és ránéztek, úgy eltűnt, amint jött. De azután valamivel lassabban ismét előtűnt. Caecilius a jellegzetes alakjáról felismerte, hogy Agelius öccse. Rászólt: — Juba ! — Juba visszaugrott s bizonyos távolságban megállt. Caecilius kinyújtotta kezét s megegyeszer nevén szólítva hívta őt. A szegény fiú közeledett: Caecilius feladata nem ért még véget.

Juba azóta, hogy utoljára hallottunk róla, azokban a hegyekben tartózkodott, ahol most a két keresztény járt. Ide-odacsatangolt, hasztalan őrjüngéssel rontott neki a mindennel dacoló szikláknak s küzdött az elemek zord kényszerűségével. Nehéz volna megmondani, hogy miből tartotta fenn magát, hacsak az az ösztöne nem segített újra rajta, ami rettenetes betegsége kitérésékor a vadon állataival való szembeszállásra készítette. Gyökeret és gyümölcsöt találhatott itt-ott e kietlenségben is, még többet a szakadékokban és ahol egy kis termőföld összegyűlt. Ha nappal lett volna még, oly nagy változást látott volna Caecilius rajta is, ő jaj, mint Callistán látott, de egészen más természetűt. Látott volna rajta némi jobbrafordulást is, mert régi iszonyatos büszke és kihívó arckifejezése eltűnt. Mit is hiúsodhatott volna még önféjűségével, mikor az élete minden pillanatban rácafolt. Cselekedeteit, szavait, kezét, ajkát, lábát, mozgulatait, egész életét valami más hatalom irányította, ki kérielhetetlenül vezette. Nem olyan szeretetreméltó erő volt ez, amely vonz és rábeszél, nem olyan

hatalom volt, amelyet imával meg lehet engesztelni, hanem zsarnokság volt ez, az ellenszegülés lehetősége nélkül, hatékony, mint a szellem és áthatolhatatlan, mint az anyag.

— Juba! — mondta Caecilius harmadszor. Az őrző közelebb jött, azután hirtelen ismét meghátrált. Caeciliustól nem messze megállt, mintha félne hozzá menni, és kezével vadul hadonászva kiáltott: — Takarodj, fekete képmutató, ne jöjj a közelembe! Takarodj, te kutypap, ne kereszteld az utamat, különben darabokra téplek! — Az ilyen bűnhődések nem voltak ismeretlenek Caecilius előtt. Felemelte kezét, keresztet vetett feléje, majd ennyit mondott: — Jöjj! — Juba előbbre lépett, rikoltozott, néhány rettenetes szót használt és rávetette magát Caeciliusra, mintha úgy akarna elbánni vele, mint a vad farkassal elbánt. — Jöjjetek? — kiáltotta. — Igen, megyek! — Victor odaugrott, mert félt, hogyha tovább is késlekedik, Juba a fogaival Caecilius torkába harap. Caecilius rendületlenül állt, tekintete, tagjai meg sem mozdultak. Keresztet vetett még egyszer feléje s a megszállott ifjú nyilvánvaló benső ellenállása dacára is rémítő kiáltozások közben táncolva követte őt.

Igy mentek tovább. Juba időnként lázadozott, de Caecilius mindig sikeresen megnyugtatta, míg végül is elérték az olajfák mellett meredeket, hol nagyon kellett ügyelni a járásra. Caecilius megfordult és intett neki. Juba hozzá ment. — Térdelj le — mondta neki Caecilius. — Letérdelt. Caecilius fejére tette a kezét s így szólt: — Szorosan kövess, minden akadékoskodás nélkül. — Mindhármán folytatták útjukat s baj nélkül értek mindnyájan a barlanghoz. Caecilius Jubát Romanus gondjaira bízta, ki Karthágóban az *energumenek*, az ördöngösök felügyelője volt.

XXXI. FEJEZET.

Ha a siccai hatóságok a császári ediktumot anélkül hajtották volna végre, hogy Karthagóból utasítást kértek volna, könnyen lehetséges, hogy Callista nem maradt volna állhatatos vonakodásában, hanem engedett volna a felszólításnak s elkövette volna a bálványimádás tettét. Így, ha más okot nem említünk, a bírák habozása vált az üdvére. Miután azonban megkeresztelkedett, semmi oka sem volt már, hogy a döntés további halasztását kívánja. El kellett érkeznie és el is jött. Míg Caecilius megmentette lelkét a veszélytől, megérkezett a *proconsul* válasza a *duumvirek* hivatalába.

A késlekedésnek a *proconsul* Karthagóból való távolléte volt az oka. Ezenfelül meg kellett vizsgálni, mennyiben állott kapcsolatban Callista elfogatása egyrészt a lázadással, másrészt az ezt elnyomó szigorú katonai fellépéssel. Azt gondolták, hogy egy vagy más dolog kiderülhet, ami magyarázatát adhatná különös és feltűnő viselkedésének. A császári kormány úgy vélte, hogy tisztán látja már a dolgot s rendelkezései határozottak és végérvényesek voltak. A kereszténységet ki kellett irtani. Alattomos ellenség volt, az állam létalapjait aknáztá alá. Vagy Rómának, vagy ennek a törvénytelen társaságnak kellett pusztulnia. Az olyan szabadságkövetők, amilyenekkel Callista védekezett, csak a ravaszágukat mutatta. Hazaárulók, nem azért, mert keresztények, hanem azért, mert vonakodnak Róma isteneinek áldozni. Callista csak port akar hinteni a szemükbe. Afrika belsejében nem léptek fel idáig erőlyesen az árulókkal szemben. Asszonyok voltak gyakran a legveszedelmesebb összeesküvők. Mivel pedig Callista idegen volt, annál nagyobb volt a valószínűsége, hogy titkos társaságokkal van kapcsolatban, s kevesebb kellemetlenséggel is jár a kivégzése. Mindenféleképpen el kell tehát őt tenni az útból, de előzőleg példaadásból meg

kell törni az ellenállását. Először tehát a törvényszék elé kell vinni és megfenyegetni, utána a *Tullianumba* lökni, azután kínpadra vonni, majd ismét visszavinni a börtönbe, ezek után lassú tűzön kell égetni s végül is lefejezni s a fenevadaknak prédául dobni. Úgy hitték, hogy bemutatja az áldozatot, mielőtt a végső dolgokba kezdenének. Az irat azzal végződött, hogy a *proconsulatusi procurator* egyidejűleg érkezik s elnökölni fog a tárgyaláson.

Ó, világ bölcsesége, világ hatalma, mi vagy te a keresztények együgyűségével és gyengeségével szemben? Nagy a leleményességed, különfélek a módszereid, reményteljesek a kilátásaid, egynek azonban híjával vagy, — és ez a béke. Állandóan nyugtalan, elégedetlen és aggodalmas vagy. Nincs semmi, amire támaszkodhatnál. Nincs szikla a lábad alatt. A legerőtlenebb, leggyarlóbb keresztényben is megvan az, ami számodra elérhetetlen. Callista is érezte egykor a nyomorúságodat. Küzdenie kellett kételyekkel, aggodalmakkal, izgalmakkal, kétségbeeséssel, gyötrelmekkel, de most már békében van. Most már époly kevéssé félt a kínzástól vagy a lángtól, mint az esti szellőtől vagy a sáska élénk ciripelésétől délben. Sőt egyáltalában nem is gondolt a kínpadra vagy halálra, hanem oly békesség töltötte el, hogy még testére is ráborította hatalmas védőszárnyait. Órákon át térdén maradt miután Caecilius elment, azután lefeküdt ágára és éjjeli álmát aludta.

Mélyen elaludt, álmodott. Azt álmodta, hogy nincs már Afrikában, hanem az ő Görögországában, de az naposabb és ragyogóbb, mint korábban. Lakói azonban eltűntek. Csendes volt minden : főséges hegyei, gazdag rónái, végtelen vizei ; senki nem volt, akivel beszéljen, senki, akivel együttérezzen. Amint így ment és csodálkozott, hirtelen megváltozott a táj arculata, színei mennyei fényárban ragyogtak, minden színárnyalata oly szép volt, amilyent még sohasem látott s e jelenség oly csodálatosan hatott az érzékeire, mintha nemcsak fényt látna, de illatot is érezne és zenét is hallana. A barlangokból és völgyekből, az erdőkől és tavakból tizezrenyi ragyogó kép tűnt fel, de nem tudta alakjukat megkülönböztetni. Mind köréje jöttek s oly látvány tárult fel előtte, mit szavakkal nem tudott leírni, mintha szellemi s nem anyagi világ lett volna. És amint így ámult, mintha egy jólismert arcot látott volna maga előtt, csak megdicsőülten. Az, aki előbb rabszolga volt, most fényesebben ragyogott, mint egy keleti királyné és oly édes mosollyal nézett Callistára, hogy a leány úgy érezte, csak táncolva közeledhetik feléje.

Amint Callista figyelmesebben nézte és kétségkedett, kezdjen-e táncolni vagy nem, megváltozott az arc s most még csodálatosabb lett. Valami ártatlanság és gyöngédség volt tekintetében, ami szűre és anyára is vallott s annyira elragadta Callistát, hogy merő szeretetből és tiszteletből kénytelen volt feléje tartani. És az Úrnő mintha bátorította is volna erre valami jellel s így Callista most elkezdett ünnepélyesen táncolni. Tánca más volt, mint minden földi tánc, kezét és lábát nyugalmmal mozgatta lebegett feléje, s hallotta, amint mondják, nagy tett és dicsőséges befejezés, de nem tudta, mit akar ez jelenteni. Végül akaratlanul még énekel is a tánchoz és ezeket a szavakat énekelte : «Az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében», mire ezt hallotta : «Jó kezdete az áldozatnak». Amint közelebb ért a bájos alakhoz, újabb változás történt. Az arc és kifejezése ugyanaz maradt, de mintha az Istenség fénye járta volna át most. Elválasztott haja hosszan hullámszott alá mindkét oldalán a homlokáról. Másformájú korona volt a fején, mint amilyen az Úrnőén volt, mintha tövisekből lett volna fonva. Feléje nyújtotta kezeit és sebhelyek látszottak tenyerén. Ruhája lehullott válláról s most mély nyílás látszott az oldalán is. Callista elragadtatásában mozdulatlanul állt előtte s úgy érezte, mintha ugyanúgy lenne átszúrva a saját tenyere és lába is, mint az övé. Körülnézett s azt látta, hogy mindenkinek hasonló arca és hasonló sebei vannak körülötte. Most azután

hirtelen megindultak és valamit vagy valakit az ég felé vittek. Énekelni kezdtek s mintha mindig ezeket a szavakat ismételték volna : «Örvendezzettek, mert megtaláltam barányomat». Ezután egy ösvényen vagy hosszú barlangon mentek át, gyémánt-, ametiszt- és zafiráklyáik világították és tettek ragyogóvá a boltozatot. Callista igyekezett megnézni, de nem tudta megállapítani, hogy mit visznek, míg végül is szívszaggató kiáltást hallott. Erre felébredt.

XXXII. FEJEZET.

A kiáltást a börtönőr felesége hallatta, akiről már elmondtuk, hogy mily jóságosan bánt Callistával. Lybo-föníciai volt s csak törve beszélt latinul. De a rokonérzés nyelve Bábel ellenére is egyetemes. — Callista — kiáltotta az asszony, — leány, érted jöttek, meg kell halnod. Ó, rettenetes ! Rosszabb dolog vár rád, mint egy szökött rabszolgára, — a kínpad ! Hátrálj meg ! Mi kár lehetne belőle ? Fiatal vagy még. Szörnyű emberek ezek a fogókkal és izzó vasrudakkal !

Callista fölült. Látomása helyett a börtönt látta most ismét. Mosolygott és így szólt : — Készen vagyok, hazamegyek. — Az asszony aggódva nézett rá, de kelletlenül és csalódottan is. Mint mások, ő is époly lehetetlennek, mint hihetetlennek gondolta, hogy Callista megállhassa a helyét, ha sor kerül rá. — Megörült, — mondta az asszony. — Készen vagyok, anyám, — mondta Callista és fölállt. — Nagyon jó voltál hozzám — folytatta —, sokat imádkoztam érted már akkor is, amikor még nem használtak az imám, mert Ő még nem volt az enyém. De most már a vőlegényem, ma lesz az esküvő és meg fog hallgatni. — Az asszony bárgyun bámult rá. Valamit a kezében tartott, de így szólt : — Hasztalan egy ilyen örült nőnek átadni ezt a csomagot, mit a férjem adott.

Callista elvette a neki szánt csomagot és felnyitotta. A bátyja küldötte. Kinyitotta a megsérült kis pergamentekercset. Tör hullott ki belőle. A pergamenten pár sor írás volt, Karthagóban volt keelve s a következőkép hangzott : «Aristo legkedvesebb Callistájának. Cornelius útján írok. Nem volt hatalmadban, hogy megölj engem, az életem felét azonban elvetted. Ami engem illet, igyekszem a másik felét megbecsülni, mert jobban szeretem az életet a halálnál. De te a megsemmisülést szereted. Ha így van is, ne halj meg mégse úgy, mint egy rabszolga. Halj meg nemesen, gondolj a hazádra. Ezért küldöm a tört.»

Callista, mintha álomban lett volna, már felülemelkedett mindenben, ami körülötte volt. Amint az átlagos ember gondolkozik és beszél az égről, úgy gondolkozott és beszélt ő most a földről. — Azt kívánom, hogy Erte öljenek meg s ne én magam öljem meg magam, — mondta. — Az Ő áldozata vagyok. Fivérem ? Nincs fivérem, csak Egy, aki hív most engem.

A törvényszék elé vezették s megkezdődött a kihallgatás. Már elbeszélünk egy ilyenféle eljárást. Most elegendő lesz, ha két reánk maradt, egészen különböző fajú bizonyosságról szólunk. Az egyik egy magas dombormű. Egykor színezve volt és művészi szempontból nem tekinthető remekműnek. Constantius császár idejéből való, tehát körülbelül egy századdal későbbi. Nemrégiben találták az El Kaf, vagyis az egykori Sicca körüli ásatások során egy templom vagy római *basilica* romjai között ; ez az épület ugyanis, ügylátszik, egymásután mindkét célra szolgált. E domborműn a *praetorium* látható az elnöki, bírói székekkel együtt. Mindkét oldalán kerekben behajlik, úgyhogy majdnem félköralakú. Oldalsárainya között lépcsők vezetnek fel a hivatalos székhöz, mely a legfelsőbb lépcsőn van. Középen bíbortüggöny van felette, mely az emelvény aljáig ér, s ha a szék hátagógtól összehúzzák a két szélét, akkor az úgynevezett

secretarium alakul ki belőle. A bírói szék egyik oldalán szőnyeggel takart asztal van, a mai ottománokhoz hasonlít valamennyire, csak magasabb és nem vízszintes a teteje. Ezen van a joghatóság jelképe, a törvénykönyv. Kardot is látunk a domborművön, ami azt jelzi, hogy büntető tárgyalást ábrázol. A *procurator* a széken ül, bíborban van s háromszoros aranylánc díszíti. Felismerjük a domborművön jogtudósait is, akár ülnökök, akár tanácsnokok vagyis *consiliariusok*, s ott vannak *lictorai* és katonái is. Ott vannak a jegyzők is sorban lent előtte, írják a bíró kérdéseit s a vádlott feleleteit. Az egyik Callista felé fordul, mintha arra akarná figyelmeztetni, hogy hangosabban beszéljen. Callista maga egy emelvényfélén, az úgynevezett *calastán* áll, mi hasonló ahhoz, amilyenre a rabszolgákat állították, amikor árulták őket. Két katona van mellette, nyilván ezek vezették elő. Meg vannak örökítve a hóhérok is, amint derékgig meztelenül, kinzőeszközeiket a kezükben tartják.

A második bizonyosság az *Acta proconsularia* egy töredéke Callista vértanúságáról. Ha beigazolódná, hogy szóról-szóra, híven adja vissza Callista válaszait, akkor tartalma megkülönböztetett módon szent jellegű volna, mert Urunk mondogta, hogy «megadatik nektek azon órában, mit szóljatok». Nem tulajdonítunk azonban különös értéket ennek az okmánynak, mert pogány jegyzőktől maradt reánk, akiknek a híradása talán nem egészen pontos, nem is szólva arról, hogy előbb gondosan meg kellene állapítanunk valóságát. Azt hisszük, hogy úgy, amint van, annyira hű, mint elbeszélésünk bármely más része. A következőképp hangzik :

«Cneius Messius Decius Augustus és Gratus consulsága alatt, hét nappal augusztus kalendaeje előtt Sicca Veneria gyarmatvárosban a törvényszék *secretarium*ában Martianus *procurator* elnöklete mellett. A *commentariensis* keresztyénységgel vádolja Callista szoborkészítőnőt. Midőn elővezették,

Martianus *procurator* így szólt : Soká tart már ez az eszelősség, te szobrokat készítettél s most nem akarod imádni őket.

Callista így válaszolt : Mert megtaláltam igazi Szerelmemet, akit azelőtt nem ismertem.

Martianus *procurator* így szólt : Igazi szerelmed úgy gondolom az utolsó szerelmedet jelenti, mert igaz volt mind a maga idején.

Callista így válaszolt : Imádom Szerelmemet, mert Ő az egyedüli igaz és az Istennek a Fia. Nem ismerek el mást, csak Őt.

Martianus *procurator* így szólt : Nem akarod az isteneket imádni, de fiait szeretni akarod.

Callista így válaszolt : Ő az igaz Istennek az igaz Fia s én az Övé vagyok s Ő az enyém.

Martianus *procurator* így szólt : Hallgass a szerelmeidről és esküdj meg a császár génuszára.

Callista így válaszolt : Csak egy Uram van, a Királyok királya, a Minden-ség kormányzója.

Martianus *procurator* a *lictor*hoz fordult és így szólt : Őrület ez az együgyűség. Fogd meg a kezét, tégy bele tömjént és tartsd a láng fölé.

Callista így válaszolt : Kényszeríthetsz erre, de az én igaz Uram és Szerelmem erősebb.

Martianus *procurator* így szólt : Varázslat van rajtad, de meg kell törnünk a varázslatot. Vigyétek a *lignum*ba (a bűnösök börtönébe).

Callista így válaszolt : Ő már ott volt előttem és oda fog jönni hozzám.

Martianus *procurator* így szólt : A börtönőr ügyelni fog rá. Vezessétek holnap újra elő.

A következő nap Martianus *procurator* a bírói széken ülve elővezettette Callistát és így szólt : Tiszteld urunkat és áldozz az isteneknek.

Callista így válaszolt: Hagyjatok békében. Elég nekem az én egy és egyetlen Uram.

Martianus procurator így szólt: Mit? Eljött a börtönbe hozzád, mint remélted?

Callista így válaszolt: Nagy szenvedések közepette jött hozzám, de ezek a szenvedések örömteljesek voltak, mert Ő jött bennük.

Martianus procurator így szólt: Nem vagy már szép, megsárgultál. El fog hagyni téged.

Callista így válaszolt: Ő akkor is szeret engem.

Martianus procurator így szólt: Dobjátok a Tullianumba, talán ott is megtalálja istenét.

A procurator ezután a *secretarium*ba lépett, összehúzta a függönyt s tollbamondta a *tabelláról* az ítéletet. Utána kijött, a *praeco*, a kihirdető pedig felolvasta: — Callistát, az esztelen és elvetemült asszonyt ez ítélet erejénél fogva a *Tullianumba* kell dobni, utána *equuleusra*, kőpadra feszíteni, azután lassú tűz fölé tenni, végül lefejezni és kutyák és madarak martalékául dobni.

Callista így szólt: Hála legyen Uramnak és Királynak.»

Itt végződik az okmány. Bár a befejezése hiányzani látszik, mégis csaknem mindent elmond, amire szükségünk van. Az egyedüli dolog, ami közelebbi magyarázatot igényel, az állami börtön. Erről ugyan keveset szól a fenti jelentés, de a valóságban mégis ez segít hozzá, hogy a tudósítást kellőképp értékelhessük. Kevés szó elegendő lesz célunkhoz.

Az állami fogházak az egész római birodalomban, sőt azt lehet mondani, az egész ókori világban meglehetősen egyformák voltak. A fogház rendszeren a hatósági épületek mellett volt és két részből állott. Az első a *vestibulum*, vagy külső fogház, a *praetorium*hoz csatlakozó csarnok volt, ebből nyíltak köröskörül a cellák. A cellákba zárt foglyok a csarnok felől jutottak levegőhöz és fényhez. Ilyen helyre zárták be Szent Pált Caesareában, hol «Heródes praetoriumának» nevezték. Ezzel magyarázható talán Szent Perpetua és Szent Felicitas megható vértanúsága történetében az, amit Perpetua mond, hogy amikor megengedték neki, hogy gyermekét magánál tartsa, bár a belső részben volt, «hirtelen úgy tűnt fel neki a börtön, mintha a *praetorium* lenne».

A *vestibulum*ból átjáró vezetett a belső börtönbe, melyet *roburnak*, vagy *lignumnak* neveztek, vagy a benne lévő faoszlopokról, melyekhez a foglyokat hozzá láncolták, vagy a fapadozatáról. Nem volt rajta ablak és más nyílás sem, s ha ajtaját betették, teljesen el volt zárva a világosságtól és levegőtől. Ez a *lignumnak* nevezett helyiség volt az, ahová Szent Pált és Szent Szilást Philip-piben zárták, mielőtt megtudták volna, hogy rómaiak. Miután kegyetlenül megvesszőzték őket, a helyi előljáróság, melynek nem volt bűnügyekben saját joghatósága, «tömlöcbe vetette őket megparancsolva az őrnök, hogy szorgosan őrizze őket. Ez, miután ilyen parancsot kapott, a belső tömlöcbe vitte őket s lábukat kalodába (*lignum*ba) szorította». A Scili-beli vértanuk történetében olvassuk, hogy a *proconsul* így ítélkezett: «Vessétek őket a tömlöcbe és tegyétek őket holnapig a *lignum*ba».

Annak a nyomorúságos helynek a teljes sötétségét, forróságát és bűzét, melybe a foglyokat bezárták, gyakran emlegetik a vértanuk és életiróik. — Kevés nap múlva — mondja Szent Perpetua — börtönbe vetettek. Megborzadtam, mert sohasem tapasztaltam még akkora sötétséget. Ő, szörnyű nap volt az, a hőség rettenetes volt a sok ottlévő ember miatt. — Szent Pionius és más smyrnai vértanuk irataiban olvassuk, hogy a börtönőrök «a börtön belső részébe zárták őket, s ott minden kényelemtől és világosságtól megfosztva iszonyú kínokat álltak ki a tömlöc sötétsége és bűze következtében». Hasonló

módon beszélnek azok az afrikai vértanúk is, akik körülbelül Cyprian vértanúságával egyidejűleg, tehát nyolc-tíz évvel a mi történetünk után szenvedtek: «Nem rettentünk meg a hely mocskos sötétiségétől, mert a sötét börtön csakhamar a lélek világosságától fénylett. Nem lehet szavakkal elbeszélni, mily éjtszakákat töltöttünk ott».

Volt azonban egy ennél rosszabb hely is. A belső börtön padozatán egy csapóajtóféle, vagy valami lyuk volt, ami a *barathrumba*, vagyis a verembe vezetett. Római eredete miatt *Tullidnum*nak is nevezték. Néha ide is zártak foglyokat, sőt egyeseket úgy végeztek ki, hogy a nyíláson át fejfel lefelé ide bedobták. Ilyen verembe dobták Rómában Szent Chrysanthust. Sem ott, sem valószínűleg más helyeken, nem volt ez jobb, mint a nyilvános kloaka.

Úgy látszik, Jeremiás prófétának is személyes tapasztalata volt a *vestibulumról*, a *roburról* és *barathrumról*. Egy helyén ugyanis azt olvassuk, hogy az «atrium»-ba volt zárva, vagyis «a börtön udvarába, mely Juda királyának házában volt». Más alkalommal az «*ergastulum*»-ban van, ami a belső börtön lehetett. Végül lebecsätták ellenségei kőtelen a *lucusba*, vagy verembe, «hol nem volt víz, csak sár».

Callistát a kihallgatása utáni első napon, majdnem huszonnégy órára, a fullasztó *roburba*, a belső börtönbe zárták. Másnap, elítélése után, bűnhődése, vagyis vértanúsága kezdetéül a förtelmes *barathrumba*, *lucusba*, vagyis a *Tullianum*nak nevezett verembe engedték le. Itt további huszonnégy órát töltött, mielőtt az *equuleusra*, a kínpadra vitték volna.

XXXIII. FEJEZET.

Callista Görögország verőfénye és tiszta levegője után vágyakozott és a *roburba* került és a *barathrumba* taszították Siccában. De ha Görögországról beszélt is, a valóságban jobb haza és maradandóbb otthon után áhitozott és ezt a hazát és otthont meg is találta. Most volt útban feléje.

Csak az volt a csodálatos, hogy nem volt még ott. Második kihallgatása napján, még délelőtt, bocsátották le a halál e vermébe. A szokásos kevés, egészségtelen kenyéren és vizen kívül semmi más ételt sem kapott attól kezdve, hogy előző nap a *commentariensis* őrizetére bízta. A hatóság azt a parancsot adta, hogy reggel korán hozzák elő, mert különben a valóságban is a halálát okozhatta volna a börtön, amint azt Calphurnius színlelni akarta. Amikor a porkolábok fel akarták kelteni, meg sem szólalt és meg sem mozdult. — Sötét van itt, mint az Orcusban — mondta az egyik ember —, még egy fáklyát ide! Nem látom, hogy hol gubbaszkodik. — Ott van, mintha egy batyu ruha volna — mondta a második. — Későn kel fel az úrnő ma reggel — szólt a harmadik. — Puhább ágyhoz szokott — vélekedett a negyedik. — Ha, ha, ez a lyuk megrabolja a szépséget — mondta az ötödik. — A makacsság démona, meg kell törnünk őt — szólt a börtönőr —, tetszik neki, különben nem ezt választotta volna. — Vigye el a dögihalál a boszorkányt — mondta egy másik —, jobb időket várhatunk, ha még néhány ilyen nyakon csipünk.

Mintha hulla lett volna, úgy húzták ki Callistát, és a börtön elé a földre tették. Mivel még mindig nem mozdult, ketten a vállukra és karjukra emelték s megindultak vele kifelé. A kintzőeszközöket előltűk vitték. A friss reggeli levegőtől Callista feléledt, s csakhamar felegyenesedett. Mintha új életet szívtott volna magába, visszanyerte öntudatát. — Ó, szépséges Fény! — suttogetta. — Ó, kedves Fény, világosságom és életem! Ó, én Világosságom és Életem, fogadj

magadhoz! — Lassankint teljesen tisztába jött vele, hogy mi történik. Halála előtt állott, de inkább meg akart halni, semhogy megtagadja Azt, ki halálával megváltotta őt. Ő szenvedett érte korábban s most neki is kell szenvednie Érette. Keresztre feszítették Őt, mozdítsák most ki az ő tagjait is a helyükből.

— A boszorkány, a boszorkány! — ordította a tömeg, amikor a vesztőhelyére értek vele. — Visszafizetünk neki a pusztításért és dögvészért! Hol a kenyerünk, hol a kukoricánk és árpánk, hol van a szőlőnk? — Rettenetes orditozásban törtek ki s úgy látszott, mintha át akarnák törni a porkolábok sorát, hogy darabokra tépjék. De mindezek ellenére mégsem volt igazán őszinte a zajongásuk. Kimerült a nép ereje, hogy ne mondjuk, az élete a lázadáskor, amikor Callistát elfogták. A templomok papjai és papnői fizették meg és küldték ide a szegény nyomorult teremteseket.

A vesztőhely a várostól északkeletre, a falakon kívül, a hegyek felé volt. Ide temették a rabszolgákat. Oly iszonyatos volt, amilyenek az ilyen helyek lenni szoktak. A környéke vad volt, nem védte semmi a prédára leselkedő vadaktól, melyek éjjelenként le is jártak ide, hogy a hullákon lakmározzanak. Amikor Callista szenvedése színhelyéhez közeledett, arckifejezése egészen megváltozott. Oly gyöngédség és igénytelenség volt benne, amilyen korábban sohasem. Arcán a pir úgy ragyogott, mint mikor a felkelő nap hirtelen rásüt valami szürke sziklára vagy toronyra, s e mellett olyannyira fehér és ragyogó is volt, mint az ezüst. Szemei nagyobbak voltak, mint korábban, s mintha szilárdan rámeredtek volna valamire, amit a tömeg nem látott. Ajkai édes békességről és mély nyugalomról beszéltek. Amikor azután végül is egészen közel ért a vadul kiabáló és ordító csöcselékhez, férfiak, asszonyok, gyerekek egyszerre hirtelen elnémultak. Először kíváncsiságból, azután a meglepetéstől. Végül is félelem szállta meg őket és valami különös részvét és tisztelet. Nem is tudták, hogyan, de annyira megindította őket, hogy szinte hajlandók lettek volna imádni őt.

Pár perc elegendő volt a kőpadra feszítésére. Ráfektették Callistát, szájalmasan piszkos tunicájában, mely valamikor oly fényesen villogott a napon rajta, — ki mindig oly választékos volt öltözetében. Megragadták csuklóit és bokáit, kifeszítették és a kőpad szélén lévő mozgatható cölöpökhöz erősítették. Utolsó szavai ezek voltak: — Éretted, Uram és Szerelmem, Éretted!... Fogadj magadhoz, ó én Szerelmem, e gyötrelmes ágyról!... Jöjj hozzám, ó én Szerelmem, siess, jöjj! — Az emberek gyorsan fel s alá kezdték forgatni a kerekeket, a végtagok kifordultak forgóikból és újra visszapattantak. Callista elájult. Vártak, míg magához tér, de egyre csak várniok kellett, végül is türelmetlenek lettek.

— Vízrel kell lelocsolni — mondta az egyik. — Köpj az arcába, az is megteszi — szólt a második. — Döfd meg a kopjádval — vetette oda a harmadik. — Hagyjátok abba — mondta a negyedik —, az árnyékvilágba költözött. Kőréje tódultak és figyelmesen nézték. Nem tudták életre kelteni. Úgy volt: felment Urához és Szerelméhez.

— Hagyjátok kint a farkasoknak és keselyűknek — mondta a *cornicularius*, és éppen öröket akart állítani az éjtszaka beálltaig, amikor *statio-nariusok*, a helyőrségi katonák jöttek Calphurniusszal nagy dühösen.

— Ti kutyák — kiáltotta Calphurnius —, micsoda cselt szőttetek Róma katonái ellen? — De a pörkedés és felelősségrevonás már hiábavaló volt. Az előjáróknak fülebe jutott Calphurnius szándéka és túljártak a tribunus eszén azzal, hogy a szokásosnál korábbi időre tüzték ki a kivégzést. A holtat nem lehetett életre kelteni. A katonák nem mertek a proconsul parancsának sem nyíltan ellenszegülni, hogy prédául kell hagyni a holttestet. De mindent megtettek, amit lehetett. Zordon tisztelettel levették őt a kőpadról és a homokra helyezték. Azután öröket állítottak mellé, hogy a csöcseléket távoltartsák őket.

XXXIV. FEJEZET.

Az afrikai nap megtette már útját az égen, de nem merte egyetlen égető sugarával sem megszentelteleníteni a kint fekvő szent tetemet. Az esti köd fölszáll és sűrű harmat esik alá, de sem ők nem hozzák a romlás mérgét a kegyeletes testre, sem ők nem mérgeződnek meg tőle. A vadon állatai a távolban vagy közelben kóborolnak és üvöltönek, de egyik sem mer hozzáérni. A keselyűk sem készülődnek reggeli lakomára az áldozatból, pedig ott örködnek az éjtszakán át a reá letekintő magas sziklákon. A csillagok is feljönnek a magasban, de úgy tekintenek Callistára, mintha tiszteletére gyújtott halotti mécsesek volnának. Fölszáll most a hold is, hogy lássa, mi történt, és ezüsttel tompítja az éj fekete fátyolát. De gyászruha és gyászenek nem helyénvaló akkor, amikor egy ily bátor bajnok halt meg Istenéért. A szellemek világának époly kevés a hatalma fölötte, mint a természet világának. A gonosz szellem nem szólhat semmit, mert keresztelői fehér ruhájában lépett a trón elé. Nem lesz büntető láng az öltözete, mert ragyogó *flammeummal*, tündöklő menyasszonyi ruhában jelent meg völgegye, a Bárány színe előtt. Isteni jóillat tölti meg a levegőt, ebből az érzéketlen, mozdulatlan, megkínzott testből árad. Fénykör sugározza körül homlokát, halványan még akkor is látni, mikor a nappali fény újra visszatér. Arcvonásai visszanyerték hajdani fennköltségüket, de gyermeki ártatlansággal és égi békességgel párosultak. A szíjak megsebztek csuklóit és bokáit, vére kifolyt s beszívta a homok. De angyalok vették át testét, mikor a katonák leemelték a kinpadról, s most édesen és illően rendben nyugszik a földön.

Az átalmenők megállnak és ámulnak, a tétlenkedők köréje gyűlnek. Siccában híre terjed, hogy sem a nappali nap, sem az éjjeli hold, sem a nedves levegő, sem a ragadozó vad nem tud ártani a csodálatos testnek. Sőt, mi több, senki sem tud a közelébe menni, a nélkül, hogy valami sajátságos hatással ne volna rá. Sokan újra és újra jönnek, hogy érezzék a titokzatos és megnyugtató hatást, amelyben részesülnek. Nem tudnak elfogultság nélkül beszélni róla egymás között, valami szent félelem fogja el őket. Azok, akik csak a hírét hallják, a nélkül, hogy látták volna, azt mondják, hogy az eumenisek berkében jártak ezek az emberek, vagy farkassal találkoztak váratlanul. A rendkívüli esemény híre nő és terjed a nép közt. Egyesek azt mondják, hogy bűbájosság, mások, hogy a nagy istenektől jön. A nap lehanyatlík, az est éjbe borul, elmúlik az éjtszaka s újra elérkezik a reggel.

Derengeni kezd, halvány fény terjed szét, egybevegyül a sötétséggel s hajnalodni kezd. Lassankint kivilágosodik s a természet körvonalai kiemelkednek az éjtszakából. Lassankint a szent test is láthatóvá lesz s amint a fény erősödik körülte, lassankint öt férfi alakja emelkedik ki. Egyikőjük előbbre áll, a többiek mögötte valami ravatal- vagy hordágyfélével. A hegyfelőli oldalon állnak, a környékről kellett jönniök. Vakmerő vállalkozás volt tőlük, kitették magukat az éjtszakai vadaknak s most a csöcseléknek és a katonáknak. A katonák kis távolságban hallgatagon és éberen örködnek. A csöcselék egy részét babonás szándékok tartották vissza az éjtszakára. Azt gondolták, hogy sikerül varázsszerű megszerezniök teste valamelyik részét, egy ujját vagy fogát, vagy pár szálát a hajából, egy darabot a tunicájából, vagy a csuklóiba és bokáiba mélyedt, vérrrel áztatott szíjából.

Amint azután a világosságban teljesen meglátja öt végre, a másik oldalon összekulcsolt kezekkel és könnyes szemekkel magában álló ifjú, egyszerre megriad a látványtól. Társaihoz fordul, kiknél egy nagy vászonlepedő, vagy halotti

lepel van, és segítségükkel a nép csodálkozása közben beborítja vele a testet. Aztán újra remegve áll pár másodpercig, elmélyed gondolataiba, imádkozik, könnyezik s erőt gyűjt magának ahhoz, ami következik. Ó, szegény Agellius! Te még nem győzedelmeskedtél teljesen. Más gondolatoknak kell még átviharzaniok a kebleden, más érzelmeknek kell még kiáradniok belőle, míg kész leszel arra, hogy egyszerűen örülni, örvendezni és dicsekedni tudj ez előtted fekvő élettelen test láttára. Derék munkát végzel, de szíved szinte belészakad.

Földi szépsége büszkeségében, szelleme teljes erejében és emelkedettségében látta őt utoljára. Úgy tűnt neki mintha egy egész élet telt volna el ama reggel óta, mintha valami hasadék tátongana a most és akkor között, mikor annyira megigézte a jelenléte és oly méltóságosan fedtte meg, hogy megadta magát ígézetének. De e találkozás minden részlete kitörülhetetlenül belevésődött az emlékezetébe. Ó, miért is zúta össze a nagy Teremtő egyik legcsodálatosabb alkotását! Ha a nap és csillagok rendje imádásra készlet, ha a földet és tengert egybetartó törvények a Legfőbb Bölcsesség és Hatalom kezére mutatnak, mennyivel nagyobb és tökéletesebb szépség nyilvánul meg az emberben! És most itt volt az emberi nem kiemelkedő ékessége, ez a külső formát öltött adományokban gazdag, fennkölt szellemű lélek és a Mindenható teremtő hatalmának ezt a fonséges ritka művét mégis könyörtelenül össze kellett törni, hogy magasabbfokú, örök tökéletesség örökösévé válhassék. Ó titkok titka, miért nem nyerhetjük meg az eget eredeti természetünk ily összezúzása, összetörése nélkül! — Ellenséges ember cselekedte ezt, — és mivel csak ennyit és nem többet tudunk, rá kell hagynunk ezt a rettenetes titkot is arra a napra, midőn minden dologra fény derül.

Agellius addig sem télenkedett, míg ezek a gondolatok járkáltak az eszében. Legörnyedt és kivájtá azt a homokot, amelyet Callista vére megáztatott, s beletette egy kis zsákba, melyet a kebléről húzott elő. Ezután halogatás nélkül kísérői felé fordult, jelt adott nekik, kettőjükkel elszántan átment a holttest túlsó oldalára, hogy fedezzék a támadással szemben, míg a másik kettő gyorsan elviszi a holttestet. Felemelték, rátették a hordozható ravatalra és elsiettek vele egy járatlan ösvényen keresztül a pusztaságon. Agellius, Aspar és harmadik társuk közben keményen dulakodott pár rájuk támadt erőszakoskodó alakkal. Eleinte csak kevesen voltak ugyan ezek, de kiáltozásukra mások is odacsődültek és a keresztények már-már veszélyben voltak, hogy felülkerekednek rajtuk és elhurcolják őket, amikor a katonák hirtelen közbeléptek. Azzal az ürüggyel, hogy a rendet fenn kell tartaniok, közéjük vágtak nehéz buzogányaikkal s a csőcselék alapos ütésekkel kapott a fejére és vállára. Agelliusék felhasználták a zavart s eltűntek ugyanazon a járatlan ösvényen, amerre társaik mentek. Lehet, hogy ha akár ők, akár társaik kecskepásztorok közelébe jutottak a hegyeken, az angyalok elkápráztatták a pogányok szemeit, hogy fel ne ismerhessék őket.

XXXV. FEJEZET.

A ravatal vívői és védelmezői épségben elérték a barlangot. Áthaladnak a folyosón, előttük égő gyertyákkal, szoltárokat énekelve a többi keresztények. Lehelyezik a szent testet az oltár elé s a mise megkezdődik. Szent Cyprian végzi a szertartást s az evangélium után pár szót szól övéhez.

Azt mondja, hogy dicsérniök, áldaniok és magasztalniok kell az Isten imádatos kegyelmét, hogy ily csodálatosan kimentett egy üszköt a tűzből. Áldjuk az Atyát és a Fiút a Szentlélekkel egyetemben. Áldott és dicséretre-

méltó és dicsőséges és magasztalásra méltó mindörökké. Mindennap csodát művel és hatalmának és szeretetének mindig újabb és újabb megnyilvánulásával minden lehetőt felülmúl. Egy görög leány jött Afrikába, hogy disztse a pogány szentélyeket, hogy elősegítse a sátán bitorlását s megszilárdítsa a régi kötelekeket, mik a szellemet a bűnhöz fűzték, és hirtelenül rátalált az üdvösségre. Nemrégiben még szegény földi gyermek, ma már a menny lakója. Nemrégiben még Isten nélkül és reménység nélkül, ma már zöld pálmaággal és aranyruhában mint vértanu imádkozik az Isten trónja előtt. Nemrégiben még a Sátán rabszolgája s átadja magát az élet hiúságainak, ma már az örökkévaló boldogság soha el nem telítő forrásából iszik. Nemrégiben még egy azok számából, akikre az örök tűz vár, ma már az élet könyvébe örökre beírt, dicsőségre rendelt, választott lelkek közé tartozik. Nemrégiben még éhesen, szomjasan és nyugtalanul vágyakozott halhatatlan lelkehez méltó tárgy után, ma már menyegzőjének és az Emmanuellel való nászának kimondhatatlan gyönyörét élvezi. Nemrégiben még a vélekedések tengerén hánykódott, s ma már a csalhatatlan igazság és változhatatlan szentség látomásában merül el. És mégis mi egyéb ő, mint a Megváltó mindenható és végtelen sokfélekép megnyilvánuló kegyelmének egyik példája a tizezernyi közül? És ki az mindnyájunk közül, kik itt egybegyűltünk, a legnagyobb hőstől kezdve a legerőtlenebb kezdőig, a meghatalmazott hitszónoktól kezdve a rabszolgáig és földművesig, aki szintén nem az irgalom csodája, s ha most a dicsőség edénye, ne lett volna előbb a haragé? Csak tartsanak ki mindnyájan, ő és akik hallgatják, a megkezdett úton, hogyha majd (mint valószínű) hozzá hasonló megpróbáltatásban lesz részük, hozzá hasonló módon meg is állják helyüket.

Szent Cyprian befejezte beszédét s míg a diaconus kiterítette a sindont a felajánlásra, a hívők felváltva énekelték egy himnusz versszakait, melynek nagyon méltatlan fordítása így hangzik :

Növelj meg Tiéid számát,
Gyűjtsd őket, ó Urunk, egybe,
Válassz szét pelyvát és búzát,
Szállj le már ismét a földre.

Szállj le és oldd meg lejtőre
Titkát földi életünknek,
Hol jó és rossz keveredve
Örökösen harcban küzdenek.

Két folyam árad még mindig,
Jó rejlik a rossz mélyében,
Zápor s hullám elegendik,
Bűn rejtőzik jó szívében.

Első lesz az utolsóból,
Első végső lesz a sorban,
Kizárják ezt az akolból,
Vendélik azt a nyájban.

Keresztény otthona nem volt,
Pap s beszéd nem buzdította,
És Callista mégis indult,
Börtönbe és a kinpadra.

Pogányok közt telt élete,
S elfoglalta annak trónját,
Ki keresztény volt, de mégse
Becsülte meg nevét s jogát.

Térdre hullott tisztátalan,
Kegyelem érinti lelkét,
S felkelt hitben, bizalomban,
Gyönyörűséges gyermekként.

S szerelme élénk árában
Hirdeti szóval és tettel
A nagy titkot, mit újonnan
Megtalált dicső hitével.

Pár óra csak hogy lepergett
És élete beteljesül:
A hatalom trónja mellett
Jézusa lábainál ül.

A lelke fent, a teste itt,
Egybeforr a föld az éggel,
Kérve illetjük hamvait,
Tudjuk, hogy Istene közel.

A még befejezetlen himnusz utolsó mondatára megkapták még az ének közben a választ. Jubát a bátyja és az exorcisták bevezették a kápolnába. Mióta a gondjukra bízták, általában véve nyugodt és irányítható volt, csak időközönként tört ki rajta a vad dühöngés és szertelen rettegés. Időnkint a mellére nehezédő rettenetes lidércnyomásról beszélt, amitől nem tud szabadulni és azt mondta, reméli, hogy nem tulajdonítják neki kiejtett káromlásait. Ez alkalommal nagyon hevesen tusakodott és remegett a félelemtől. Amikor a szent ereklyék felé közeledtek vele, sűrű, hideg izzadság vert ki a homlokán, arca vonaglott és zilált lett. Hátrált és minden erejével szökni iparkodott. Szája tajtékozott s időnkint irtózatossá kiáltásokat és rettenetes szavakat hallatott, mi zavarólag hatott ugyan, de azért nem szakította meg a himnusz éneklését. Vezetői erősen fogták és odavitték egészen közel Callistához és a lábához érintették a kezét. Ekkor hirtelen iszonyatosat sikoltott és oly erővel vetődött fel a levegőbe, mintha valami hadigép hajította volna fel. Utána, mikor visszaesett a földre, szinte életlennek látszott.

A hosszú imát befejezték. Felhangzott a *Sursum corda*. Juba felállt a földről. Az átlényegülés szavai után együtt imádkozott a hívőkkel. A mise után odamentek hozzá kísérői. Egészen megváltozott. Nyugodt, ártalmatlan, csendes volt.

Ez a csodálatos gyógyulás csak a kezdete volt a Szent Callista vértanúságát követő csodáknak. Azt mondhatjuk, hogy a siccai egyház feltámadása is az volt. Nem sokkal utóbb Decius megölték és az üldözés megszűnt. Castust püspökké szentelték s a nyár kezdett népesedni. Az elesettek visszavételüket kérték vagy legalábbis oly áldásokat, amelyekben részesülhettek. Pogányok is kérték felvételüket. Amikor indítóokaikat kérdezték, csak azt tudták mondani, hogy Callista története és halála megrendítő hatással volt rájuk s ellenállhatatlan a vágyuk, hogy nyomdokaiba lépjenek. Bátorságuk és számuk növekedésével a keresztények elcsendesítették a hatóságot és a csöcseléket. A lakosság

dühe megtört s a birodalmi politika folytonos változása tartós félelembe ejtette a hatóságokat. Hamarosan csinos templom is épült s abban helyezték el Callista hamvait. A templom fennállott egészen Diocletianus üldözéséig.

Juba ennél a templomnál maradt s bár a szent padozat söprésére sem tudták megtanítani, sohasem volt alkalmatlankodó vagy rosszindulatú. Ilyen állapotban élt még vagy tíz esztendeig. A végén egy reggel a mise után, melyen a templom előcsarnokában mindig résztvett, hirtelen a püspökhöz ment és kérte, hogy keresztelje meg. Azt mondta, hogy Callista megjelent neki s visszaadta értelmét. A beszélgetés során a jámbor Castus látta, hogy valóban visszanyerte esztét s nem tudva, hogy meddig fog tartani ez az értelmes állapota, nem aggodalmaskodott, hanem amennyire az idő engedte, némi oktatásban részesítette s kívánságát teljesítve, megkeresztelte. Juba megkeresztelése után Szent Callista sírhöz ment s ott maradt jötevője előtt térdelve az este beálltáig. Még ekkor sem akart felkelni, ezért éjtszakára is benthagyták a templomban. Másnap reggel is imádkozó testtartással találták, de élettelenül. Keresztelőruhájában ment át a másvilágra.

Ami Agelliust illeti, lehet, hogy ő az a hasonló nevű püspök, ki Diocletianus üldözése idején, öreg korában, Siccában vértanúságot szenvedett. Azonossága annál valószínűbb, mert erről a püspökről feljegyezték, hogy Szent Callista testét eredeti helyéről a főoltár alá helyezte, hol naponként misézett. Vértanúsága után Szent Agelliust is a főoltár alá helyezték.

(Vége.)

Aligha szükséges mondani, hogy a rajz elejétől a végéig egyszerűen a képzelet szüleménye. Történeti igazság közvetve is csak nagyon kevés van benne, de külön megjegyzés nélkül is megállapítható, hol kapcsolódik ismert tényekhez. Nem szándékozik újat adni az egyházi régiségek terén. Mégis sokkal többet kellett hozzá olvasni, mint ahogy az első tekintetre látszik.

Megkíséreltük elgondolni és kifejezni, hogy milyen volt a III. század közepén a keresztények és pogányok érzésvilága és egymáshoz való viszonya. Oly feladatnak akart a szerző ezzel megfelelni, ha sikerült, amelyet egy nagyobb terv keretében magasabb egyházi helyről szántak neki.

1855 szeptember 13-án.

A szerző.

TARTALOM.

	Oldal		Oldal
I. Astarte ünnepe	3	XIX. Callista és Caecilius	81
II. Az idők jelei	8	XX. A vérfürdő	86
III. Agellius kunyhója	12	XXI. Hírek	89
IV. Felemás fivérek	14	XXII. Kisértések	90
V. Jucundus háza	17	XXIII. Gurta	97
VI. Róma és a keresztények	22	XXIV. Callista a börtönben	103
VII. A vihar közeledése	27	XXV. Barátok a bajban	105
VIII. A Mercur-iskola	33	XXVI. Callista a bíróság előtt	109
IX. Nagybácsi és unokaöcs	37	XXVII. A filozófus	114
X. A görög testvérpár	44	XXVIII. Az evangélium	118
XI. Callista	49	XXIX. A keresztények mene- dékhelye	122
XII. Az ediktum	54	XXX. Callista megkeresztelése	127
XIII. Agellius betegsége	57	XXXI. Álom és valóság	130
XIV. Juba és a pap	62	XXXII. Callista elítéltetése	132
XV. A sáskajárás	66	XXXIII. A halálból az életbe	135
XVI. Az éhínség	69	XXXIV. A holttest	137
XVII. A lázadás	73	XXXV. Csodálatos hatások	138
XVIII. A válás	76		

